

Obsah

Contents

- 2 Editorial
- 3 Vytváření elektronického registru sbírek kulturní opozice*
Miroslav Michela, Michaela Kůželová, Anna Vrtálková
- 13 Kulturní opozice: koncepty a přístupy*
Péter Apor, Sándor Horváth, Tamás Scheibner, Éva Kovács
- 24 Československá realita 1969–1989*
Michal Stehlík
- 35 Sbírký Národního muzea spjaté s kulturní opozicí*
Marek Junek
- 42 Ako definovať československý underground*
Barbara Bothová
- 47 Oficiální a neoficiální v československém umění. Poznámky k výtvarnému umění v projektu COURAGE*
Johana Lomová
- 55 Abstrakty publikovaných článků v němčině
- 2 Editorial
- 3 Creating an Electronic Register of Collections of Cultural Opposition*
Miroslav Michela, Michaela Kůželová, Anna Vrtálková
- 13 Cultural Opposition: Concepts and Approaches*
Péter Apor, Sándor Horváth, Tamás Scheibner, Éva Kovács
- 24 Czechoslovak Reality 1969–1989*
Michal Stehlík
- 35 Collections of the National Museum Related to Cultural Opposition*
Marek Junek
- 42 How to Define the Czechoslovak Underground*
Barbara Bothová
- 47 The Official and the Unofficial in the Czechoslovak Art. Notes on Visual Art in the COURAGE Project*
Johana Lomová
- 55 Abstracts of Published Articles in German Language

* recenzované příspěvky

* peer-reviewed articles

Editorial

Muzeum

Tematické číslo časopisu Muzeum se tentokrát věnuje mezinárodnímu projektu, zaměřenému na mapování jedinečného fenoménu států bývalého sovětského bloku. Projekt COURAGE (Kulturní opozice – porozumění kulturnímu dědictví disentu v zemích bývalého socialistického bloku) vznikl na základě výzvy Evropské komise, která byla publikována v prosinci 2015. Tato výzva vycházela ze základní teze, že existuje množství historických pramenů poukazujících na velikou variabilitu nezávislých kulturních aktivit a hnutí vyjadřujících nesouhlas a vymezujících se vůči socialistickým režimům v Evropě a jejich kulturní politice. Cílem je vytvořit rozsáhlý elektronický registr sbírek, který by toto téma – důležité i z hlediska celoevropského historického dědictví – zviditelnil (registr je dostupný na webové stránce: <http://cultural-opposition.eu/registry/>).

Mezinárodní tým COURAGE se následně zaměřil na mapování sbírek, na rozhovory s aktéry a uchovávateli historických artefaktů různého druhu. Součástí projektu je logicky i množství konferenčních vystoupení, publikační výstupy, výstavy, filmové projekce a různé jiné formy veřejné prezentace. K extenzivnější prezentaci výsledků projektu v českém prostředí dojde od září 2018 i prostřednictvím putovní výstavy v Národním památníku na Vítkově a mezinárodního filmového festivalu. Samotnou podstatou a hlavním výstupem projektu je však registr sbírek, který má umožnit do budoucna badatelům z celého světa získat informace o veřejných i soukromých sbírkách a fondech týkajících se kulturní opozice zemí bývalého východního bloku. Uveřejněné informace je možné číst částečně v národních jazycích, a především v jazyce anglickém.

Cílem projektu není nahradit profesionální archivářské a jiné postupy popisu sbí-

rek a fondů, jde více o rozšíření možností prezentace o nové postupy s důrazem na vyprávění o tom, jakým způsobem byly uchovány v minulosti a jaké jsou jejich osudy dnes. Dochází tak nejen ke koncentraci informací o pramenech o činnosti disidentských a exilových skupin, ale i jiných formách projevů střetu s režimem. Registr zároveň nabízí rozsáhlou mezinárodní a komparativně využitelnou databázi pro potenciální zájemce o téma. Projekt COURAGE tak v sobě jedinečně spojuje širokou škálu sbírek, navíc v propojení historického, uměnovědného a sociologického výzkumu. Nabízí tak širokou informační bázi pro budoucí výzkumné, ale i další projekty.

Příspěvky v tomto čísle představují samotný projekt ze strany řešitelů z Filozofické fakulty UK, jakož i teoretická východiska projektu zformulovaná hlavními koordinátory z Maďarské akademie věd. V České republice se projekt dotkl desítek fondů, sbírek a institucí. Logicky je zde představen podíl Národního muzea a jím spravovaných sbírek a fondů Československého dokumentačního střediska a zároveň je logické, že celá problematika je zakotvena v historickém přehledu období 1969–1989. Konkrétní pohledy na vybrané problémy z oblasti kulturních opozic pak představují studie o československém undergroundu či uměleckých sbírkách a jejich roli v projektu.

Na závěr musíme zmínit, že projekt COURAGE byl podpořen v rámci programu Horizon 2020 a jedná se o zcela mimořádný úspěch pro oblast humanitního bádání, navíc v propojení s kulturním dědictvím i rolí muzejních a galerijních institucí. Také to je důvod, proč si zaslouží systematictější představení a samostatné tematické číslo našeho časopisu.

Miroslav Michela, Michal Stehlík

Vytváření elektronického registru sbírek kulturní opozice¹

Miroslav Michela, Michaela Kůželová, Anna Vrtálková

Creating an Electronic Register of Collections of Cultural Opposition

The call of European Commission of the Horizon 2020 programme, entitled Cultural Opposition in the Former Socialist Countries, was based on the assumption that there are a number of historical sources pointing out the great variability of independent cultural activities and movements opposed to socialist regimes in Europe. The call highlighted that the evidence of civic and political courage played an important role after 1989 and launched a competition to create a general online register of these collections. The text is dedicated to a presentation of the winning consortium called COURAGE (Cultural Opposition – Understanding the Cultural Heritage of Dissent in the Former Socialist Countries). Representatives of the Czech part of the project team make readers familiar with planned activities and, in particular, with the activities related to the creation of an online register which gives closer information on the destiny of various collections, combine the activity of agents and thus provide a unique insight into the history of the Cultural Opposition activities through both the history and the present of selected collections.

Keywords: Cultural Opposition, dissent, exile, H2020, collections, register

Projekt registru sbírek definovaných termínem kulturní opozice vznikl na základě výzvy Evropské komise, která byla publikována v prosinci 2015. Výzva nazvaná *Kulturní opozice v zemích bývalého socialistického bloku* vycházela z premisy, že existuje množství historických pramenů poukazujících na velikou variabilitu nezávislých kulturních aktivit a hnutí vyjadřujících nesouhlas se socialistickými režimy v Evropě. Upozornila, že doklady o občanské a politické odvaze sehrávaly důležitou roli po roce 1989 a komise ocenila i jejich potenciál pro Evropskou unii. Autoři výzvy argumentovali, že tyto historické prameny, fondy, sbírky jsou roztržštěné a často pro širší veřejnost neznámé a nepřístupné, a proto je potřebné zajistit jejich viditelnou prezentaci a zkoumat, jak je s těmito materiály nakládáno i v současnosti. Tuto funkci má plnit nový elektronický registr, na němž se Ústav českých dějin Filozofické fakulty UK podílí

jako partnerská instituce, která má za úkol shromažďovat informace z České republiky.²

V rámci konsorcia COURAGE (oficiální název zní: Cultural Opposition: Understanding the Cultural Heritage of Dissent in the Former Socialist Countries – Kulturní opozice: porozumění kulturnímu dědictví disentu v bývalých socialistických zemích) jsme v roce 2015 začali diskutovat o možných podobách projektového návrhu. Jedním z hlavních témat se stal registr, který byl ve výzvě specifikován tak, že by měl být standardizovanou databází, ve které by se snadno vyhledávalo a kterou by bylo možné doplňovat. Zároveň by k ní měly být vytvořeny vhodné pomůcky, které budou sloužit ke zlepšení kvality výzkumu a inovativnímu využití uložených dat i ve vzdělávání a v oblasti prezentace nezávislých a opozičních aktivit jako součástí celoevropského kulturního dědictví.

1 Tento krátký text vznikl v srpnu 2017 v rámci projektu COURAGE – Kulturní opozice – porozumění kulturnímu dědictví disentu v zemích bývalého socialistického bloku, který je financován z Rámcového programu pro výzkum a inovace EU – Horizon 2020, na základě grantové smlouvy č. 692919, jako základní informace o vytváření elektronického registru sbírek kulturní opozice – jednoho z hlavních výstupů projektu.

2 Reflective Societies: Cultural Heritage and European Identities (H2020-REFLECTIVE-SOCIETY-2015; Reflektivní společnosti: kulturní dědictví a evropské identity); Cultural Opposition in the former socialist countries (REFLECTIVE-4-2015), Dostupné z: <https://ec.europa.eu/research/participants/portal/desktop/en/opportunities/h2020/topics/reflective-4-2015.html>.

Mgr. Miroslav Michela, Ph.D.
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Ústav českých dějin
miroslav.michela@ff.cuni.cz

PhDr. Michaela Kůželová, Ph.D.
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Ústav českých dějin
michaela.kuzelova@seznam.cz

Mgr. Anna Vrtálková
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Ústav českých dějin
annavrtalkova@gmail.com

Záběr z bytového divadla: zleva P. Kohout, V. Třešňák, P. Landovský, V. Chramostová, T. Kohoutová.

3 K tomu například: BITRICH, Tomáš, et al. ALAN, Josef (ed.).

Alternativní kultura: Příběh české společnosti 1945–1989.

Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.

ISBN 80-7106-449-1;

BOLTON, Jonathan. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu.* Praha:

Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2462-6; CHADIMA, Miko-

láš. *Alternativa: svědectví o českém rock'n'rollu*

sedmdesátých let (od rekvalifikační k „nové vlně se starým obsahem“). Brno: Host, 1993.

ISBN 80-85233-11-8; POSPÍŠIL, Filip a

BLAŽEK, Petr. *„Vraťte nám vlasy!“ První máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu.* Praha:

Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1853-3; MACHOVEC, Mar-

tin, NAVRÁTIL, Pavel a STÁREK, František (ed.). *„Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem.* Praha: Ústav

pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87211-74-8; VANĚK, Miroslav,

et al. *Ostrůvky svobody, kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu.* Praha: Ústav

pro soudobé dějiny AV ČR – Votobia, 2002. ISBN 80-7285-

016-4 a 80-7220-124-7.

Na následujících stranách se proto pokusíme nastínit, jak jsme se tohoto úkolu rozhodli zhostit.

Projekt COURAGE

Témata jako disent, politický exil či kulturní opozice jsou významnými součástmi dějin poválečné Evropy a kulturního i historického dědictví České republiky. Naším cílem je napomoci prezentaci sbírek a známých i méně známých institucí pečujících o relevantní materiály k tématu. Společenský význam projektu souvisí i se stále aktuální diskusí o možnostech a formách demokratické participace, kulturní plurality a autonomie, které nás vedou k zásadnímu argumentu, že občanská odvaha může napomoci při vytváření významných kulturních hodnot i v prostředí nedemokratických režimů. Spolu se slovenskými partnery chceme ukázat, jaké alternativní formy a specifické podoby kulturní produkce a kulturní jinakosti v tom nejširším slova smyslu existovaly v období komunistické vlády v Československu. Vedle tradičních témat spojených především s politikou disentu a exilu se soustředujeme zejména na kulturní produkci a praxi, respektive na sbírky nezávislých tvůrčích osobností a skupin, se snahou zachytit, jak se s tímto dědictvím nakládalo a nakládá. Jsme si vědomi komplikovaných vztahů a specifické dynamiky mezi zakázanou a tolerovanou sférou a tím, co se pohybovalo takřkajíc na hraně, nebo pod oficiálním institucionálním zastřešením a v dané situaci poskytovalo možnost více či méně otevřeně před-

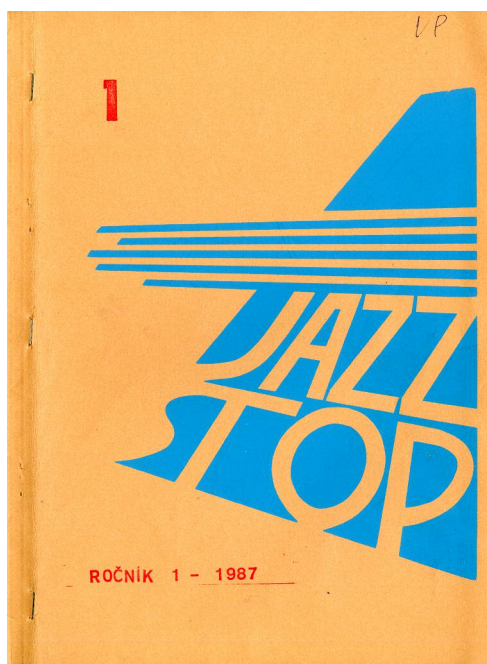
stavovat vlastní tvorbu. Jak ukázalo již několik výzkumů, nebyl to jen otevřený a aktivní antikomunismus, ale i pokusy o vlastní, nezávislou a politicky nevyhraněnou aktivitu, které se staly předmětem kontroly a následné represe ze strany státních orgánů.³

Jedním z nejobsáhlejších a nejdůležitějších témat projektu COURAGE je snaha přiblížit osudy soukromých i veřejných fondů a sbírek kulturní opozice a porozumět jejich společenské funkci. S tím souvisí otázka politické a společenské participace před rokem 1989 a následně i po pádu komunistických režimů. Zajímají nás snahy o uchování a prezentování historických artefaktů vytvářených jednotlivci či skupinami aktérů, státem, respektive různými organizacemi. Nedílnou součástí je pak role exilu v jejich podpoře, uchování a propagaci.⁴ Zajímá nás také, které předměty v rámci existujících fondů a sbírek byly nebo jsou vnímány jako obzvláště cenné, a které mohly být naopak považovány za méně důležité, nebo byly dokonce z nějakých důvodů zničeny. Cílem našeho zkoumání je tedy i materiální kultura obsažená ve sbírkách. Hledáme odpovědi na otázky, jakým způsobem byly jednotlivé fondy a sbírky utvářeny a organizovány a jaké byly osudy lidí spjatých s jejich vznikem. V rámci institucí, které sbírku vlastnily v průběhu času, nás zajímá také personální složení z hlediska věku, dosaženého vzdělání a genderu. Nedílnou součástí je pak také získávání informací o institucích, jež dané historické artefakty spravují a/nebo vlastní. Zajímáme se také o právní rámec, finanční zázemí, formy vlastnictví sbírek a management, sociální a kulturní složení jejich návštěvníků a využívání sbírek v historickém kontextu. A v neposlední řadě se pokoušíme zmapovat kontakty a partnerské sítě spravujících institucí. Zkoumáme, jaké jsou existující a možné platformy a podoby spolupráce a veřejné prezentace sbírek a jakým způsobem je možné posílit spolupráci mezi institucemi. Inovativní aspekt našeho výzkumu a přístupu spočívá ve zkoumání dynamiky vytváření a spravování archivních fondů a sbírek s využitím metahistorické perspektivy, která s nimi

pracuje jako s aktéry v procesu vyprávění o dějinách. Projekt si tedy neklade za cíl jenom vytvoření registru fondů a sbírek týkajících se kulturní opozice, ale také chceme pochopit, jaká je funkce těchto sbírek v postsocialistické společnosti a jakým způsobem prezentují svůj obsah a závěry veřejnosti. Získání takového množství informací je však z časového hlediska poměrně náročné a to se zatím odráží i na menším počtu zpracovaných sbírek.

Projekt COURAGE se zaměřuje na fondy a sbírky, které jsou uloženy ve státních archívech, institucích, muzeích, ale zajímáme se také o soukromé sbírky, které jsou pro širší veřejnost neznámé. Studujeme materiály týkající se tvorby i jiných aktivit umělců, ať už malířů, sochařů, filmařů, fotografů či spisovatelů, kteří byli buď kritičtí vůči režimu, nebo byli perzekvováni a byla jim v určité části jejich života zakazována činnost, či byli sice tolerováni, ale aspoň částečně patřili k výše zmíněným skupinám. Do oblasti našeho zájmu spadají také jiní intelektuálové a aktivisté, kteří se angažovali v neoficiálních kulturních projektech (například vydávání samizdatových publikací a tiskovin, neoficiální studijní skupiny apod.). Dále se věnujeme různým náboženským a nekonformním skupinám a hnutím. Objektem našeho zájmu jsou samozřejmě disidenti, ale i reformní komunisté či hnutí za lidská práva, za práva žen, ekologická hnutí a další. Neopomínáme ani subkultury mládeže, jako byli například hippies nebo punkeři, kteří byli rovněž perzekvováni. Samostatnou část pak tvoří českoslovenští emigranti a jejich činnost.

Naš interdisciplinárně zaměřený projekt není cílený pouze na akademickou obec. Snažíme se naopak o co nejširší propagaci, a to především na internetu, který v současné době představuje zásadní komunikační platformu na národní a mezinárodní úrovni.⁵ Plánujeme oslovit co nejširší vrstvy obyvatelstva a toto směřování se odráží i na plánech popularizace výsledků projektu, prostřednictvím různých prezentací, veřejných diskusí, putovní i online výstavy, filmových promítání a festivalů, didaktických pomůcek, soutěže pro

Obálka časopisu Jazz stop z roku 1987.

začínající badatele a badatelky a jiných aktivit, které máme naplánované v dlouhodobém horizontu.⁶ Na základě zkušeností získaných v rámci COURAGE vytvoříme i sadu doporučení pro zodpovědná místa v České republice a pro Evropskou komisi, která budou představovat jeden z našich oficiálních výstupů. Naše aktivity se snažíme směřovat i k samotným institucím, kterým v roce 2018 nabídneme informace o možnostech získávání finančních zdrojů z Evropské unie. Poskytujeme také konzultace ve věci vhodného uložení soukromých sbírek, tj. snažíme se o jejich umístění v již etablovaných institucích, aby nedošlo k jejich znehodnocení či ztrátě.

Na tomto místě se ale nepustíme do podrobnějšího výčtu plánů do budoucna ani diskusí a představ, které se do této chvíle objevily v rámci činnosti našeho konsorcia. Základní informace jsou dostupné na naší webové stránce, kterou postupně vytváříme v anglické verzi z patnácti jinojazyčných verzí. Soustředíme se na již existující verzi registru, který vzešel z úspěšného návrhu projektu a který jsme po mnohých diskusích začali plnit daty.

4 K tomu kupř. GRUŠA, Jiří a HANÁKOVÁ, Jitka (ed.). *Archiv svobody na zámku Schwarzenbergu: příspěvek k historii československého exilu*. Praha: Československé dokumentační středisko – Národní muzeum, 2011. ISBN 978-80-904228-6-5 a 978-80-7036-302-7.

5 Kupříkladu prostřednictvím facebookových profilů COURAGE. *Courage_cs* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/couragecs/>; COURAGE. *Courage – Connecting Collections* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/couragecollections.en/>; a webových stránek COURAGE. *Courage – connecting collections* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <http://cultural-opposition.eu/>; COURAGE. *Courage – propojování sbírek* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <http://cz.cultural-opposition.eu/>.

6 Více informací naleznete na naší stránce COURAGE. *Courage – connecting collections* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <http://cultural-opposition.eu/>.

Ilustrační schéma projektových aktivit na období 2016–2018:

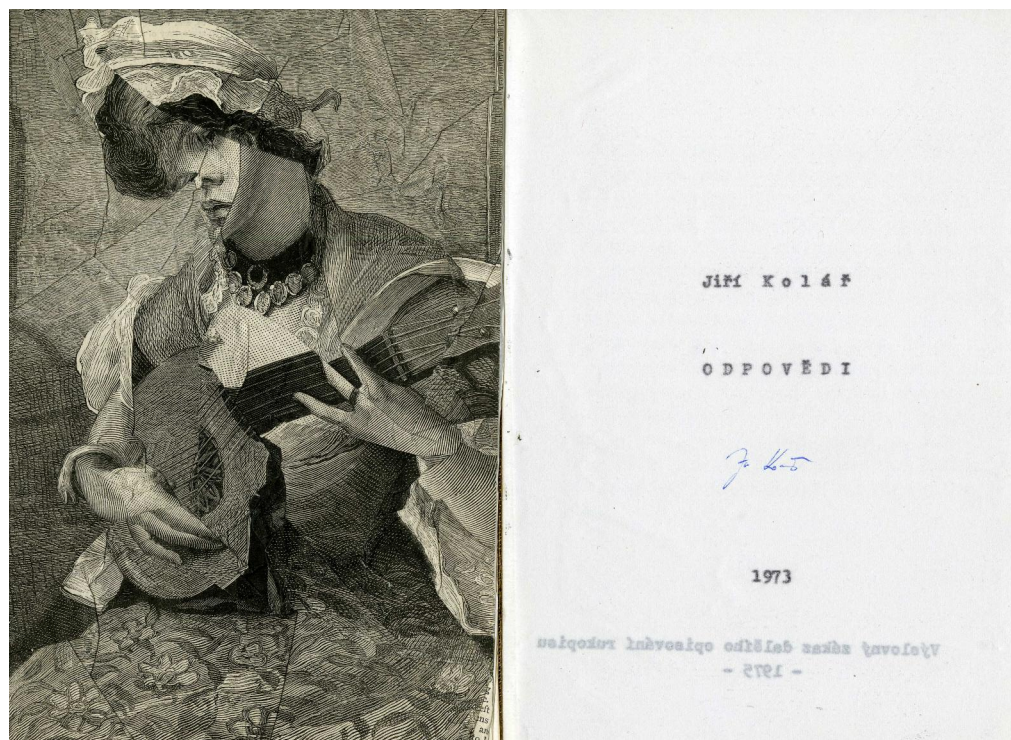
Zadání výzvy	Co vytvoří COURAGE	Výstupy
určete jednotlivé typy sbírek určete typy hnutí	k analýze a pochopení • vznik a vývoj sbírek • sociální role • materiální kultura • organizace • zaměstnanci a správci • kapacita k zapojení do sítí	• registr • zprávy z jednotlivých zemí • příručka
propagace znalostí o kulturní opozici	Podpořit instituce, aby byly aktivními partnery organizací ve: • veřejných aktivitách • vzdělávání	• provedci • filmový festival • výstava • vzdělávací materiály • kursy
návrhy k uchování dědictví	Spolupráce s institucemi, správci, učiteli a akademiky	• doporučení

Před tím je ale nutné ještě upozornit na dva zásadní pojmy, které poměrně často používáme. To, že jejich definování znamená pro členy konsorcia významnou výzvu, se ukázalo už na první schůzi konsorcia. Termín kulturní opozice jsme adaptovali z názvu výzvy Evropské komise. Z hlediska jeho praktického využívání jsme zvolili pracovní definici, která

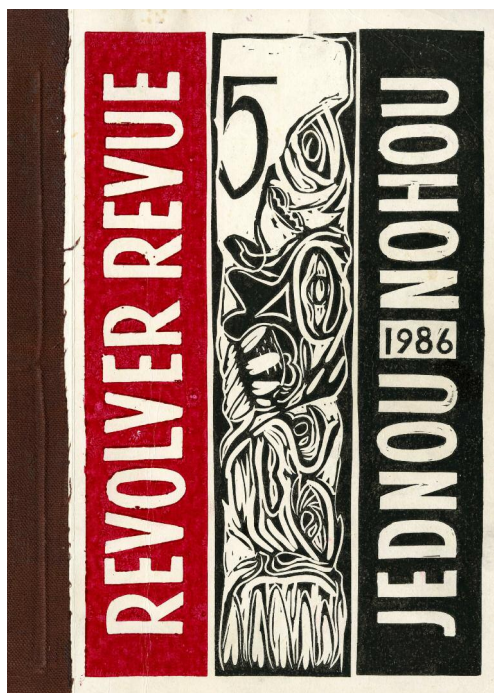
je inspirována diskusemi z oboru kulturní a sociální antropologie. S tím souvisí dynamické, procesuální chápání pojmu kultura jakožto něčeho, co se projevuje prostřednictvím rozličných kulturních praktik. Kulturní opozice se tak projevuje v aktivitách a argumentacích spojených s alternativním životním postojem a stylem jak v rámci anonymních skupin

7 BLAŽEK, Petr. *Happeningem proti totalitě: Společnost za vešlejší současnost v roce 1989. Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů*, 2014, roč. 8, č. 3, s. 12–23. ISSN 1802-8241.

8 K tomu podrobněji text autorů Pétera Apora, Sándora Horvátha a Tamáse Scheibnera v tomto časopise.

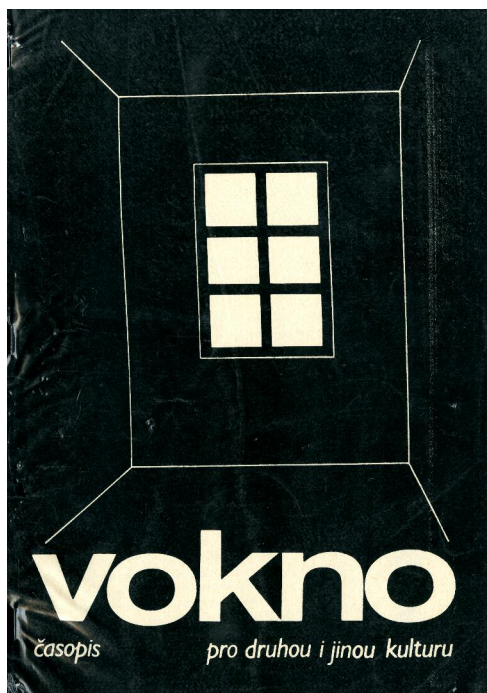
Edice Petlice, Jiří Kolář.

Obálka *Revolver revue*, 1986.

a jednotlivců, tak i v otevřené kritice a rezistenci vůči dominantnímu režimu v prostředí disentu. S pojmem kulturní opozice tedy pracujeme v kontextu zpochybňování dominantního systému významů, přičemž jeho samotné akty mohou být jak diskursivního, tak performativního charakteru. Zajímavým a poměrně známým příkladem kritických kulturních performancí v Československu je spojena s činností Společnosti za veselejší současnost.⁷ Studujeme sbírky pramenů spojené s různými nezávislými a opozičními uskupeními, aktivitami a projevy, stejně jako s kulturní jinakostí jako takovou, a to zejména když tyto byly i státním aparátem vyhodnocovány jako podvrhatné a nebezpečné.⁸ Zároveň, jde o velice pestrou paletu aktivit, které však neplánujeme v registru hierarchizovat. Naopak poskytujeme určitý katalog osudů lidí a historických sbírek reprezentujících jejich činnost, v rámci kterého má každá položka svůj vlastní příběh a specifika a zároveň může být propojena s jinými podobnými sbírkami, doma i v zahraničí.

V rámci našich aktivit používáme i částečné ekvivalenty k pojmu kulturní opo-

Obálka časopis *Vokno*, 1986.

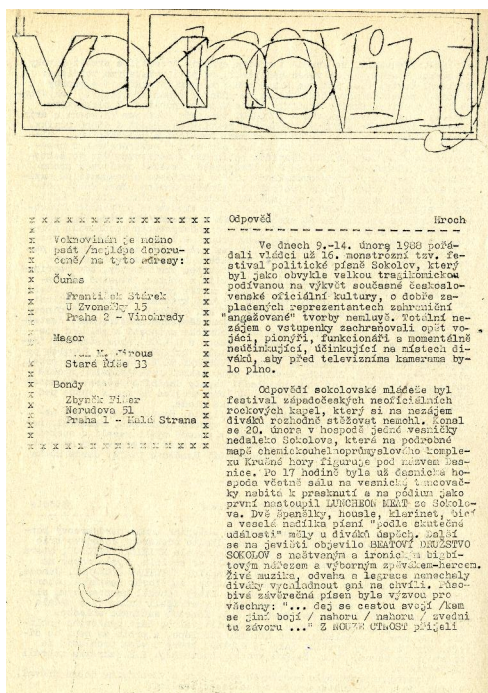
zice, jako kupř. nezávislá či alternativní kultura a samozřejmě i disent. Toto rozhodnutí vyplývá ze zavedené praxe v české historiografii a uplatnili jsme jej také při vyhlášení badatelské soutěže *Nezávislá kultura a život za socialismu v Československu*, stejně jako při filmovém happeningu nazvaném *Kuráž – Alternativní kultura na FF UK*.⁹ Toto rozhodnutí zároveň reflektuje náročnost i aktuální stav terminologických sporů o charakter normalizace a komunistického panství v ČSSR.¹⁰ Během naší práce na projektu si proto kládeme za cíl i testování smysluplnosti pojmu kulturní opozice, přičemž jsme si vědomi i toho, že i samotný výběr sbírek do elektronického registru určitým způsobem tento termín ustanovuje či konstruuje.

Druhým klíčovým pojmem je sbírka (v angličtině collection). Používání tohoto termínu je odvozeno z manuálu Dublin Core Metadata Initiative, který uvádí poměrně širokou definici sbírky jako soubor fyzických či digitálních pramenů shromážděných lidskou činností.¹¹ Tento termín je klíčový z hlediska celého projektu, protože

9 *Moderní dějiny. Soutěž COURAGE – Nezávislá kultura a život za socialismu v Československu* [online]. PANT, z. s., 2016 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/soutez-courage-nezavisla-kultura-a-zivot-z-a-socialismu-v-ceskoslovensku>; COURAGE. *Movie Marathon on Underground Cultural Scenes Organized by Czech COURAGE Team in Prague* [online]. 2016 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <http://cultural-opposition.eu/blog/2016/11/23/movie-marathon-on-underground-cultural-scenes-organized-by-czech-courage-team-in-prague/>.

10 K diskusi v českém prostředí viz: BLAŽEK, Petr. *Opozice a odpor: k typologii nesouhlasu s komunistickým režimem v Československu 1968–1989*. In: DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a HEROUTOVÁ, Andrea (ed.). *II. kongres českých politologů: Praha-Suchdol, 5.–6. 9. 2003. Praha: Česká společnost pro politické vědy, 2003, s. 261–270. ISBN 80-902176-3-X.*; KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav pro studium totalitních režimů, 2017. ISBN 978-80-7422-560-4.*

11 „The term ‘collection’ can be applied to any aggregation of physical and/or digital resources. Those resources may be of any type, so examples might include aggregations of natural objects, created objects, ‘born-digital’ items, digital surrogates of physical items, and the catalogues of such collections (as aggregations of metadata records). The criteria for aggregation may vary: e.g. by location, by type or form of the items, by provenance of the items, by source or ownership, and so on. Collections may contain any number of items and may have varying levels of permanence.“ *Víc k této iniciativě: Dublin Core Metadata Initiative. Dublin Core Collection Description Application Profile* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <http://www.dublincore.org/groups/collections/collection-application-profile/>.

Obálka *Voknovin*, 1988.

12 Dle zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě, představuje archivní fond soubor archiválií, který vznikl výběrem z dokumentů vytvořených z činnosti původce a archivní sbírka soubor archiválií navzájem propojených jedním nebo několika společnými znaky. Archivní fond představuje organicky vzniklý celek zachovávaný jící původní vztahy mezi archiváliemi a jejich hierarchií a sbírka je souborem pramenů vytvořených sběratelskou činností.

13 Knihovna Václava Havla. Dokumentační centrum [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <https://archive.vaclav-havel-library.org/?l=cs>.

14 MICSIK, András, FELKER, Tamás a NÁSZ, Balász. Cultural Opposition in former European Socialist Countries: Building the COURAGE Registry. *Ercim News* [online]. October 2017, no. 111. [cit. 6. 12. 2017]. ISSN 0926-4981.

Dostupné z: <https://ercim-news.ercim.eu/en/111/special/cultural-opposition-in-former-european-socialist-countries-building-the-courage-registry>.

nosti členové COURAGE tedy vychází i z místních specifik a možností jednotlivých institucí i členů konsorcia.

Při zpracování materiálů se snažíme v první řadě dodržovat oficiální strukturu studovaných sbírek (ve většině případů fondů), kterou v registru i popíšeme. Veliký oříšek pro nás zároveň představuje zpracování materiálů v Archivu bezpečnostních složek.

Registr

Elektronický registr COURAGE je souborem informací o veřejných i soukromých fondech a sbírkách uložených v digitální i hmotné podobě ve státních i nestátních institucích, stejně jako v soukromých rukách. On-line přístupný registr je mezinárodní databází sbírek popsaných minimálně ve dvou jazycích, v angličtině a v jazyku původu. Hlavní výzkum probíhá v těchto zemích: Albánie, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Černá Hora, Česko, Estonsko, Chorvatsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Moldavsko, Makedonie, Německo, Polsko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko, Srbsko, Ukrajina a k tomu je nutné ještě přičíst země, ve kterých existují zásadní exilové fondy a sbírky, např. Velkou Británií, Německo, Spojené státy americké apod.¹⁴

Registr je jedinečným pokusem shromáždit podle tematického klíče na jednom místě informace jak z evropské části bývalého východního bloku, tak i z exilových komunit. Jeho vytvořením chceme zvýšit informovanost o daných materiálech a jejich dostupnost na národní, ale i mezinárodní úrovni. Naším úkolem je na základě stanovených výzkumných otázek fondy a sbírky popsat. S tím souvisí i seznámení se s personálním a finančním rozměrem jejich fungování, ale i hledání možností finanční a jiné podpory.

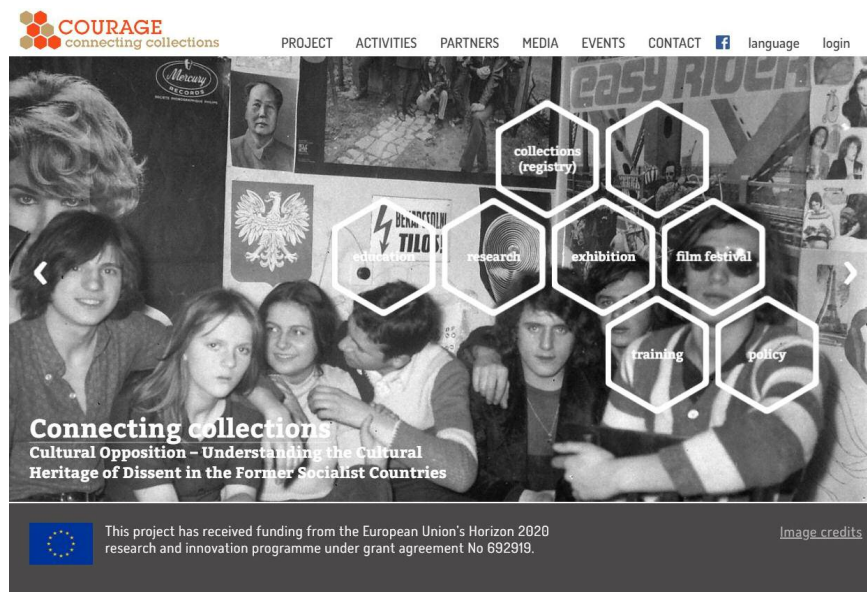
Popis vzniká s cílem zlepšit všeobecný přehled o sbírkách a seznámit s těmito poznatky co největší skupinu zájemců. Proto klademe veliký důraz i na on-line zpřístupněné materiály. V tomto směru jsou velice přínosné kupř. internetové stránky Scriptum.cz nebo pametnaroda.cz. Ve snaze zviditelnit téma kulturní opozice

sbírky stojí ve středu našeho zájmu. Náš pokus o terminologické sjednocení vyplynul jednak z existující praxe v oboru, jednak z velké variability uložení zpracovávaných materiálů, respektive kvůli možnosti vytvářet speciální „ad hoc sbírky“ se zaměřením na kulturní opozici přímo pro potřeby registru. Časté využívání tohoto termínu však nemění nic na reálném uložení daného materiálu na základě platných postupů v jednotlivých zemích.¹² Tento přístup však v praxi znamená, že pod zevšeobecňujícím termínem sbírka se v registru objevuje jak specializovaná muzeální nebo jiná sbírka, kupř. samizdatové literatury, v rámci jedné instituce, tak v některých případech i celá instituce. Příklad tohoto druhého přístupu představuje naše zpracování dokumentačních aktivit Knihovny Václava Havla. Knihovna na svých stránkách zprostředkovává digitalizované prameny různého původu a my jsme ji popsal jako jednu sbírku.¹³ Naopak s první možností se setkáváme zejména v případě materiálů uložených v Knihovně Libri prohibiti, resp. fondů Památníku národního písemnictví nebo Národního archivu. V rámci této čin-

jsme již zahájili několik propagačních kampaní, zejména mezi studenty historie a spřízněných oborů, učiteli dějepisu a samozřejmě také mezi odbornou veřejností. Intenzivnější popularizační kampaň je naplánována především na rok 2018. Zároveň klademe v registru důraz také na procesní stránku vzniku a fungování jednotlivých sbírek, jejich společenskou a kulturní funkci před pádem komunistických režimů, stejně jako na samotné možnosti uchovávání a prezentování těchto významných dokladů občanské odvahy.

Námi vytvořená databáze je kombinací dvou uživatelských přístupů. První – volně přístupný korpus – představuje soupis informací o vybraných fondech a sbírkách. Druhý – korpus vytvořený pro naše výzkumné účely – obsahuje informace o jejich fungování.

V registru je možné nalézt především informace o obsahu, původu a historii daných fondů a sbírek a jejich propojení s kulturní opozicí. Zajímáme se tedy o to, kdy, proč a jak fond nebo sbírka vznikly, jakým způsobem byly uchovávány a institucionalizovány, jakou úlohu sehrály před rokem 1989 i jak jsou využívány v současnosti. Proto jsou součástí registru také informace o lidech nebo institucích spojených s dějinami těchto fondů a sbírek – o jejich zakladatelích, původcích, současných i minulých vlastnících, sběratelích či správčích. K určení společenské úlohy sbírek zjišťujeme například i jejich přístupnost a návštěvnost. Samostatnou kategorií pak v registru tvoří významné události, jako jsou například výstavy. Kromě toho registr zahrnuje také kategorii vybraných předmětů. Tyto artefakty jsou z našeho hlediska důležité jako podklad pro plánované výstavy, didaktické materiály a propagaci tématu. Zároveň právě výběr reprezentativních artefaktů způsobuje našim badatelkám a badatelům, jakož i správčům sbírek těžkou hlavu, protože vybírat jednotliviny z tak zajímavých a specifických korpusů materiálů je často velice komplikované subjektivní rozhodnutí. Každý fond a sbírka obsahuje množství historicky zajímavých a cenných materiálů, z nichž každý je svým způsobem

unikátní a o sbírce vypovídající. Snažíme se proto vybrat artefakty, které jsou buď přístupné on-line, stanou se součástí on-line nebo putovní výstavy, nebo mají zajímavý didaktický potenciál a mohly by být v budoucnosti využity k výuce. Příkladem je vybraný artefakt z Archivu Jana Patočky, který je součástí Centra teoretických studií, společného pracoviště Univerzity Karlovy a Akademie věd České republiky. Po dlouhém přemýšlení jsme zvolili rozhlasový záznam z tiskové konference Jana Patočky a nizozemského velvyslance Maxe van der Stoela z roku 1977, který Archiv Jana Patočky sdílel na YouTube, a je tedy přístupný i široké veřejnosti. Ve většině případů se snažíme vybrat takové dílo s pomocí správců či majitelů sbírek, jak tomu bylo například u sbírky webu Scriptum.cz, kdy jsme po domluvě s majitelem stránek zvolili jako artefakt digitalizovanou sbírku exilového periodika Listy. Snažíme se touto formou poukázat na některé materiály a představit je široké veřejnosti.

V počáteční fázi řešení projektu jsme si v rámci českého týmu definovali 167 sbírek, které bychom rádi zpracovali. V průběhu výzkumu jsme však vcelku přirozeně tento seznam rozšířili a rozšiřujeme ho i nadále. V rámci diskusí o podobě registru se však ukázalo, že zpracování všech vytipovaných sbírek spojených s tématem nebude během tříletého období řešení projektu možné. Ať už z důvodu nepřístupnosti, nezpracovanosti vybraných fondů, či z důvodu časové náročnosti sběru potřebných dat. Počítáme však s tím, že registr budeme doplňovat i po skončení projektu, respektive bude

Úvodní strana portálu projektu Courage.

sort by: [A](#) [B](#) [C](#) [D](#) [E](#) [F](#) [G](#) [H](#) [I](#) [J](#) [K](#) [L](#) [M](#) [N](#) [O](#) [P](#) [Q](#) [R](#) [S](#) [T](#) [U](#) [V](#) [W](#) [X](#) [Y](#) [Z](#)
Date of founding: 203 collections found (New collection descriptions are constantly being added)
Name: Items per page: 5 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 ... 40 41 next page »»

search courage:

filter by: 60
 topic
 content type
 country
 geographic scope
 language
 date of founding
 online available
60

ACTION OF LIGHT COLLECTION

The collection consists of artefacts about the 'Action of Light', established by Paulis Kļaviņš, which operated in the 1970s and 1980s. It aimed to support religious dissidents and human rights campaigners in Latvia, and to inform the public in the West about the real situation in Soviet Latvia.

Location:
LV-1050 Rīga Raina bulvāris 7, Latvia

Webová stránka projektu Courage.

otevřený pro kontinuální doplňování. Věříme, že tato mezinárodní platforma může být užitečná i pro správce sbírek a institucí, a hledáme cesty, jak v doplňování databáze efektivně pokračovat i po lednu 2019, kdy skončí tříleté období trvání projektu.

Sběr dat

Sbírání a uchovávání materiálů spojených s „kulturní opozicí“ může představovat kromě běžné knihovnické, kurátorské a archivní praxe také jistou formu aktivismu. Představitelé opozice a jejich morální étos sehráli důležitou roli v procesu transformace ze stranické diktatury do prostředí pluralitní demokracie a stali se důležitými symboly odporu. Zároveň se témata kolem opozičních aktivit staly předmětem politických zápasů a potvrzování legitimacy konkrétních skupin. Významné rozdíly ve zpracování tohoto přechodu je možné sledovat například v kontextu diskusí o vyrovnávání se s minulostí či o legislativních normách spojených se zakládáním tzv. institutů paměti národa.¹⁵

15 DINUŠ, Peter. *Vyrovňavanie sa s minulosťou? Bratislava: VEDA, 2010. ISBN 978-80-224-1164-6; MAYER, Françoise.* *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita. Praha: Argo, 2009. ISBN 978-80-257-0151-5; MARK, James.* *The Unfinished Revolution. Making Sense of the Communist Past in Central-Eastern Europe. New Haven – London: Yale University Press, 2010. ISBN 978-0-300-16716-0; KOPEČEK, Michal a WCIŚLIK, Piotr (ed.). Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989. Budapest – New York: Central European University Press, 2015. ISBN 978-963-3860-85-4.*

Po listopadu 1989 získaly dokumenty z prostředí opozice také v našem prostředí nové významy. Tajné a skrývané artefakty se staly předmětem zájmu a obdivu. Odrazilo se to například na extenzivním vydávání titulů psaných původně „do šuplíku“ nebo po vytisknutí rovnou odvezených do stoupy, ale také o rozšíření výzkumu o téma protikomunistického odporu. Míra poznání historie opozičních hnutí byla a je určována zároveň také tím, do jaké míry se materiály jednotlivých aktérů mohly stát předmětem studia a vědecké analýzy. Projekt COURAGE si klade za cíl reflexi společenské pozice těchto sbírek v kontextu postsocialistické transformace. Zajímá nás, jakým způsobem dané instituce přispěly k vytváření povědomí o kulturní opozici, jakým způsobem se jim podařilo přežít a jakým problémům jsou vystaveny dnes.

K naplnění registru máme připravenou rozsáhlou pracovní sadu otázek. Jak už bylo řečeno, ne vše ze zjištěných dat bude zpřístupněno veřejnosti prostřednictvím webu. Část dat slouží přímo k našemu výzkumu, který bude knižně publikován v roce 2018 v anglickojazyčné příručce. Komunikujeme proto přímo se správci či tvůrci sbírek, archiváři i historiky. Jedním z nejdůležitějších metod získávání dat je pro nás především rozhovor. Nejčastěji jde o správce v archivu či instituci, která sbírku uchovává. V případě Libri prohibiti jsme například učinili rozhovor s Jiřím Gruntorádem jakožto znalcem problematiky a jednotlivých sbírek, pamětníkem,

řadit dle: datum založení
Jméno
Vše [A](#) [B](#) [C](#) [D](#) [E](#) [F](#) [G](#) [H](#) [I](#) [J](#) [K](#) [L](#) [M](#) [N](#) [O](#) [P](#) [Q](#) [R](#) [S](#) [T](#) [U](#) [V](#) [W](#) [X](#) [Y](#) [Z](#)
27 nalezené sbírky
Položek na stránku: 5 1 2 3 4 5 6 další stránka »»

prohledej Courage:

filtruj dle:

téma

typ obsahu

země

Česká republika

geografické zaměření

jazyk

datum založení

dostupné online

ARCHIV JANA PATOČKY

Archiv Jana Patočky (AJP) studuje a vykládá filosofické dědictví českého filozofa a disidenta Jana Patočky (1907–1977). AJP je veden Patočkovými žáky a je jediným ústavem pracujícím s originály Patočkových textů a také s pamětníky jeho přednášek.

Ukázka z české verze registru projektu Courage.

ale i vedoucím celé instituce. Kvůli audiovizuální sbírce vytvořené v Libri prohibiti oslovíme i další odborníky. U webových stránek Cunas.cz jsme mluvili přímo s Františkem Stárkem Čuňasem jako tvůrcem obsahu a vlastníkem stránky. Ne vždy je však rozhovor realizovatelný a využívání této metody je časově a logisticky náročné. I proto jsme velice vděční za všechny konzultace, rady a ochotu zástupců jednotlivých institucí mluvit s našimi výzkumníky a výzkumníci.

Zajímají nás informace o původu sbírky, její osudy od vytvoření až do současnosti a popis obsahu – jaké materiály v ní můžeme najít a v jakém množství. Naši asi nejužívanější formou sběru dat je tzv. table research, protože mnohé základní informace lze zjistit na webových stránkách institucí či ve zpřístupněných archivních pomůckách, pokud existují. Ke sběru informací často využíváme i různé další zdroje, kupř. odborné články a monografie, internetové stránky, paměti, krásnou literaturu,¹⁶ televizní dokumenty,¹⁷ a podobně. Velmi cenné informace lze nalézt zejména v edičních poznámkách výborů děl, ať už se jedná například o filosofická díla Jana Patočky či verše Jana Zahradníčka. Důležitým pramenem pro detailní informace o instituci, která dané materiály uchovává, jsou výroční zprávy. Snažíme se v nich získat informace o počtu zaměstnanců, rozpočtu organizace či o jejím genderovém složení. Ne vždy se tam však tyto informace nacházejí.

Každá osoba, které je přiřazena některá specifická role v našem popisu, má vytvořen svůj samostatný profil, ve kterém se v krátkosti snažíme zachytit její osud, vztah ke sbírce i její úlohu v kontextu kulturního disentu. Osoby je možné vždy přiřadit k dané sbírce, artefaktu či události a tím propojovat například i fondy a sbírky mezi sebou. Totéž platí i pro informace o institucích. Právě těmito propojeními se postupně v registru vytváří síť aktérů a témat, která překračují státní hranice a reprezentují i širší význam těchto aktivit.

Nejobsáhlejší částí registru je text o vzniku a původu fondu či sbírky, který má obvykle přes 2000 znaků a měl by čtenáře se-

známit s jejich historií, významem a hlavními aktéry. Neméně důležitým je pak text o obsahu fondu či sbírky. Tyto popisy vznikají v návaznosti na naše výzkumné otázky. Samozřejmostí je uvedení informace o přístupnosti. Naším cílem je potenciálním zájemcům nabídnout informace o tom, o jaké historické artefakty se jedná, kde jsou k nalezení a v jakém rozsahu jsou přístupné. Nemáme tedy vůbec ambice nahrazovat ani duplikovat archivní pomůcky, které podrobně pojednávají o obsahu daných fondů a sbírek a jsou vytvořeny specialisty. Jde nám především o to, aby byly tyto sbírky a jejich osudy zviditelněny v domácím i mezinárodním měřítku.

Použité zdroje

- BITRICH, Tomáš, et al. ALAN, Josef (ed.). *Alternativní kultura: Příběh české společnosti 1945–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-449-1.
- BLAŽEK, Petr. Happeningem proti totalitě: Společnost za veselejší současnost v roce 1989. *Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů*, 2014, roč. 8, č. 3, s. 12–23. ISSN 1802-8241.
- BLAŽEK, Petr. Opozice a odpor: k typologii nesouhlasu s komunistickým režimem v Československu 1968–1989. In: DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a HEROUTOVÁ, Andrea (ed.). *II. kongres českých politologů: Praha-Suchdol*, 5.–6. 9. 2003. Praha: Česká společnost pro politické vědy, 2003, s. 261–270. ISBN 80-902176-3-X.
- BOLTON, Jonathan. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2462-6.
- COURAGE. *Courage – connecting collections* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <http://cultural-opposition.eu/>.
- COURAGE. *Courage – Connecting Collections* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/courage-collections.en>.
- COURAGE. *Courage_cs* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/couragecs/>.

16 Např. REINER, Martin. *Básník: román o Ivanu Blatném*. Praha: Torst, 2014. ISBN 978-80-7215-472-2.

17 Např. dokument o Ivanu Chvatíkovi: *Hra na schovávanou*. In: *Neznámí hrdinové* [televizní magazín]. Režie Zdeněk Všelicha. ČT, 2009. ČT2 15. 8. 2010. Dostupné z: <http://https://www.ceskatelevize.cz/porady/10204458965-neznami-hrdinove/209452801390013-neznami-hrdinove-pohnute-osudy/>.

- COURAGE. *Courage – propojování sbírek* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <http://cz.cultural-opposition.eu/>.
- COURAGE. *Movie Marathon on Underground Cultural Scenes Organized by Czech COURAGE Team in Prague* [online]. 2016 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <http://cultural-opposition.eu/blog/2016/11/23/movie-marathon-on-underground-cultural-scenes-organized-by-czech-courage-team-in-prague/>.
- DINUŠ, Peter. *Vyrovnávanie sa s minulosťou?* Bratislava: VEDA, 2010. ISBN 978-80-224-1164-6.
- DOUBLIN CORE METADATA INITIATIVE. *Dublin Core Collection Description Application Profile* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <http://www.dublincore.org/groups/collections/collection-application-profile/>.
- GRUŠA, Jiří, et al. HANÁKOVÁ, Jitka (ed.). *Archív svobody na zámku Schwarzenbergu: příspěvek k historii československého exilu*. Praha: Československé dokumentační středisko – Národní muzeum, 2011. ISBN 978-80-904228-6-5 a 978-80-7036-302-7.
- Hra na schovávanou. In: *Neznámí hrdinové* [televizní magazín]. Režie Zdeněk Všelicha. ČT, 2009. ČT2 15. 8. 2010. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10204458965-neznami-hrdinove/209452801390013-neznami-hrdinove-pohnute-osudy/>.
- CHADIMA, Mikoláš. *Alternativa: svědectví o českém rock'n'rollu sedmdesátých let (od re-kvalifikací k „nové vlně se starým obsahem“)*. Brno: Host, 1993. ISBN 80-85233-11-8.
- KNIHOVNA VÁCLAVA HAVLA. *Dokumentační centrum* [online]. 2017 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/?l=cs>.
- KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav pro studium totalitních režimů, 2017. ISBN 978-80-7422-560-4.
- KOPEČEK, Michal a WCISLIK, Piotr (ed.). *Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*. Budapest – New York: Central European University Press, 2015. ISBN 978-963-3860-85-4.
- MACHOVEC, Martin, NAVRÁTIL, Pavel a STÁREK, František (ed.). *„Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87211-74-8.
- MARK, James. *The Unfinished Revolution. Making Sense of the Communist Past in Central-Eastern Europe*. New Haven – London: Yale University Press, 2010. ISBN 978-0-300-16716-0.
- MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Praha: Argo, 2009. ISBN 978-80-257-0151-5.
- MICSIK, András, FELKER, Tamás a NÁSZ, Balász. *Cultural Opposition in former European Socialist Countries: Building the COURAGE Registry*. *Ecrim News* [online]. October 2017, no. 111. [cit. 6. 12. 2017]. ISSN 0926-4981. Dostupné z: <https://ercim-news.ercim.eu/en111/special/cultural-opposition-in-former-european-socialist-countries-building-the-courage-registry>.
- MODERNÍ DĚJINY. *Soutěž COURAGE – Nezávislá kultura a život za socialismu v Československu*. *Moderní dějiny* [online]. PANT, 2016 [cit. 6. 12. 2017]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/soutez-courage-nezavisla-kultura-a-zivot-za-socialismu-v-ceskoslovensku/>.
- POSPÍŠIL, Filip a BLAŽEK, Petr. *„Vraťte nám vlasy!“ První máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1853-3.
- REINER, Martin. *Básník: román o Ivanu Blatném*. Praha: Torst, 2014. ISBN 978-80-7215-472-2.
- VANĚK, Miroslav, et al. *Ostrůvky svobody, kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Votobia, 2002. ISBN 80-7285-016-4 a 80-7220-124-7.

Kulturní opozice: koncepty a přístupy¹

Péter Apor, Sándor Horváth, Tamás Scheibner, Éva Kovács

Cultural Opposition: Concepts and Approaches

This article describes the concepts and approaches to Cultural Opposition used by the COURAGE project (funded by the European Commission within the Horizon 2020 programme). It examines how can the legacy of Cultural Opposition be analyzed from the perspective of the cultural heritage and collections and what are the promises of the Cultural Opposition term for the emergence of new possibilities in the historiography of the Communist Era. This article argues that the use of cultural heritage of the socialist Cultural Opposition is strongly linked to the history and trajectory of the Cultural Opposition collections, and that the analysis of the collections story offers a clearer understanding of the post-communist transformation from a different point of view.

Keywords: post-communist countries, Cultural Opposition, COURAGE project, l'histoire croisée, socialism, history

1. Studium kulturní opozice: klíčové koncepty a přístupy

Od převratu se bývalé socialistické země snaží porozumět své nedávné minulosti, která zahrnuje i dědictví kulturní opozice, a vyrovnat se s ní. Opozice je v tomto kontextu většinou chápána v úzkém smyslu jako otevřený politický odpor vůči komunistické vládě.² Tento článek přináší jemnější rozlišení historického pojetí kulturní opozice a posouvá jej směrem k širšímu rámci politického zapojení. To může napomoci lepšímu porozumění disentu a kritice režimu v bývalých socialistických zemích východní Evropy.

V situacích, kdy úřední orgány usilují o kontrolu veřejného projevu a radikálně omezují příležitosti k veřejným demokratickým debatám, se mohou objevovat undergroundové sféry a nonkonformní hnutí. Ať už jsou demokratická, církevní, nebo nacionalistická, mohou státu otevřeně přiznat svůj opoziční postoj. Ačkoliv dnes jsou v historii kultury s kulturní opozicí spojována právě takováto hnutí, kultura disentu byla mnohem rozmanitější.³ Mnohé kulturní spolky bez explicitního politického plánu (např. punkové skupiny, avantgardní umělci nebo alternativní náboženská společenství) byly vládou

označeny také za opoziční, a tudíž byly rovněž zatlačeny do undergroundu.⁴ Ani ta společenství, která vyjádřila opoziční politickou agendu, nebyla nutně založena s jasným politickým záměrem, ale spíše se postupně smířila s rolí, již jim vláda a společnost přidělily.⁵ Proto si studium „kulturní opozice“ žádá, aby se naše pozornost přesunula od mainstreamového vyprávění o disidentských skupinách a jedincích vyjadřujících se k politice směrem k řadě mnohem barvitějších nonkonformních kulturních jevů. Jinak řečeno, v termínu, kterým se zde zabýváme, se slovo „kulturní“ musí osvobodit od nadvlády slova „opozice“.

Kulturní opozice byla bezpochyby částečně důsledkem postupů socialistického státu a byla odpovědí na ně. Nelze zcela pochopit kulturní opozici, aniž bychom vzali v úvahu různé aspekty státní kontroly a její dopad na občany. Vedle poukazování na roli státu ve formování definice kulturní opozice však také hledáme způsoby, jak zohlednit vliv občanů bývalých socialistických zemí, kteří se zapojili do autonomních či nonkonformních kulturních aktivit. Toto nám umožní přetvořit pojem kulturní opozice tak, aby zahrnoval jak záměrný disent, tak autonomní užívání kulturní svobody. Nejzajímavější na jednotlivých případech kulturního

1 Projekt COURAGE je financovaný programem Horizon 2020 – výzkumný a inovační program Evropské unie pod grantovou dohodou číslo 692919.

2 TODOROVA, Maria, DIMOU, Augusta a TROEBST, Stefan (ed.). *Remembering Communism: Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*. Budapest – New York: Central European University Press, 2014. ISBN 978-963 386-034-2.

3 Viz FALK, Barbara J. *Resistance and Dissent in Central and Eastern Europe: An Emerging Historiography*. *East European Politics & Societies*, 2011, roč. 25, č. 2, s. 318–360. ISSN 0888-3254; FALK, Barbara J. *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe: Citizen Intellectuals and Philosopher Kings*. Budapest: Central European University Press, 2003.

4 RISCH, William Jay (ed.). *Youth and Rock in the Soviet Bloc: Youth Cultures, Music, and the State in Russia and Eastern Europe*. Lanham: Lexington Books, 2015.

Péter Apor, Ph.D.

Výzkumné centrum pro humanitní vědy
Historický ústav Maďarské akademie věd
apor.peter@btk.mta.hu

Sándor Horváth, Ph.D.

Výzkumné centrum pro humanitní vědy
Historický ústav Maďarské akademie věd
horvath.sandor@btk.mta.hu

Tamás Scheibner, Ph.D.

Výzkumné centrum pro humanitní vědy
Historický ústav Maďarské akademie věd
scheibner.tamas@btk.mta.hu

Éva Kovács, Ph.D.

Výzkumné centrum pro metodologii a historiografii
Maďarské akademie věd
kovacs.eva@tk.mta.hu

5 BOLTON, Jonathan. *Worlds of Dissent: Charter 77, the Plastic People of the Universe, and Czech Culture Under Communism*. Cambridge, Massachusetts – London: Harvard University Press, 2012. ISBN 978-0-674-06438-6.

6 MARK, James. *Society, Resistance and Revolution: The Budapest Middle Class and the Hungarian Communist State 1948–56*. *The English Historical Review*, 2005, roč. 120, č. 488, s. 963–986. ISSN 0013-8266.

7 HAYNER, Priscilla B. *Unspeaking Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. 2. vyd. New York: Routledge, 2011; STAN, Lavinia. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*. London: Routledge, 2010; NALEPA, Monika. *Skeletons in the Closet: Transitional Justice in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014; NEDELSKY, Nadya a STAN, Lavinia (ed.). *Encyclopedia of Transitional Justice*, vol. 1–3. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

8 POLLACK, Detlef a WIELGOHS, Jan. *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition*. Aldershot: Ashgate, 2005; KILLINGSWORTH, Matt. *Civil Society in Communist Eastern Europe: Opposition and Dissent in Totalitarian Regimes*. Colchester: European Consortium for Political Research Press, 2012.

disentu je zajisté napětí mezi těmito dvěma snahami, které se v průběhu historie často měnily. Spíše než abychom utvářeli strnulou normativní definici kulturní opozice, pracujeme s dynamičtějším konceptem, který bere v potaz jak pestrost jejich významů v různých státech a obdobích, tak i skutečnost, že koncept kulturní opozice (a její definice) je sám o sobě historickým produktem.

Nejnáléhavější metodologickou otázkou je nyní způsob, jak přistupovat obdobnými metodami studia historie k záměrně opozičnímu i nonkonformnímu vlivu tak, abychom dostatečně vystihli složitost dané věci a zároveň vytvořili platformu pro diskusi, srovnání a hodnocení disidentních aktivit. Někteří odpůrci režimu svoji pozici reflektovali a vyjádřili ji sofistikovanými texty, zatímco jiní se svojí situací ani vztahem k socialistickému státu nezabývali.

Upřednostňování předchozích příkladů povede v případě kulturní opozice zajisté k jednostrannému porozumění. Jeden ze způsobů, jak daný problém vyřešit, spočívá v tom, že při definování významu kulturní opozice zvážíme také roli sbírek. Shromažďování a vytváření sbírek o kulturní opozici se samo o sobě stalo kulturní aktivitou, mapující každodenní život socialistických občanů pracujících vně i uvnitř státních institucí. Zkoumáním těchto archivářských činností můžeme objevit nový pohled na svět disentu, který vědcům umožní vzít v úvahu větší škálu disidentních aktivit. Navrhujeme analýzu těch typů sbírek, které vznikly v bývalých socialistických zemích, a sice toho: jak tvorbu těchto sbírek ovlivňovalo implicitní a explicitní porozumění politickému systému a jaká byla role režimu ve vzniku těchto sbírek.

Abychom kulturní opozici porozuměli a ocenili výrazný vliv mnoha občanů v této otázce, musíme částečně odvést pozornost od státu, což má dopad na periodizaci státního socialismu ve východní a střední Evropě. Archivní praxe navrhuje jinou chronologii než politická historie. Ta obvykle bere v prvních dekádách komunistické vlády jako stěžejní roky 1953, 1956

a 1968. Archivnictví naopak, podobně jako kulturní historie, v souvislosti s kulturní opozici poukazuje na významnou změnu v polovině 60. let. Do té doby sestávala kulturní opozice převážně z často utajovaného a pronásledovaného ochraňování předkomunistického kulturního dědictví, spíše než že by to byla snaha o vytváření nových kritických kulturních forem a žánrů. Pohled na chronologický rozdíl mezi ochranou předkomunistických kulturních tradic a vytvářením nových kulturních praktik nám pomůže lépe porozumět souvislostem a nesouvislostem v kulturním dědictví kulturní opozice a identifikovat různé typy sbírek založené na tomto (před- a postkomunistickém) dědictví. Toto nám umožní ještě více rozlišit formy opozice, které se projevily v elitní i lidové kultuře, tj. aspekty kultury z každodenního života, záliby a životní styly.

Na jedné straně se naše postupy snaží v otázce kulturní opozice do určité míry zmenšit roli státu, na straně druhé ovšem také očekáváme, že odhalení příběhů sbírek povede k hodnotným výsledkům i ve studiu státních praktik. Tradiční vědecká obec často užívala termín „stát“ jako rétorickou zkratku pro mnohovrstevnatou spleť síť centrálně financovaných institucí a spojenců na vedoucích pozicích. V období státního socialismu existovala rozsáhlá skupina vzdělaných lidí, která se snažila odhalit rozhodovací postupy a často i protichůdnou osobní agendu vysoce postavených úředníků. Zaměření se na provenienci sbírek doplní takovýto výzkum, protože v případě státních archivů a muzeí nám to ukáže, jak místní úřední činitelé reagovali na podněty obyvatel a nově vznikající kulturní scény na straně jedné a na ústřední vládní opatření na straně druhé. Tento nový přístup nám může pomoci lépe porozumět tomu, jak stát fungoval. „Kulturní opozice“ je nejčastěji chápána jako důkaz o totalitní kontrole, kterou převzal stát nad společností, spíše než jako důkaz o složitosti vztahu mezi státem a společností.⁶ Navrhujeme pokračovat v práci tímto směrem a tvrdíme, že kulturní opozice by měla být brána jako historií a společností formovaný fenomén spíše než jako řada

samostatných aktivit vykonávaných jednotlivými aktéry nebo komunitami.

2. Mění se statusy sbírek: směrem k nové tranzitologii

Po roce 1989 se vlády tohoto regionu stavěly k této otázce spíše proaktivně a zakládaly specializované archivy, sbírky a instituce, které měly za úkol objasnit „nedávnou minulost“, odhalit „pravdu“ a posunout vpřed „hledání historické spravedlnosti“.⁷ V souvislosti s kulturní opozicí musíme vzít v potaz i původ vznik a trajektorie soukromých a veřejných sbírek na toto téma. Tyto sbírky často začaly jako součást hnutí za občanská práva v 70. a 80. letech 19. století, ale jejich místo ve veřejné sféře se stalo významným tématem až po roce 1989.⁸ Dokumenty, předměty a audiovizuální záznamy kulturní opozice se staly artefakty během přechodu od diktatury k demokracii.

V bývalých socialistických zemích se pro zachování sbírek kulturní opozice uplatnily různé postupy.⁹ Sdružení obětí, často podporované nátlakovými skupinami a veřejnými intelektuály, spojila s otázkami transparentního a upřímného přezkoumání minulosti postkomunistickou morálku: pokud „pachatelé“ nebo „oběti“ mohli být odhaleni, *museli být odhaleni* na morálních základech. Tyto kampaně byly vnímány i jako zkouška morální síly postkomunistické společnosti „postavit se“ své diktátorské minulosti.¹⁰ Historie kulturní opozice byla tudíž viděna ve světle toho, jak se soukromé sbírky kulturní opozice postupně otevíraly veřejnosti a jak vytvářely, usměrňovaly a překrývaly historii bývalé opozice, která se po roce 1989 stala mainstreamovou.

Tomuto procesu se snažíme porozumět tím, že se zaměříme na roli sbírek jakožto historického vlivu v něm. K tomu je zapotřebí prozkoumat způsoby, jakými postsocialistické kultury vytvořily povědomí o kulturní opozici. Také se musí prověřit funkce, sociální reprezentace a historie sbírek, tajných policejních archivů a ústavů národní paměti, které hrály při

utváření a prosazování myšlenky kulturní opozice klíčovou roli. Musíme rovněž zjistit, skrze kritické zhodnocení vývoje relevantních institucí, jak tyto instituce přispěly k produkci, reprodukci a formování paměti kulturní opozice.

Je důležité, abychom prozkoumali vznik a používání sbírek kulturní opozice, a tím je osvobodili od „nálepky“ artefaktů jakožto zdroje pravdy. Takové bylo regionální povědomí způsobené komunistickou zkušeností. Za prvé, široká veřejnost postkomunistických zemí naprosto věřila v autentičnost artefaktů těchto sbírek částečně proto, že do roku 1989 byly skryté. Za druhé, na rozdíl od převratů třetí vlny, u kterých bylo součástí práce státem financované snahy o záchranu paměti (např. v Historické komisi) ústní svědectví, zde se připisovala mimořádná autorita psaným záznamům. Při vytváření veřejného obrazu období před rokem 1989 zůstala orální historie na okraji i přes mnoho výzkumných iniciativ.¹¹ Toto tvrzení zůstává pravdivé i přes důležité iniciativy jak z posledních let socialismu, tak i z doby postsocialistické, například sbírky rozhovorů ve středisku KARTA ve Varšavě nebo Archiv orální historie patřící pod Institut 1956 v Budapešti. Takovéto iniciativy vzešly především z bývalých disidentských kruhů a vynesly na světlo i jiné socialistické zkušenosti. Ačkoliv se to na první pohled může zdát paradoxní, sbírky, které byly původně vytvořeny na ochranu artefaktů kulturní opozice, jen zřídka umožňovaly výzkum dokumentů a artefaktů.

Relativní neznalost těchto sbírek jak v akademických, tak i v laických debatách souvisí s tím, jaký status byl těmto sbírkám po roce 1989 dán. Sbírkami vznikaly při sofistikovaných symbolických politických aktech, o nichž široce informovala média, často byly umístěny do institucí, které řídili významní političtí činitelé. Od těchto politiků se poté očekávalo, že udělí artefaktům z takovýchto sbírek určitý status a ochranu, většinou kvůli obavám o zabezpečení informací nebo soukromí. Navíc občas měly tyto sbírky velice nejasně definovanou misi. V neposlední

9 LIGHT, Duncan. *An Unwanted Past: Contemporary Tourism and the Heritage of Communism in Romania*. *International Journal of Heritage Studies*, 2000, roč. 6, č. 2, s. 145–160; LIGHT, Duncan. *Gazing on Communism: Heritage Tourism and Post-Communist Identities in Germany, Hungary and Romania*. *Tourism Geographies*, 2000, roč. 2, č. 2, s. 157–176; YOUNG, Craig a KACZMAREK, Sylvia. *The Socialist Past and Postsocialist Urban Identity in Central and Eastern Europe*. *European Urban and Regional Studies*, 2008, roč. 15, č. 1, s. 53–70. ISSN 0969-7764.

10 ŁOŚ, Maria. *Lustration and Truth Claims: Unfinished Revolutions in Central Europe*. *Law & Social Inquiry*, 1995, roč. 20, č. 1, s. 117–161. ASH, Timothy Garton. *Trial, Purges, and History Lessons*. In: *History of the Present: Essays, Sketches, and Dispatches from Europe in the 1990s*. New York: Vintage Books, 2013; STAN, Lavinia. *The Vanishing Truth? Politics and Memory in Post-Communist Europe*. *East European Quarterly*, 2006, roč. 40, č. 4, s. 383–408. ISSN 0012-8449.

11 KOLEVA, Daniela (ed.). *Talking History: International Oral History Conference*. Sofia: LIK, 2000; KOVÁCS, Éva. *Tükörszilánkok: Kádár-korszakok a szemeélyes emlékezetben [Mirror Splinters: On the Collective Memory of Socialism]*. Budapest: 1956-os Intezet, 2008; KOVÁCS, Éva. *Mirror Splinters: On the Collective Memory of Socialism*. In: BEST, Heinrich a WENNINGER, Agnieszka (ed.). *Landmark 1989: Central and Eastern European Societies Twenty Years After the System Change*. Berlin: LIT, 2010, s. 37–44. ISBN 978-3-643-10449-6.

12 MAJOR, Patrick. *Behind the Berlin Wall: East Germany and the Frontiers of Power.* Oxford: Oxford University Press, 2011; RAŠKA, Francis D. *The Long Road to Victory: A History of Czechoslovak Exile Organizations.* Boulder: East European Monographs, 2012.

13 JAROSZYNSKA-KIRCHMANN, Anna D. *The Exile Mission: The Polish Political Diaspora and Polish Americans, 1939–1956.* Athens: Ohio University Press, 2004; OLSZEWSKA, Kinga. *Wanderers Across Language: Exile in Irish and Polish Literature of the Twentieth Century.* London: Legenda, 2007.

14 NEUBAUER, John a TOROK, Borbala Zsuzsanna (ed.). *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium.* New York: Walter de Gruyter, 2009; STÖCKER, Lars Fredrik. *Eine transnationale Geschichte des geteilten Europa? Die Brückenfunktion des polnischen politischen Exils in Schweden 1968–1980.* In: BORODZIEJ, Włodzimierz, KOCHANOWSKI, Jerzy a PUTTKAMER, Joachim von (ed.). „Schleichwege“. *Inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989.* Köln – Weimar – Wien: Bohlau, 2010. ISBN 978-3-412-20561-4.

15 KIND-KOVÁCS, Friederike a LABOV, Jessie (ed.). *Samizdat, Tamizdat, and Beyond: Transnational Media During and After Socialism.* New York: Berghahn, 2013.

16 TROEBST, Stefan (ed.). *Postdiktatorische Geschichtskulturen in Sueden und Osten Europas: Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven.* Göttingen: Wallstein, 2010; BRUNNBAUER, Ulf a TROEBST, Stefan (ed.). *Zwischen Amnesie und Nostalgie: Die Erinnerung an den Kommunismus in Südosteuropa.* Köln: Bohlau, 2007.

řadě se tyto nové instituce potýkaly s finančními potížemi, čímž se staly bezbranné vůči vlivu vlády. Je nejvyšší čas zeptat se, jak různé sbírky (instituce) reagovaly na podobné problémy.

V posledních desetiletích se tvář těchto institucí proměnila. Stále více se vzdalují od momentu svého zpolitizovaného vzniku, jsou obdařovány řadou zdrojů a přitahují ty nejlepší odborníky z ostatních akademických a archivních sfér. Současně se čím dál tím více snaží prezentovat méně jako státní instituce a více jako specializované sbírky a odborná výzkumná centra. I přesto historici a archiváři často narážejí na profesní konflikt vycházející z jejich rozdílných identit – na jedné straně jsou státními byrokraty a na straně druhé vědci a historiky.

Zvláště důležitou roli sehrály v tomto období historie sbírky emigrantů. Sbírkami vytvořené členy komunit v exilu byly po převratu částečně navráceny do svých domovských zemí a staly se součástí mainstreamových historických zdrojů a literatur v národních knihovnách a archivech. Tyto sbírky a archivy byly při utváření představy o „jiné Evropě“, tj. antikomunistické opozici, zásadní. Jakožto shromaždiště autentických důkazů o kulturní opozici poskytly po roce 1989 vzor při organizování podobných domácích sbírek a pomohly porozumět kulturní opozici jak ve východní, tak v západní Evropě.

Po druhé světové válce odešli intelektuálové a kulturní osobnosti z východní Evropy ve čtyřech hlavních vlnách. Někteří utekli na západ ze strachu z Rudé armády a kroků sovětské vlády a jiní, pokud přežili deportaci v roce 1945, se již do své vlasti nevrátili. Velká vlna tento region opustila po komunistickém převratu v letech 1948–49 a další pak v roce 1956. Čtvrtá vlna byla vyprovokována invazí do Československa v roce 1968. Emigrace zřejmě pokračovala i později, v 70. a 80. letech, když začala být komunistickými úřady pronásledována vznikající opoziční hnutí.¹² Tito intelektuálové a členové opozice vytvářeli exilové komunity, a to převážně ve Francii, Velké Británii (např. POSK – Polské socio-kulturní centrum

a PUNO – Polská univerzita v zahraničí, v Londýně), západním Německu a USA, a také zakládali významné časopisy, nakladatelství a kulturní spolky.¹³ Tyto instituce byly důležité jak pro západní obecnost, které bylo takto informováno o dění za železnou oponou, tak pro disent v domovině, jemuž byly zaslány podněty a výrazy kritiky režimu. Pravidelně vydávaly články domácích opozic (v časopisech jako *Párizsi Magyar Füzetek* nebo *KULTURA*, který založil a editoval Jerzy Giedroyc, rezident v Maisons-Laffitte), podporovaly je technickým vybavením a mobilizovaly zahraniční média k podpoře jejich politických činností.¹⁴ Exilové sítě měly mimořádný zájem o dokumentování všech možných forem kritiky a opozice vůči komunistickým vládám ve východní Evropě. Z tohoto důvodu shromažďovaly dokumenty o domácím undergroundu, disentu a nonkonformních hnutích a intelektuálech a zároveň evidovaly jejich vlastní opoziční aktivity. Tyto exilové skupiny tudíž vytvořily rozsáhlé archivy dokumentující mezinárodní oběh opozičních myšlenek¹⁵ a měly zásadní dopad na styly, žánry a instituce kulturního disentu.

3. Základ studia kulturního disentu

Rádi bychom zdůraznili aspekty, které jsou zásadní při zkoumání historie sbírek, jakkoli reprezentují kulturní opozici. Definovali jsme čtyři ústřední body, jež budou výzkumu určovat směr: materiální kultura kulturní opozice, uspořádání sbírek, ústřední vlivy související se sbírkami a sítě, do nichž byl zdroj vlivů zasazený.

3.1. Materiální kultura

Materiální kultura socialismu se okamžitě po politickém převratu do muzeí nebo archivů, zejména do parků soch, muzeí komunismu, archivů bývalých státních bezpečnostních úřadů a archivních sbírek komunistických stran, dostala.¹⁶ Dědictví opozice se paradoxně s obdobným zájmem (ani v politické, ani ve veřejné sféře) nesetkalo převážně proto, že se stalo důležitým politickým nástrojem, a tudíž

„se ubránilo“ přeměně na část „minulosti“.¹⁷ Sbírky jsou zajisté víc než neutrální profesionální instituce zabývající se pouze zachováváním poznatků. Archivy a muzea se podílejí na vytváření vědomosti skrze procesy výběru, zpracování, vystavování a zveřejňování svých exponátů. Selekční a prezentační modalities, které tyto instituce volí, představují definice možných typů kultur a kulturních opozic – představují ideální roli kultury ve společnosti a skladbu kulturně různorodé společnosti. Archivy a muzea vytvářejí představy o minulosti a sociálních identitách skrze vytváření reprezentací.¹⁸

Bereme-li toto v úvahu, můžeme považovat jak sbírky, tak jejich jednotlivé předměty za spoluúčastníky ve vytváření identity a vědomí. Sociální a kulturní praktiky se dějí v kontextu materiálních předmětů. Debaty o významu kultury (nebo v našem případě kulturní opozice) ve společnosti mají tendenci soustředit se na interpretaci uměleckých děl, artefaktů, audiovizuálních záznamů a fyzických dokumentů. Představy o kultuře jsou spojovány a souvisejí s předměty a tyto předměty následně vyvolávají proces interpretace.¹⁹ Proto je pro naše úsilí zásadní zabývat se tím, jak se utvářejí definice různých kategorií dokumentů, předmětů a médií uchovávaných v těchto sbírkách.

3.2. Uspořádání sbírek

Pro naše šetření bylo klíčové pochopení toho, že evropská modernita se zabývala racionálním (pře)řazením archivních a muzejních sbírek.²⁰ Usilujeme o porozumění nadnárodním interakcím, které formovaly uspořádání sbírek skrze odpovědi na následující otázky: 1) organizují sbírky svoje materiály podle národních a/nebo mezinárodních standardů?; 2) jaké vzory používaly a používají pro uchování shromážděných dokumentů/předmětů/médií; 3) jak toto uspořádání ovlivnilo typologii kulturněopozičních hnutí v rámci studia historie a kulturních studií v bývalých socialistických zemích.

Uspořádání sbírek je analyzováno v historickém kontextu „zamotané modernity“,

což nám napomáhá chápat, jak sbírky začlenily, zpracovaly nebo zavrhnly „moderní elementy“ konzervace.²¹ Zdá se, že je pro nás zásadní porozumět tomu, jak se na sbírkách odrážely boje o moc mezi aktéry kulturní opozice a osobami zainteresovanými ve sbírkách. Nedávno archivní studia podotkla, že zkoumání metod a procedur, podle kterých jsou archivy vytvořené a udržované, skýtá důležitý, se strategií související, epistemologický, historický a kulturní vhled.²² Namísto pouhého utváření historií institucí studujeme sbírky jako nástroje moci, které jsou podle toho používány ke směřování a formování kulturních diskursů.

Od 80. let, jak jsme již zmínili, se role kulturní opozice zásadně změnila. To mělo podstatný dopad na vznikající sbírky. Na konci 70. let disidentní intelektuálové a umělci mohli efektivně podlomit moc systému kulturní správy vytvořením nezávislé, ale ilegální formy propagace. Tato „druhá“ neboli alternativní veřejná sféra vyřadila pravidla oficiální veřejné sféry, když se její představitelé rozhodli nadále nesoupeřit o příležitosti v infrastruktuře institucí a začali vydávat *samizdatovou* literaturu.²³ Se změnou politického režimu se změnil i status sbírek. Sbírky, které představovaly nové politické a kulturní identity, se staly součástí národního a mezinárodního mainstreamu, zatímco většina kulturního majetku, který byl vyprodukován malými disidentními komunitami, zůstala památkami různých subkultur. Tento proces a způsob, kterým byly sbírky uspořádány, jsou na sobě nezávislé a vyplatí se studovat je společně.

3.3. Vlivy

Studium sbírek nám poskytne nejen příležitost k tomu, abychom přistupovali ke známým osobnostem kulturní opozice z hlediska jejich angažovanosti v archivních postupech, ale také vrhne světlo na aktéry, jako jsou archiváři, kurátoři či překladatelé, kteří dosud zůstávali před pozorností historiků-badatelů většinou skryti. V kultuře disentu však měli velký vliv.

17 SARKISOVA, Oksana a APOR, Péter (ed.). *Past for the Eyes: East European Representations of Communism in Cinema and Museums after 1989*. Budapest: Central European University Press, 2008.

18 CRANE, Susan A. (ed.). *Museums and Memory*. Stanford: Stanford University Press, 2000.

19 LATOUR, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

20 FOUCAULT, Michel. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. London: Routledge, 1992.

BANN, Stephen. *The Clothing of Clio: A Study of the Representation of History in Nineteenth-Century Britain and France*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984; BENNETT, Tony. *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics*. London: Routledge, 1995.

21 DAVID-FOX, Michael. *Multiple Modernities vs. Neo-Traditionalism: On Recent Debates in Russian and Soviet History*. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2006, roč. 54, č. 4, s. 535–555. ISSN 0021-4019.

22 COOK, Terry a SCHWARTZ, Joan M. *Archives, Records, and Power: From (Postmodern) Theory to (Archival) Performance*. *Archival Science*, 2002, roč. 2, č. 3–4, s. 171–185. ISSN 1389-0166; YAKEL, Elizabeth. *Archival representation*. *Archival Science*, 2003, roč. 3, č. 1, s. 1–25. ISSN 1389-0166.

23 KIND-KOVÁCS, Friederike. *Written Here, Published There: How Underground Literature Crossed the Iron Curtain*. Budapest: Central European University Press, 2014. ISBN 978-963-386-022-9.

24 POLLACK, Detlef a WIEL-GOHS, Jan. *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition*. Aldershot: Ashgate, 2005; WASIAK, Patryk. „Schleichwege“ in der Galerie: Ausstellungen verbotener Künstler aus Ungarn, der Tschechoslowakei und der DDR in polnischen Autorengalerien. In: BORODZIEJ, Włodzimierz, KOCHANOWSKI, Jerzy a PUTTKAMER, Joachim von (ed.). „Schleichwege“. *Inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989*. Köln – Weimar – Wien: Bohlau, 2010, s. 293–312. ISBN 978-3-412-20561-4.

25 Např. HARASZTI, Miklós. *The Velvet Prison: Artists under State Socialism*. New York: Basic Books, 1987; NEUBERT, Ehrhart. *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*. Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 1997; CARNECI, Magda. *Artele plastice in Romania: 1945–1989*. Bucuresti: Meridiane, 2000.

26 RISCH, William Jay (ed.). *Youth and Rock in the Soviet Bloc: Youth Cultures, Music, and the State in Russia and Eastern Europe*. Lanham: Lexington Books, 2015.

27 GARBOWSKI, Christopher. *Religious Life in Poland: History, Diversity, and Modern Issues*. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, 2014; LUXMOORE, Jonathan a BABIUCH, Jolanta. *The Vatican and the Red Flag: The Struggle for the Soul of Eastern Europe*. London: Chapman, 2000.

28 APOR, Péter, CLIFFORD, Rebecca a TOWNSON, Nigel. *Faith*. In: GILDEA, Robert, MARK, James a WARRING, Anette (ed.). *Europe's 1968: Voices of Revolt*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Při hledání těch, kteří se účastnili utváření kulturní opozice, jsme identifikovali osm základních kategorií, které mohou posloužit v počátcích výzkumu jako záchytné body.

První kategorie je složena ze členů „skalných“ demokratické opozice, na něž byl během éry socialismu uvalen zákaz.²⁴ Jejich tajné sbírky (*samizdat*, fotodokumentace kulturních a politických výstupů, zápisky, umělecké předměty, univerzitní přednášky atd.) byly archivovány pouze sporadicky, a je tudíž nejvyšší čas tyto zdroje zmapovat.

Za druhé – analyzujeme aktivity a síť elitních a intelektuálních skupin kulturní opozice. Členové demokratické opozice se částečně zapojovali do socialistické umělecké a vědecké tvorby skrze svoje kontakty s intelektuály, kteří pracovali ve státních institucích. Toto pružné, ale uzavřené společenství zahrnovalo jak zakázané nonkonformní umělce a učence, tak intelektuály, kteří sympatizovali s demokratickou opozicí tajně.²⁵ Na konci 60. a na začátku 70. let začalo východoevropské umění stále více čerpat z moderních evropských a severoamerických avantgardních trendů, např. Fluxus a múzická umění. Alternativní síť vznikly, když umělci vymysleli nové formy sociální a kulturní kritiky promlouvající o následcích technologické společnosti.

Za třetí – radikální levicové a experimentální divadlo bylo také důležité. Pozdní socialismus nabídl levicovým skupinám pracovní příležitosti v polooficiálním prostředí mládeže a divadla. Členové těchto skupin kritizovali nejen oficiální socialismus za to, že opustil cíle pravé dělnické třídy a pokrokové avantgardní kultury, ale i konzumní společnost, která byla označena nálepkou *petit bourgeois* mentalita kvůli tomu, že rozvíjela průměrnou populární kulturu. Některé z těchto skupin, jako *Laboratorium* Jerzyho Grotowského nebo *Squat Theatre* Pétera Halásze, získaly mezinárodní uznání.

Za čtvrté – zajímavý materiál ke studiu nabízí také undergroundová a nonkonformní mládež a popkultura. Od konce 70.

let se začalo objevovat mnoho nových forem alternativní masové a populární kultury, jako například rockové kapely, hippie a mládežnické kulturní osobnosti, které vyvinuly svoje vlastní autonomní sféry kulturního aktivismu a kritiky režimů. Folklorní kulturní sítě, hnutí domu tance, a dokonce i architekti – kteří se inspirovali venkovskými tradicemi a „organickou architekturou“ – vytvořili různé kritické alternativy k pozdní socialistické průmyslové společnosti (často v kontextu částečně podporovaných profesionálních nebo rekreačních organizací). Místo aby na členy těchto mládežnických subkultur a posluchače rockové hudby bylo pohlíženo jako na představitele možného způsobu života, byli státní politikou často zavrženi jako nepřátelé státu, rodiny, mládeže a socialismu.²⁶

Pátý typ vlivu sestává z různých náboženských skupin a institucí. Jejich role byla obzvláště významná při budování sounáležitosti na lokální úrovni. V mnoha případech se církev stala ochrannou záštitou pro kulturní opozici (např. v Polsku, Rumunsku a Litvě) a hrála klíčovou roli v zachování národní identity, obzvláště v udržení národních jazyků a přechodových rituálů.²⁷ Například na přelomu 60. a 70. let začala řada nonkonformních katolických seskupení formovat náboženské praktiky, které byly kritické jak ke komunistickému státu, tak k úředním církevním činitelům. Náboženské skupiny rozvinuly myšlenku každodenních duchovních praktik, od autonomních morálních komunit a od katolíků vyžadovaly aktivnější společenskou účast. Na konci komunistické éry byla z těchto skupin celonárodní hnutí. Během pozdního socialismu byly ovlivněny sítě katolických aktivistů nadnárodními náboženskými názory a praktikami, především hnutím Taizé a Focolare, a po roce 1989 tato hnutí přispěla k formaci širších evropských sítí založených na solidaritě křesťanských hodnot.²⁸

Další kategorii mohou tvořit zaměstnanci kulturních a vědeckých institucí, kteří zavedli výzkumný program opozice. V bývalých socialistických zemích se Stalinova éra projevila v akademických institucích

zákazem mnoha témat a disciplín (jako například sociologie, psychologie a dalších oborů sociálních věd). Nicméně v důsledku „upevňování“ a změny socialistického politického systému byly některé výzkumy v oblasti sociálních věd v akademických institucích tolerovány.²⁹ Vědecké diskuse však byly omezované a cenzurované. Nicméně vědecká společnost a instituce materiály kulturněopozičních hnutí i v takto cenzurovaném a omezovaném prostředí produkovaly. Tato kategorie se překrývá s jinou, popsanou výše, ale my máme na mysli vliv těch, jejichž práce byla oficiálně uznána a tolerována.

Speciální roli hráli v kulturní opozici za socialismu ti, kdo přežili nacistické a stalinové perzekuce. Byli to jedinci, kteří velice tajně a soukromě sbírali a ochraňovali hmotné i nehmotné památky nacismu a stalinismu. Tito lidé se neúčastnili aktivit tajných skupin a hnutí, a ani nebyli v přímé konfrontaci se sovětským režimem. Spíše si ponechali toto hmotné dědictví obětí v naději, že jednou bude mít význam a že se po pádu komunismu bude moci představit veřejnosti.

Na závěr můžeme vzít v úvahu roli „porozovatele“, umožněnou skrze tajné policejní spisy o kulturní opozici. Instituce vybudované za účelem péče o spisy bývalých tajných policejních služeb měly v utváření historie kulturní opozice v bývalých socialistických zemích klíčovou roli. Tyto spisy pomohly vytvořit velice specifické postkomunistické odborné porozumění disentu a kolaboraci. Tajné policejní spisy byly považovány za privilegovaný druh dokumentu, tj. takový, jenž nabízí více objektivitu než běžné historické zdroje.³⁰ Zvážení způsobů uspořádání dokumentů o hnutích kulturní opozice v archivech tajných policejních služeb by objasnilo, jak ovlivnily historické vědy a všeobecně rozšířené chápání kulturní opozice.

3.4. Sítě

Pro porozumění interakcím mezi různými aktéry kulturní opozice a sbírek za vlády socialismu a po něm je zásadní otázka sítí.

Můžeme identifikovat několik úrovní, forem a „oborů“, včetně sítí lokálních, individuálních (tajných), národních a nadnárodních, a také soukromých a veřejných. Studie politických převratů prokázaly, že spolupráce různých typů aktérů opozice byla pro možnosti a způsoby demokratické změny klíčová.³¹ Na jedné straně jsme identifikovali sítě využívané v různých zemích pro vytváření sbírek, na straně druhé typy sítí aktérů kulturní opozice za těmito sítěmi. Inovativní prozkoumání dokumentů, předmětů a médií ve sbírkách umožnilo studium hierarchie a organizační struktury této dvojité sítě, která napříč bývalými socialistickými zeměmi vytvořila reprezentativní sbírky.

Různé typy a formy schůzek a společných závazků poukazují na schopnost aktérů kulturní opozice spolupracovat. V socialistickém společenském prostředí byla osobní spolupráce velmi důležitá. Společnost kulturní opozice je postavena na vztazích mezi jedinci, skupinami a organizacemi vyjadřujícími se odlišně v odlišných kulturních prostředích. Soukromé sítě zahrntly veřejné instituce dílčími záměry, konkrétními cílovými skupinami a komunikačními aktivitami.³²

Hlavními místy, kde docházelo ke schůzkám a sdílení myšlenek, byly filmové a kulturní festivaly, vědecké konference a mezinárodní kulturní vědecké vzdělávání a letní tábory. To poskytovalo osobnostem kulturní opozice příležitosti ke spolupráci a utváření sítí. Například maďarské „protikulturní fórum“ bylo zorganizované jako undergroundová událost oficiálně propagovaného '85 Evropského kulturního fóra. Luteránská iniciativa z Aktion Sühnezeichen (AS) hrála podobnou roli v Německu. AS byla oficiálně založena v NDR roku 1958 a fungovala v obou německých státech jako alternativní mírové hnutí, a tudíž propojovala východní a západoněmecké mírové a kulturní aktivisty.³³ V důsledku politického převratu v roce 1989 se sociální sítě postsocialistických společností radikálně změnily. Některé z kulturně-opozičních skupin zmizely, jiné vyšly z utajení. Členové opozice mohli získat ústřední pozice v nových

29 BOCK, Ivo (ed.). *Scharf überwachte Kommunikation: Zensursysteme in Ost(mittel)europa (1960er–1980er Jahre)*. Berlin: LIT, 2011; HARASZTI, Miklós. *The Velvet Prison: Artists under State Socialism*. New York: Basic Books, 1987.

30 APOR, Péter, HORVÁTH, Sándor a MARK, James (ed.). *The Faces of the Agent: Memory of Everyday Collaboration in Eastern Europe*. London: Anthem, 2017.

31 STARK, David Charles a BRUSZT, Laszlo. *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998; WELSH, Helga A. *Political Transition Processes in Central and Eastern Europe. Comparative Politics*, 1994, roč. 26, č. 4, s. 379–394.

32 KONOPASEK, Zdenek a ANDREWS, Molly. *A Cautious Ethnography of Socialism: Autobiographical Narrative in the Czech Republic*. In: ANDREWS, Molly, et al. (ed.). *Lines of Narrative: Psychosocial Perspectives*. London: Routledge, 2000.

33 KIRÁLY, Edit. *Portable Projects? Die Aktion Sühnezeichen und ihre ungarischen Verbindungen (1969–1989)*. In: BORODZIEJ, Włodzimierz, KOCHANOWSKI, Jerzy a PUTTKAMER, Joachim von (ed.). *„Schleichwege“*. Inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989. Köln – Weimar – Wien: Bohlau, 2010, s. 231–252. ISBN 978-3-412-20561-4; LEGERER, Anton. *Tatort: Versöhnung: Aktion Sühnezeichen in der BRD und in der DDR und Gedenkdienst in Österreich*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2011.

politických systémech, ale také mohli zůstat ve svých subkulturách. Nicméně odkaz kulturní opozice a související konstrukty identit měly nadále vliv na lokálních, národních a nadnárodních úrovních ve všech postsocialistických zemích.

4. Shrnutí: předání dědictví kulturní opozice

I přestože komunistická perzekuce opozičních hnutí a charakter státní represe fascinuje jak postkomunistické společnosti, tak širší světovou veřejnost, je překvapivé, jak málo se doposud napsalo o charakteru komunistického kulturního disentu a o procesu, skrze který se postkomunistické společnosti snaží porozumět opozici a odporu, a o tom, jak by se s nimi v dnešní době mělo nakládat. Mnoho pozornosti se věnovalo násilí, politickým vzpourám proti Stalinově vládě v roce 1953 nebo 1956 a generaci politických reforem v roce 1968. K disentu se většinou přistupovalo jako k cestě, po které šli intelektuálové směrem k „politizaci“ v normativním smyslu a směrem k budování antikomunistické politiky.³⁴ Role kulturních sítí, umělců a intelektuálů je většinou zkoumána proto, abychom porozuměli jejich přínosu v utváření nových forem politického myšlení. Tato práce je zřejmě důležitá pro porozumění vzniku demokratické politiky v bývalých socialistických státech a uznání existence „jiné Evropy“.³⁵ Nicméně my bychom rádi přispěli k lepšímu porozumění různým formám nepolitického kulturního aktivismu a prozkoumali role, které hrály v utváření nonkonformních, alternativních a disentních subkultur, jež napadaly jednostrannou vládu mnoha způsoby.

Veřejně známé (a často šokující) případy kulturní opozice vedly k tomu, že jeden konkrétní koncept byl prezentován jako jasná a nepopíratelná charakteristika chování komunistického disentu. Velmi přínosné může být pro změnu se podívat také na to, jak vytvářely představu a povědomí o antikomunistické „opozici“ a „kulturní opozici“ postsocialistické kultury. Pohledem na instituce, které tyto kon-

cepty vytvořily, a zkoumáním funkcí, sociálních reprezentací a vývoje archivů a institucí zabývajících se kulturním disentem, které tuto historii kulturní opozice tvoří, mohou badatelé odhalit mimořádnou komplexitu těchto režimů a každodenní zarytost kulturní opozice a také zachytit mnoho důležitých aspektů způsobů, jakými byly tyto režimy odstraněny.

Kulturní opozice bývalých socialistických zemí je součástí celoevropské kultury. Oběh myšlenek a kulturních zdrojů (jako literatura, umělecké práce) byl pro toto dějiště nezbytný, a tudíž vznikala četná nadnárodní propojení různých uměleckých skupin a intelektuálů. Protikultury hrály důležitou roli také v rozvoji regionálních identit, které byly těmito procesy aktivovány. Inspirováni myšlenkou *l'histoire croisée* (zamotaná historie)³⁶ propagujeme analýzu různých modalit kulturní opozice a podobných sociokulturních prostředí v různých zemích. Tento pohled nám dává možnost sepsání historie východní a střední Evropy, která nebude redukována na souhrn historií různých států tohoto regionu. Tento projekt se snaží, na rozdíl od převládajícího srovnávacího pohledu na státy východní a střední Evropy, porozumět regionálním nadnárodním procesům, které často překračovaly hranice studené války mezi východem a západem.

Na závěr, projekt COURAGE vyzdvihuje pozitivní hodnoty kulturní opozice bývalých socialistických zemí, což potvrzuje celoevropské kulturní dědictví: demokratická účast, občanská odvaha, solidárnost s utlačovanými a chudými a kulturní různorodost. Tento přístup překoná bariéry, které doposud bránily v objevení celoevropského významu kulturní opozice. Tím, že se zaměříme na její kulturní hodnoty, můžeme dědictví kulturní opozice oddělit od její konvenční omezené politické konstrukce, která uzavřela kulturní disent do specifického politického systému: komunismu.

Přeložila Nela Hakr.

34 FALK, Barbara J. *Resistance and Dissent in Central and Eastern Europe: An Emerging Historiography. East European Politics & Societies*, 2011, roč. 25, č. 2, s. 318–360. ISSN 0888-3254; CSIZMADIA, Ervin. *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988), vol. 1–3 [Maďarská demokratická opozice]*. Budapest: T-Twins Kiado, 1995.

35 RUPNIK, Jacques. *The Other Europe*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1989.

36 Viz WERNER, Michael a ZIMMERMANN, Benedicte. *Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity. History and Theory*, 2006, roč. 45, č. 1, s. 30–50. ISSN 0018-2656; THER, Philipp. *Beyond the Nation: The Relational Basis of a Comparative History of Germany and Europe. Central European History*, 2003, roč. 36, č. 1, s. 45–73. ISSN 0008-9389; DAVID-FOX, Michael, HOLQUIST, Peter a MARTIN, Alexander M. *Fascination and Enmity: Russia and Germany As Entangled Histories, 1914–1945*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2012.

Použité zdroje

- APOR, Péter, CLIFFORD, Rebecca a TOWNSON, Nigel. Faith. In: GILDEA, Robert, MARK, James a WARRING, Anette (ed.). *Europe's 1968: Voices of Revolt*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- APOR, Péter, HORVÁTH, Sándor a MARK, James (ed.). *The Faces of the Agent: Memory of Everyday Collaboration in Eastern Europe*. London: Anthem, 2017.
- ASH, Timothy Garton. Trial, Purges, and History Lessons. In: *History of the Present: Essays, Sketches, and Dispatches from Europe in the 1990s*. New York: Vintage Books, 2013.
- BANN, Stephen. *The Clothing of Clío: A Study of the Representation of History in Nineteenth-Century Britain and France*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- BENNETT, Tony. *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics*. London: Routledge, 1995.
- BOCK, Ivo (ed.). *Scharf überwachte Kommunikation: Zensursysteme in Ost(mittel)europa (1960er–1980er Jahre)*. Berlin: LIT, 2011. HARASZTI, Miklos. *The Velvet Prison: Artists under State Socialism*. New York: Basic Books, 1987.
- BOLTON, Jonathan. *Worlds of Dissent: Charter 77, the Plastic People of the Universe, and Czech Culture Under Communism*. Cambridge, Massachusetts – London: Harvard University Press, 2012. ISBN 978-0-674-06438-6.
- BRUNNBAUER, Ulf a TROEBST, Stefan (ed.). *Zwischen Amnesie und Nostalgie: Die Erinnerung an den Kommunismus in Südosteuropa*. Köln: Bohlau, 2007.
- CARNECI, Magda. *Artele plastice in Romania: 1945–1989*. Bucuresti: Meridiane, 2000.
- COOK, Terry a SCHWARTZ, Joan M. Archives, Records, and Power: From (Postmodern) Theory to (Archival) Performance. *Archival Science*, 2002, roč. 2, č. 3–4, s. 171–185. ISSN 1389-0166.
- CRANE, Susan A. (ed.). *Museums and Memory*. Stanford: Stanford University Press, 2000.
- CSIZMADIA, Ervin. *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*, vol. 1–3 [Maďarská demokratická opozice]. Budapest: T-Twins Kiado, 1995.
- DAVID-FOX, Michael. Multiple Modernities vs. Neo-Traditionalism: On Recent Debates in Russian and Soviet History. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2006, roč. 54, č. 4, s. 535–555. ISSN 0021-4019.
- DAVID-FOX, Michael, HOLQUIST, Peter a MARTIN, Alexander M. *Fascination and Enmity: Russia and Germany As Entangled Histories, 1914–1945*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2012.
- FALK, Barbara J. Resistance and Dissent in Central and Eastern Europe: An Emerging Historiography. *East European Politics & Societies*, 2011, roč. 25, č. 2, s. 318–360. ISSN 0888-3254.
- FALK, Barbara J. *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe: Citizen Intellectuals and Philosopher Kings*. Budapest: Central European University Press, 2003.
- FOUCAULT, Michel. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. London: Routledge, 1992.
- GARBOWSKI, Christopher. *Religious Life in Poland: History, Diversity, and Modern Issues*. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, 2014.
- HARASZTI, Miklós. *The Velvet Prison: Artists under State Socialism*. New York: Basic Books, 1987.
- HAYNER, Priscilla B. *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. 2. vyd. New York: Routledge, 2011.
- JAROSZYNSKA-KIRCHMANN, Anna D. *The Exile Mission: The Polish Political Diaspora and Polish Americans, 1939–1956*. Athens: Ohio University Press, 2004.
- KILLINGSWORTH, Matt. *Civil Society in Communist Eastern Europe: Opposition and Dissent in Totalitarian Regimes*. Colchester: European Consortium for Political Research Press, 2012.
- KIND-KOVÁCS, Friederike a LABOV, Jessie (ed.). *Samizdat, Tamizdat, and Beyond: Transnational Media During and After Socialism*. New York: Berghahn, 2013.
- KIND-KOVÁCS, Friederike. *Written Here, Published There: How Underground Literature Crossed the Iron Curtain*. Budapest:

- Central European University Press, 2014. ISBN 978-963-386-022-9.
- KIRÁLY, Edit. Portable Projects? Die Aktion Sühnezeichen und ihre ungarischen Verbindungen (1969–1989). In: BORODZIEJ, Włodzimierz, KOCHANOWSKI, Jerzy a PUTTKAMER, Joachim von (ed.). „Schleichwege“. *Inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989*. Köln – Weimar – Wien: Bohlau, 2010, s. 231–252. ISBN 978-3-412-20561-4.
- KOLEVA, Daniela (ed.). *Talking History: International Oral History Conference*. Sofia: LIK, 2000.
- KONOPASEK, Zdenek a ANDREWS, Molly. A Cautious Ethnography of Socialism: Autobiographical Narrative in the Czech Republic. In: ANDREWS, Molly, et al. (ed.). *Lines of Narrative: Psychosocial Perspectives*. London: Routledge, 2000.
- KOVÁCS, Éva. Mirror Splinters: On the Collective Memory of Socialism. In: BEST, Heinrich a WENNINGER, Agnieszka (ed.). *Landmark 1989: Central and Eastern European Societies Twenty Years After the System Change*. Berlin: LIT, 2010, s. 37–44. ISBN 978-3-643-10449-6.
- KOVÁCS, Éva. *Tükörszilankok: Kádár-korszakok a személyes emlékezetben [Mirror Splinters: On the Collective Memory of Socialism]*. Budapest: 1956-os Intezet, 2008.
- LATOUR, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- LEGERER, Anton. *Tatort: Versöhnung: Aktion Sühnezeichen in der BRD und in der DDR und Gedenkdienst in Österreich*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2011.
- LIGHT, Duncan. An Unwanted Past: Contemporary Tourism and the Heritage of Communism in Romania. *International Journal of Heritage Studies*, 2000, roč. 6, č. 2, s. 145–160.
- LIGHT, Duncan. Gazing on Communism: Heritage Tourism and Post-Communist Identities in Germany, Hungary and Romania. *Tourism Geographies*, 2000, roč. 2, č. 2, s. 157–176.
- ŁOŚ, Maria. Lustration and Truth Claims: Unfinished Revolutions in Central Europe. *Law & Social Inquiry*, 1995, roč. 20, č. 1, s. 117–161.
- LUXMOORE, Jonathan a BABIUCH, Jolanta. *The Vatican and the Red Flag: The Struggle for the Soul of Eastern Europe*. London: Chapman, 2000.
- MAJOR, Patrick. *Behind the Berlin Wall: East Germany and the Frontiers of Power*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- MARK, James. Society, Resistance and Revolution: The Budapest Middle Class and the Hungarian Communist State 1948–56. *The English Historical Review*, 2005, roč. 120, č. 488, s. 963–986. ISSN 0013-8266.
- NALEPA, Monika. *Skeletons in the Closet: Transitional Justice in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- NEDELSKY, Nadya a STAN, Lavinia (ed.). *Encyclopedia of Transitional Justice*, vol. 1–3. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- NEUBAUER, John a TOROK, Borbala Zsuzsanna (ed.). *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium*. New York: Walter de Gruyter, 2009.
- NEUBERT, Ehrhart. *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*. Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 1997.
- OLSZEWSKA, Kinga. *Wanderers Across Language: Exile in Irish and Polish Literature of the Twentieth Century*. London: Legenda, 2007.
- POLLACK, Detlef a WIELGOHS, Jan. *Dissonant and Opposition in Communist Eastern Europe: Origins of Civil Society and Democratic Transition*. Aldershot: Ashgate, 2005.
- RAŠKA, Francis D. *The Long Road to Victory: A History of Czechoslovak Exile Organizations*. Boulder: East European Monographs, 2012.
- RISCH, William Jay (ed.). *Youth and Rock in the Soviet Bloc: Youth Cultures, Music, and the State in Russia and Eastern Europe*. Lanham: Lexington Books, 2015.
- RUPNIK, Jacques. *The Other Europe*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1989.
- SARKISOVA, Oksana a APOR, Péter (ed.). *Past for the Eyes: East European Representations of Communism in Cinema and Museums after 1989*. Budapest: Central European University Press, 2008.

- STAN, Lavinia. The Vanishing Truth? Politics and Memory in Post-Communist Europe. *East European Quarterly*, 2006, roč. 40, č. 4, s. 383–408. ISSN 0012-8449.
- STAN, Lavinia. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*. London: Routledge, 2010.
- STARK, David Charles a BRUSZT, Laszlo. *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- STÖCKER, Lars Fredrik. Eine transnationale Geschichte des geteilten Europa? Die Brückenfunktion des polnischen politischen Exils in Schweden 1968–1980. In: BORODZIEJ, Włodzimierz, KOCHANOWSKI, Jerzy a PUTTKAMER, Joachim von (ed.). „Schleichwege“. *Inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989*. Köln – Weimar – Wien: Bohlau, 2010. ISBN 978-3-412-20561-4.
- THER, Philipp. Beyond the Nation: The Relational Basis of a Comparative History of Germany and Europe. *Central European History*, 2003, roč. 36, č. 1, s. 45–73. ISSN 0008-9389.
- TODOROVA, Maria, DIMOU, Augusta a TROEBST, Stefan (ed.). *Remembering Communism: Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*. Budapest – New York: Central European University Press, 2014. ISBN 978-963 386-034-2.
- TROEBST, Stefan (ed.). *Postdiktatorische Geschichtskulturen in Suden und Osten Europas: Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven*. Göttingen: Wallstein, 2010.
- WASIAK, Patryk. „Schleichwege“ in der Galerie: Ausstellungen verbotener Künstler aus Ungarn, der Tschechoslowakei und der DDR in polnischen Autorengalerien. In: BORODZIEJ, Włodzimierz, KOCHANOWSKI, Jerzy a PUTTKAMER, Joachim von (ed.). „Schleichwege“. *Inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989*. Köln – Weimar – Wien: Bohlau, 2010, s. 293–312. ISBN 978-3-412-20561-4.
- WELSH, Helga A. Political Transition Processes in Central and Eastern Europe. *Comparative Politics*, 1994, roč. 26, č. 4, s. 379–394.
- WERNER, Michael a ZIMMERMANN, Benedicte. Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity. *History and Theory*, 2006, roč. 45, č. 1, s. 30–50. ISSN 0018-2656.
- YAKEL, Elizabeth. Archival representation. *Archival Science*, 2003, roč. 3, č. 1, s. 1–25. ISSN 1389-0166.
- YOUNG, Craig a KACZMAREK, Sylvia. The Socialist Past and Postsocialist Urban Identity in Central and Eastern Europe. *European Urban and Regional Studies*, 2008, roč. 15, č. 1, s. 53–70. ISSN 0969-7764.

Československá realita 1969–1989

Michal Stehlík

Czechoslovak Reality 1969–1989

The paper puts the topic of Cultural Opposition into the historical and social context of the long twenty-year period of 1969–1989 normalization. It is devoted to the changes of the regime, the international embedding of Husák's Czechoslovakia, the repression since the mid-1970s as well as the economic problems of the state, especially in the 1980s. Attention is paid to opposition activities and the underground movement.

Keywords: normalization, dissent, opposition, underground, social policy

Téma kulturních opozic, nezávislé kultury a jejich role ve společnosti ve druhé polovině 20. století v Československu je bezesporu nutně spjata s politickou a společenskou situací. Zejména politické a represivní mantinely kulturních projevů jsou v normalizačním Československu klíčovými aspekty pro pochopení manévrovacího prostoru aktérů nezávislé kultury, jakož i pro chování samotných představitelů režimu.

Nástup Gustáva Husáka do čela KSČ v dubnu 1969 ukončil relativně krátké působení Alexandra Dubčeka a politiků tzv. reformního proudu ve vedení strany.¹ Bezprostředně po svém nástupu začal Husák systematicky vést zemi k „normalizaci a konsolidaci“ poměrů. Tento proces měl dvě základní východiska – opětovná orientace na Sovětský svaz a jednoznačně nezpochybnitelná role komunistické strany ve společnosti a státě. To obnášelo v konkrétních krocích vystupňování cenzury, výměnu vedení televize a rozhlasu, zatýkání „antisocialistických“ živilů a postupné přípravy „prověrek“ napříč celou společností.

Celý proces byl podporován také legislativně a měl tak vytvářet dojem zcela standardních kroků. Československá společnost však ještě rok po okupaci nemlčela. Přesně rok po okupaci se odehrály masivní demonstrace, které však již nepotlačovala okupační vojska, ale vlastní ozbrojené a bezpečnostní síly československého státu, včetně obětí.² Dne 22. srpna 1969 je parlamentem přijato zákonné opatření č. 99/1969, tzv. pendrekový zákon, který

umožňoval zadržení až na tři týdny, odsouzení ve zrychleném řízení, rozpouštění spolků či vyhazovy lidí ze škol a zaměstnání. Je smutně symbolické, že jsou pod ním podepsáni někdejší ikony pražského jara – prezident Svoboda, předseda vlády Černík a aktuální předseda parlamentu Alexander Dubček. Dalším přelomovým datem byla Brežněvova návštěva Prahy dne 6. května 1970, během které došlo k zakotvení vazalského charakteru vztahu obou států ve formě *Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi ČSSR a SSSR*. V tomto období odešel z čela vlády Oldřich Černík a nahradil ho další technokratický symbol normalizace Lubomír Štrougal.³ Vedle tohoto „pragmatického“ proudu posílili v komunistické straně konzervativci, jako byl Vasil Biľak, Miloš Jakeš, Alois Indra a další.

Po květnu 1970 se již naplno rozbíhá vlna čistek. Ty se týkaly nejen samotné komunistické strany, ale i všech významnějších oblastí života společnosti. A tak jsou Alexandr Dubček a další reformisté vyloučeni ze strany; celkově bylo vyloučeno z KSČ celých 28 % dosavadních členů. V rámci přezkoumávání politických názorů a hodnocení role konkrétního občana během let 1968/1969 museli dát lidé při prověrkách jasnou odpověď na otázku jejich názoru na srpnovou okupaci. Z okupace se tak stává „bratrská pomoc“, z reformu „kontrarevoluce“ a ve slovníku období normalizace se začínají množit podobně obrácené významy. Během prověrek a čistek přichází o zaměstnání přes tři sta tisíc osob, z velké části šlo o učitele, vědce, umělce, lidi zaměstnané v kvalifikovaných

1 MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-388-7.

2 BÁRTA, Milan, BŘEČKA, Jan a KALOUS, Jan. *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha: ÚSTR, 2012. ISBN 978-80-87211-73-1.

3 ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha: Epocha, 2009. ISBN 978-80-7425-026-2.

doc. PhDr. Michal Stehlík,
Ph.D.

Národní muzeum – náměstek
pro centrální sbírkotvornou
a výstavní činnost
michal_stehlik@nm.cz

a odpovědných pozicích.⁴ Represe se nevyhnuly ani armádě a bezpečnosti. Výsledkem byla mimo jiné i mimořádně silná vlna emigrace postihující statisíce lidí, z velké části v produktivním věku mezi 20 a 40 lety života.⁵ Na jejich místa přicházejí mnohdy kariéristé bez patřičných zkušeností a znalostí. Tento zásah do celé struktury společnosti se logicky musel odrazit i v kvalitě života v Československu.

V prosinci 1970 je vydán klíčový dokument *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, který popisuje problémy minulosti v interpretaci nové normalizační cesty.⁶ Dokument varuje před opakováním starých chyb a také pojmenovává nepřítele. Na tento programový dokument navázalo jednání XIV. sjezdu KSČ v květnu 1971, které již jasně vyznačilo novou prosovětskou cestu resuscitované diktatury. Na podzim 1971 se pak odehrály další ze zmanipulovaných voleb, ve kterých volilo jednotnou kandidátku Národní fronty neuvěřitelných 99,78 % obyvatel.⁷ Podobné výsledky měly pak každé „volby“ v celém dalším normalizačním období až do roku 1989.

Vedle jednoznačného politického kursu se ovšem snažil nový Husákův režim společnost udržovat v jistém konzumním klidu také ekonomickými kroky. Objevil se celý nový systém prorodinné a populační politiky ve formě výrazných přidávků na děti a novomanželských půjček.⁸ Tato politika pak byla jednou z příčin velké populační vlny poloviny 70. let. Modernizovala se Československá televize, byla zahájena masivní výstavba panelových domů pro řešení bytové situace.⁹ To vše mělo vytvářet dojem úspěšné společnosti, kde jsou jasně rozděleny role. Občan nehovoří do správy věcí veřejných, za což se mu dostane dostatečného materiálního zajištění. Odvrácenou stránku ovšem stále tvořilo drastické omezení cest do zahraničí, čímž docházelo k další izolaci společnosti.

Velkou pozornost věnovala nová Husáková politika kultuře a veřejnému prostoru. Postupně tak docházelo k omezení hudebních, filmových, divadelních i literárních aktivit, které se rozvíjely ještě na přelomu 60. a 70. let. Kultura měla být jed-

noznačně svázána stranickými direktivami, hudební skupiny musely podstupovat komisionální přehrávky, na základě kterých byly povoleny jen ty nevymykající se „spotřebnímu“ trendu kultury. Do trezorů se dostaly filmy natáčené na konci 60. let, které se často vyrovnávaly s minulostí (*Ucho*, *Skřivoánci na niti*, *Všichni dobří rodáci*, *Smuteční slavnost* ad.). Cenzurní zásahy tvrdě vstoupily do schvalování literárních děl a repertoáry divadel se začaly navracet ke klasickým ruským hrám. Také tento postup citelně zasáhl do atmosféry celé společnosti.

Během pouhých tří let, v období 1969–1971, prokázal Gustáv Husák mimořádné nasazení směrem k pacifikaci někdejšího reformního procesu. Jeho touha po moci ho nakonec vynesla i na nejvyšší post ve státě, když se v roce 1975 stal také prezidentem Československa. Opět tak spojil funkce prvního muže strany i státu.¹⁰ Stal se zároveň symbolem marasmu, do kterého se země dostala. Jakkoliv se pak zdálo, že normalizace vítězí zcela jednoznačně, druhá polovina 70. let přece jen začala přinášet i pro komunistické Československo ostrůvky alternativ a nekonformních názorů nejen na kulturu, ale i na život společnosti.

Přelomovým okamžikem se stala bezesporu Charta 77, jež je již dostatečně známým fenoménem českých dějin 20. století. Je přitom příznačné, že v procesu svého vzniku v sobě spojovala několik základních momentů. Jednak jistou kombinaci mezinárodní politické situace, jednak charakter normalizačního života v Československu. Normalizační proces již byl v polovině 70. let ve své podstatě nastaven, přičemž první tvrdé zásahy režimu se

Chlebové šachy disidenta Milana Šimečky z období jeho věznění.

4 Dobrou studii je pohled na FF UK v práci: VOLNÁ, Katka, et al. *Prověřená fakulta: KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. ISBN 978-80-7285-110-2.

5 ALBRIGHT, Madeleine Korbel, et al. *Vzkazy domů: příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848–1989)*. Praha: Labyrint, 2012. ISBN 978-80-87-260-46-3.

6 *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po 13. sjezdu KSČ*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

7 BUCHVALDEK, Miroslav, et al. *Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1986.

8 Rákosník, Jakub, Tomeš, Igor a kol. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Praha: Auditorium, 2012. ISBN 978-80-87284-30-8.

9 STEHLÍK, Michal. *Rozhlas a televize v Československu v časech rozděleného světa*. In: Hlaváček, Petr, Stehlík, Michal (ed.). *Rozdělený svět?: Evropa a Češi mezi svobodou a realitou*. Praha: Radioservis, 2016. ISBN 978-80-87530-83-2.

10 MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-388-7.

Demonstrace ke 20. výročí srpnové okupace, 21. 8. 1988 v Praze.

týkaly i čistě nepolitických aktivit ze světa hudby, umění, kultury. Zejména od roku 1972 pociťovali ostrý kurs režimu i návštěvníci alternativních koncertů. Oním mezinárodním přelomem a jedním z impulsů byl jistě protokol Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě z Helsinek z 1. srpna 1975. Na jedné straně byl některými uvnitř komunistického bloku

tento protokol vnímán jako jistá oficiální rezignace Západu na události za železnou oponou, na straně druhé otevíral možnosti v závazcích komunistického režimu dodržovat základní lidská práva. Vedle mezinárodní situace to byla právě reakce režimu vůči alternativní hudbě, která nakonec sjednotila mnoho nesourodých opoentních skupin do aktivit Charty 77.

Když se v roce 1976 odehrálo zatčení skupiny lidí kolem kapely Plastic People of the Universe, komunistický režim podcenil jak mezinárodní reakci, tak sílu sjednocujícího impulsu napříč opozičním spektrem. Již před zatčením skupiny hudebníků a představitelů undergroundu – především později odsouzených: Ivana Martina Jirouse, Svatopluka Karáska, Vratislava Brabence, Pavla Zajíčka – došlo totiž k prvním kontaktům mezi českým undergroundem a Václavem Havlem. Toto spojení se ukázalo zásadním pro další vývoj událostí, protože Havel a další osobnosti dokázali lokální případ hudební skupiny dostat i do mezinárodního povědomí.¹¹ Pro režim nebylo jistě dobrou zprávou, že v srpnu 1976 byl zaslán dopis německému spisovateli Heinrichu Böllovi, který obsahoval právě žádost o podporu „skupiny hudebníků postavených před soud“. Dopis byl podepsán Jaroslavem Seifertem, Václavem Havlem, Pavlem Kohoutem, Ivanem Klímou, Karlem Kosíkem, Janem Patočkou a Václavem Černým. Navíc došlo vlivem těchto událostí k soustředění aktivit doposud izolovaných skupin názorově odmítajících normalizační stav vedení společnosti. Vedle sebe byli tak v prohlášení Charty 77 postaveni liberálnější disidenti kolem Václava Havla, intelektuálové z prostředí katolického disentu reprezentovaní mluvčím Charty prof. Janem Patočkou i bývalí komunisté odstavení po roce 1968, rovněž reprezentovaní jedním ze tří mluvčích prof. Jiřím Hájkem. Vedle toho se mezi prvními signatáři prohlášení Charty 77 objevili jak představitelé undergroundu, např. Zdeněk Vokatý nebo Jiří Chmel, tak i ostře levicoví intelektuálové, jako např. Petr Uhl. Prohlášení Charty 77 bylo připravováno především spisovatelem Václavem Havlem a Pavlem Kohoutem.¹² Pojmenovávalo nedodržování základních lidských práv, která režim přislíbil zajišťovat právě na helsinské konferenci. Obecně deklarovalo: „*CHARTA 77 je volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různých víry a různých profesí, které spojuje vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování občanských a lidských práv v naší zemi i ve světě. Těch práv, která člověku*

přiznávají oba uzákoněné mezinárodní pakty, Závěrečný akt helsinské konference, četné další mezinárodní dokumenty proti válkám, násilí a sociálnímu i duchovnímu útisku, a která souhrnně vyjadřuje Všeobecná deklarace lidských práv OSN.“¹³ Na prohlášení zareagoval režim mimořádnou vlnou represí, již jeho samotné rozšíření během ledna 1977 bylo pod dohledem Státní bezpečnosti. Došlo k masivní vlně zatýkání, dlouhé výsledky byly poté osudné zdravotnímu stavu prof. Patočky, který v březnu 1977 zemřel. Režim zorganizoval ohromné petiční akce, které měly odsuzovat prohlášení Charty 77, aniž by ho lidé znali. Historický moment pak představuje shromáždění umělců v Národním divadle, kde bylo manifestačně vyjadřováno odmítnutí této aktivity. Je přitom symbolické, že mnohem více je vnímán angažovaný projev Jiřího Švorcové než deklarace „mladých“ přednesená Karlem Gottem. Pro mnoho signatářů měl podpis přímý důsledek ve formě vyhození z práce, popř. i v následném vězení. Někteří z nich také tento tlak nevydrželi a svůj podpis odvolali. Mnoho členů undergroundu podepsalo Chartu v její druhé vlně. Mezi první signatáře nebyli mimo jiné zařazováni proto, že se často vraceli z vězení v rámci represí předchozích let a organizátoři nechtěli, aby režim argumentoval od počátku počtem procent signatářů, kteří za sebou mají výkon trestu.¹⁴ Zároveň zde byl přítomen i (možná relativně naivní) předpoklad, že se s režimem bude o tezi Charty 77 a změnách diskutovat. Doslova o tom hovoří text prohlášení, že Charta 77: „*Nechce tedy vytyčovat vlastní program politických i společenských reforem či změn, ale vést v oblasti svého působení konstruktivní dialog s politickou a státní mocí.*“¹⁵ K žádnému dialogu nedošlo, když tedy nebudeme za dialog považovat dlouhé výsledkové protokoly signatářů na Státní bezpečnosti. Nastalé represe pak vedly v roce 1978 ke vzniku Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), který se ovšem záhy stal sám terčem další masivní represe. Prohlášení Charty 77 z ledna 1977 bylo bezesporu počátkem nové epochy pro dosavadní opoziční činnost v Československu. Spojení doposud různorodých

11 ŠVEHLA, Marek. *Magor a jeho doba: život Ivana M. Jirouse*. Praha: Torst, 2017. *ISBN 978-80-7215-555-2*.

12 DEVÁTÁ, Markéta, SUK, Jiří a TŮMA, Oldřich (ed.). *Charta 77 – od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci 1977–1989: sborník z konference k 30. výročí Charty 77*: Praha, 21.–23. března 2007. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci s oddělením edice FF UK, 2008. *ISBN 978-80-7285-090-7*.

13 *Ibidem*.

14 ŠVEHLA, Marek. *Magor a jeho doba: život Ivana M. Jirouse*. Praha: Torst, 2017. *ISBN 978-80-7215-555-2*.

15 DEVÁTÁ, Markéta, SUK, Jiří a TŮMA, Oldřich (ed.). *Charta 77 – od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci 1977–1989: sborník z konference k 30. výročí Charty 77*: Praha, 21.–23. března 2007. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci s oddělením edice FF UK, 2008. *ISBN 978-80-7285-090-7*.

Šimečka 1975

Lidé Charty: zleva F. Kriegel,
J. Patočka ml., Jiří Němec,
Václav Havel.

skupin představovalo určitou nezanedbatelnou sílu, zejména pokud šlo o mezinárodní dopad jejich aktivit a zpráv. Prohnutí undergroundu pak byl již proces z roku 1976 zlomem z hlediska opuštění doposud apolitického charakteru. Poté co mnoho lidí z prostředí undergroundu podepisuje prohlášení Charty, jedná se již jednoznačně o opuštění života ve svém vlastním „druhém světě“, ale o vědomé postavení se proti represí. Je přitom důležité si uvědomit, že tento postup byl v konečném důsledku vyvolán samotným režimem, který se rozhodl proti této skupině lidí zakročit s nevídanou silou, jak ostatně přesně definoval Ivan Martin Jirous: „*Ne-vzpomínám si na příklad, kdy by byl veden v dějinách zápas s mocí výlučně uměleckými prostředky. Nejenom absence zbraní, ale dokonce i absence násilného uvažování, které by mohlo být záminkou zlikvidování hnutí undergroundu, to je to, co přivádí režim k zuřivosti.*“¹⁶ Ona zuřivost se však neprojevila pouze vůči undergroundu. Komunistická bezpečnost si již na konci roku 1977 vytyčila nový směr pod krycím jménem „akce Asanace“, jejímž cílem bylo nucené vystěhování problematických osob mimo Československo. To vše mělo i svůj legislativní rámec v podobě odebrání státního občanství, kdy byly podobným způsobem postiženy i osobnosti jako Pavel Landovský. Režim nejenže některé psychicky i fyzicky nevybíravě nutil k vystěhování. Některé „pouze“ z povoleného zahraničního pobytu prostě „nepustil“ zpět do Československa, což byly příklady Pavla Kohouta či Jiřího Gruši.¹⁷

16 ŠVEHLA, Marek. *Magor a jeho doba: život Ivana M. Jirouse*. Praha: Torst, 2017. ISBN 978-80-7215-555-2.

17 KOSATÍK, Pavel. *Fenomén Kohout*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2001. ISBN 80-7185-372-0.

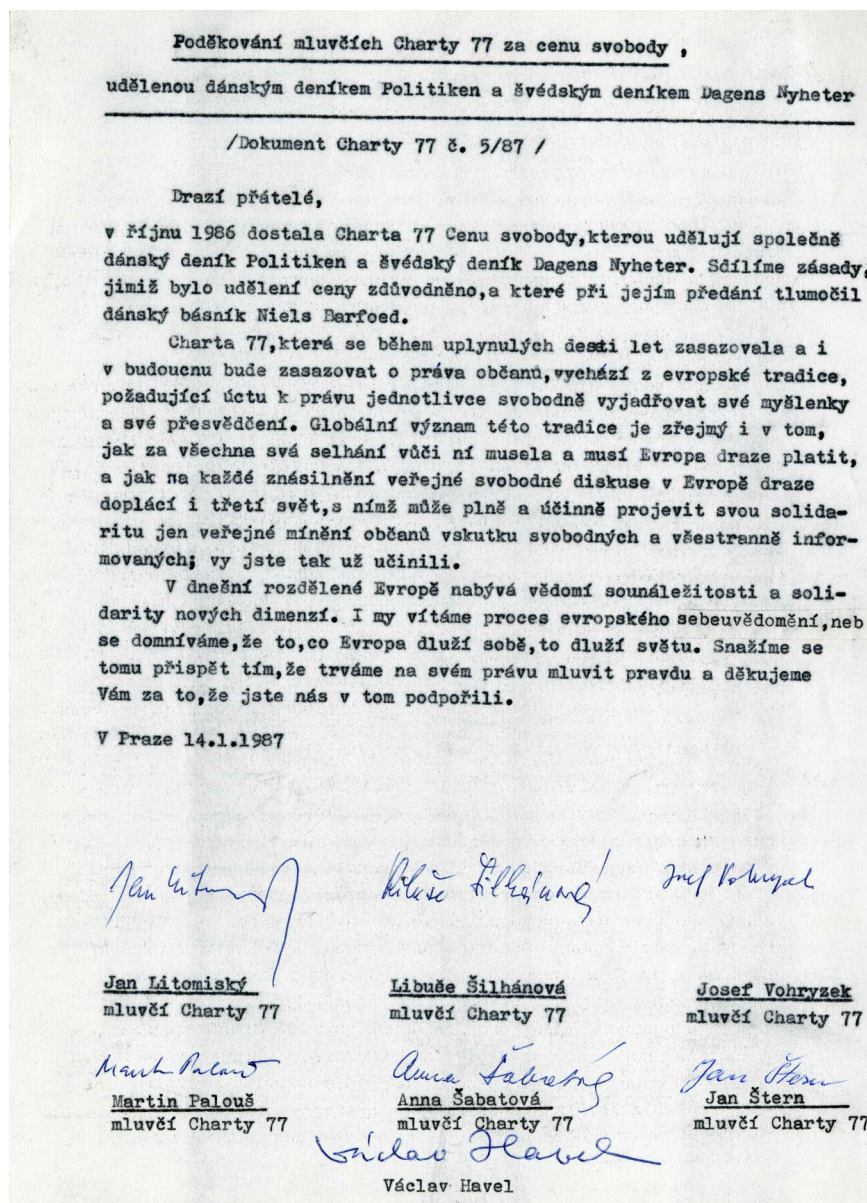
Československo se slovy slovenského intelektuála Milana Šimečky ocitlo ve druhé polovině 70. let v době „znehynění“. Úspěšná normalizace potlačila poslední zbytky dozvuků pražského jara a zdálo se, že tuhý monopol moci nemůže nic narušit. Do druhé poloviny 70. let se symbolicky vstupuje volbou Gustáva Husáka prezidentem republiky v roce 1975. Tento muž si pak udržel svoji moc prakticky do konce komunistického režimu, byť bude ve vedení strany vystřídán v roce 1987. Pokud jde o náladu ve společnosti ve druhé polovině 70. let, aktivity Charty 77 a následně Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných se odehrávaly v podstatě na okraji vnímání většiny obyvatel státu. Navíc musíme mít stále na paměti, že tyto opoziční tendence byly potlačovány mimořádně tvrdými represivními zásahy. Veřejný prostor byl zaplněn formálními projevy pravidelných oslav a fenoménem „vyvěšování vlajček do oken“. Pryč ovšem byla doba zvláštního rozzechvění a do značné míry upřímných oslav z 50. let. Období po roce 1968 již bylo čistě formálním světem prvomájových průvodů, listopadových oslav říjnové revoluce, školních nástěnek se sovětskými úspěchy a neupřímně provolávaných hesel.

Situace většiny občanů se dostávala do mechanických schémat zabezpečování základních životních jistot. Stát začal masivněji investovat do výstavby panelových domů, i když i zde se projevila klasická nedokonalost státně dirigované výstavby. Lidé se tak začali ocitát na sídlištích bez potřebných komunikací či další infrastruktury. Na tehdejší dobu velice odvažně tento fenomén pojmenoval film Věry Chytilové *Panelstory aneb Jak se rodí sídliště*, který na pozadí absurdit nové výstavby zachycuje celou znehynělou atmosféru 70. let. Vedle masivnější výstavby byla pozornost zaměřena také na prezentaci mimořádného technologického pokroku socialistického zřízení. Velké pozornosti se dostalo jaderným elektrárnám, ať již fungujícím Jaslovským Bohunicím, tak v 70. letech zahájené výstavbě elektrárny v Dukovanech na Třebíčsku. Samozřejmě vše v patričné inspiraci a za pomoci

Sovětského svazu, a to jak v proklamacích, tak v dodávce technologií. Tehdejší československá vláda se také snažila využívat faktického područí Sovětského svazu k argumentaci jedinečnými mezinárodními úspěchy na poli vědy a techniky. K tomu také ostatně posloužil v březnu roku 1978 let prvního československého kosmonauta Vladimíra Remka do vesmíru. Byl to po občanech SSSR a USA zástupce třetí země ve vesmíru vůbec. Úspěšná mise kosmonautů Gubarev–Remek byla následně významně propagandisticky využita. Z Vladimíra Remka učinila doslova hvězdu.

Pozornost obyvatel se také pravidelně soustřeďovala na sportovní události, právě druhá polovina 70. let přitom přinesla významné mezinárodní úspěchy jak v hokeji, tak získáním titulu mistrů Evropy ve fotbale v roce 1976.¹⁸ Obrazem doby se stává setmělé sídliště, ve kterém prosvětluje okna modravé zářeni televizních obrazovek, na nichž běží plytké estrády, sportovní přenosy či tolik oblíbené seriály. Lidé se uzavřeli do sebe, do svých světů, což charakterizoval mimo jiné obrovský rozmach chataření a chalupářství. Velká část obyvatel se na víkendy stahovala z měst na chaty a chalupy, kde se alespoň na chvíli ocitali mimo onu nehybnou dobu, aby ji tímto zároveň pomáhali spoluvytvářet. Kulturní tvář Československa nenavázala na rozmach 60. let, souviselo to logicky s čistkami v divadlech, filmu i literatuře. Naopak, Československá televize se pustila právě v letech 1974–1978 do jednoho z největších dramatických projektů – seriálu *Třicet případů majora Zemana*, který měl zkusitelně představit moderní historii země od roku 1945 do roku 1973.¹⁹ Dodnes patří tento manipulativní seriál k fenoménům naší dramatické tvorby.

Ani v tomto znehybnělém obrazu doby však nechyběly dramatické momenty. I přes mimořádné obtíže totiž pokračovaly pokusy o útěk za železnou oponu. Velké pozornosti se dostalo pokusu bratří Barešových o přechod do Spolkové republiky Německo v květnu 1978 pomocí únosu školního autobusu. Výsledkem celé tragické akce byl mrtvý řidič autobusu, jeden mrtvý únosce, následný trest smrti pro

dalšího a trest 25 let pro třetího z bratrů. Podobné pozornosti se dostalo akci Státní bezpečnosti proti Rádiu Svobodná Evropa, když nasadila mezi redaktory mnichovské pobočky po roce 1968 svého agenta Pavla Minaříka. Ten se v roce 1976 slavně vrátil do Československa, aby na tiskové konferenci popsal „nekalé praktiky štvavé vysílačky“. Tragikomickou souvislostí této akce byla pak píseň Josefa Laufera oslavující „hrdinného kapitána“. I přes normalizační šed tak průběžně probleskávaly doklady o nenormálnosti situace, která se však zdála natolik bezvýhodná, že pro mnoho lidí představovala praktickou rezignaci na jakoukoliv aktivitu. Svoji roli přitom jistě hrála i skutečnost, že více než sto tisíc lidí, především z řad elit, opustilo po roce 1968 zemi.

Druhá polovina 70. let ovšem kromě onoho „znehynění“ představovala nepochybně

Poděkování Charty 77 za Cenu svobody z roku 1986.

18 PONDĚLÍK, Josef. *Století fotbalu: z dějin československé kopané*. Praha: Olympia, 1986.

19 GRACLÍK, Miroslav a NEKVAPIL, Václav. *Třicet případů majora Zemana: Příběh legendárního seriálu a jeho hrdinů*. Praha: Dobrovský, 2014. ISBN 978-80-7390-232-2.

*Demonstrace a perzekuce
z Palachova týdne,
leden 1989.*

vnitřní posilnění Husákova režimu, což se nejen v souvislosti s Chartou 77 projevilo na konci této dekády skutečně tvrdými zásahy Státní bezpečnosti a justice vůči čemukoliv, co by mohlo představovat odlišný názor. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných je v rámci své agendy dobrým dokladem masovosti zásahů proti do té doby mnohdy politicky neaktivním lidem, kteří si jen dovolili vyslovit svůj názor. I to je možná mírný vykřičník pro naše vnímání té doby. Žijeme v obrázcích víkendových chalup, tuzemských dovolených, trapných prvomájových oslav a front na nedostatkové zboží. Mnohem méně vnímáme soukolí diktatury, která i v tomto období neomylně pronásleduje vše, co se jen trochu vymyká.

Když nahlížíme na období vlády Komunistické strany Československa, snad o každém období dokážeme vyřknout nějakou konkrétní charakteristiku. První polovina 80. let se ovšem takto jednoduchému pojmenování možná až překvapivě vymyká. Je to pokračování znehybnění normalizace, prosté prodloužení marasmu započatého v 70. letech? Je to snad tichý nástup změn daný mezinárodní situací, včetně polských událostí? Je jisté, že prosté charakteristice se tato doba zkrátka brání. Na počátku 80. let se bezpochyby zvyšuje tvrdost represí, a to i v kontextu polských událostí kolem hnutí Solidarita. Dochází k zásahu proti vydavatelům časopisu *Vokno* s tvrdými tresty odnětí svobody, je zosřena akce Asanace a prakticky zrušeny pokusy o komunitní život undergroundu v tzv. baráčích.²⁰ Pokračuje systematická snaha potlačovat, i v kulturním

prostředí, možné alternativní projevy. A tak v roce 1983 vychází v časopise *Tribuna* článek *Nová vlna se starým obsahem*, který je východiskem pro likvidaci alternativní rockové hudby.²¹ I hudební projevy byly stále vnímány jako možné ohrožení společenského řádu.

Na straně druhé je tehdejší společnost konfrontována s úspěchy socialistické výstavby, jsou prodlužovány a nově budovány trasy pražského metra, v roce 1981 je navíc otevřena naprosto mimořádná stavba pražského Paláce kultury, kde se v roce 1983 konalo Světové shromáždění za mír a život, proti jaderné válce. Toto shromáždění obsáhlo neuvěřitelných 3600 delegátů ze 132 zemí, což bylo samozřejmě v tehdejších médiích dostatečně využito. Veřejný prostor však v každém případě od počátku 80. let plnily obavy o další osud planety po nástupu Ronalda Reagana do úřadu amerického prezidenta, kdy byly líčeny obavy z válečného konfliktu. Jednou z reakcí Varšavské smlouvy na aktivity USA bylo v listopadu 1983 umístění ruských raket středního doletu na československé území. V jistém ohledu se v první polovině 80. let vracela do obecného povědomí nebezpečná bipolarita světa. Dotklo se to i sportovního světa, když západní sportovci bojkotovali moskevskou olympiádu 1980 a k opačné reakci východního bloku došlo o čtyři roky později v rámci olympiády v Los Angeles.

Mezinárodní situace ovlivňovala Československo v tomto období poměrně zásadně. Velkým zásahem byla rychlá výměna v čele Sovětského svazu, když se mezi léty 1982 a 1985 vystřídali čtyři vedoucí představitelé. Po smrti Leonida Brežněva nastoupil v roce 1982 na 15 měsíců Jurij Andropov, kterého po jeho smrti vystřídal v roce 1984 Konstantin Černěnko. Ten byl po své smrti vystřídán v roce 1985 relativně mladým aparátčikem Michailem Sergejevičem Gorbačovem.²² Na jedné straně zasáhl tehdejší společenství povinný smutek, na straně druhé se po prvních Gorbačovových tezí objevila ve druhé polovině 80. let přece jen naděje, že by mohlo dojít uvnitř socialistického bloku ke skutečným změnám.

20 MACHOVEC, Martin, NAVRÁTIL, Pavel a STÁREK, František (ed.). „Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87-211-74-8.

21 VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1870-0.

22 REIMAN, Michal. *Lenin, Stalin, Gorbačov: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Praha: Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-024-0.

Československo se v polovině dekády 80. let nacházelo bezpochyby v jisté vnitřní bezvýchodnosti, fungování v systému polopravd, zamlčování, prapodivné normalizační dohody. Zároveň nebylo možné navenek prodávat i jednoznačné mezinárodní úspěchy. A tak v roce 1984 sice získává Jaroslav Seifert Nobelovu cenu za literaturu, avšak oficiální tisk o této jednoznačně světové záležitosti víceméně mlčí. Bylo to zjevně způsobeno Seifertovým příklonem k samizdatovým a opozičním aktivitám, včetně několika dopisů na obranu politických vězňů. Vedle toho se společnost a stát musely vyrovnávat s problémy doposud nepoznanými, nepojmenovanými. Právě z roku 1985 např. pochází aféra demolice vlaku Hron sparťanskými fotbalovými fanoušky, jež se stala předobrazem filmu Karla Smyczka *Proč?* z roku 1987. Narůstaly otazníky nad životem další generace občanů Československa a vládnoucí moc neuměla reálně nacházet odpovědi. A tak se ve stejném roce jako tento fotbalový atak odehrává se vši povinnou pompou poslední celostátní spartakiáda, která soustředila pozornost většiny společnosti na pražský Strahov. Vedle toho ovšem kráčí v červenci 1985 na Velehrad v rámci cyrilometodějských slavností více než sto tisíc věřících, což představuje jednu z největších náboženských akcí za celou dobu komunistické vlády.²³ Nehledě na průběh tehdejšího náboženského shromáždění, během kterého byli především moravskými a slovenskými věřícími vypískáni zahajující představitelé komunistického režimu, včetně ministra kultury Milana Klusáka.

Počátek 80. let tak možná představuje v mnoha aspektech pokračování nehybnosti let sedmdesátých. Polovinu této dekády však začínají prosvětlovat na jedné straně fatální problémy společnosti, na straně druhé alternativní aktivity, které přitom nemusí primárně souviset s politikou. Není přece pouze svět velké politiky, mezinárodních událostí, klíčových osobností a jejich vlivu na dění státu. První polovina 80. let je kromě jiného i neaktivnějším obdobím z hlediska likvidace církevních staveb v Československu. Dlouhodobě chátrající kostely v západních

a především severních Čechách dostávají právě v tomto období demoliční výměry a z krajiny tak mizí desítky staveb, jež utvářely charakter místa. I přes neadresnost kroků tzv. režimu lze právě v tomto případě poukázat na konkrétní jména církevních tajemníků, kteří stojí za likvidací těchto památek. Situaci však nelze omezit jen na církevní stavby a jejich mizení z krajiny. Celkově se jednalo o neuvěřitelných 596 církevních staveb jen v severních Čechách.²⁴ Již od druhé poloviny 70. let působilo na našem území hnutí Brontosaurus, které se snažilo aktivně vstupovat do ekologických témat. Právě první polovina 80. let pak byla obdobím definování mnoha ekologických problémů, které dosavadní necitlivý přístup vůči krajině způsoboval. Uprostřed nehybnosti tak šlo o zcela mimořádnou aktivitu, která se navíc dotýkala v některých regionech skutečné každodennosti života občanů.

Konec 80. let se v Československu nesl v duchu postupných ekonomických problémů, které začínaly mít stále výraznější dopad na každodenní život obyvatel. Někdejší nepsaná normalizační dohoda o oddělení politiky od aktivního vstupu občanů za cenu garance jisté životní úrovně tak dostávala stále vážnější trhliny. Od prosince 1987 byl v čele komunistické strany Československa Miloš Jakeš, který se sice snažil o proklamace reformy ve stylu sovětského nejvyššího představitele M. S. Gorbačova, ale reálně ke změnám nedocházelo. Jeho nástup byl dokladem vítězství konzervativního křídla. Navíc vedení KSČ vykazovalo dlouhodobou neschopnost reagovat na aktuální situaci a najít pro zemi nový směr. Dalším signálem vítězství konzervativců byl také dobrovolný odchod Lubomíra Štrougala z čela vlády v roce 1988.²⁵ Vedení strany a státu se navíc potýkalo s personálními problémy a nemělo připravenou další generaci schopných politiků – v tehdejší mluvě mělo „nedostatek kádrů“.²⁶

Navíc se k těmto vnitřním problémům přidávaly aspekty mezinárodní situace a pozvolný rozpad někdejšího sovětského impéria. Události měly přitom rychlejší spád v okolních státech, k uvolnění

23 BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. ISBN 978-80-7325-130-7.

24 STEHLÍK, Michal, PLACHÝ, Jiří a kol. *Zničené kostely severních Čech 1945–1989*. Úštěk: Společnost pro obnovu památek Úštěcka, 2011. ISBN 978-80-260-1402-7.

25 ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha: Epocha, 2009. ISBN 978-80-7425-026-2.

26 PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-31-5.

docházelo v Maďarsku a v Polsku, následně dokonce i v Německé demokratické republice, a to na rozdíl od relativně klidného Československa. Dalším důležitým faktorem konce 80. let byly posilující opoziční aktivity, a to nejen Charty 77, ale i jiných organizací a skupin obyvatel. Objevila se sdružení jako České děti, Nezávislé mírové sdružení, Jazzová sekce a další aktivity, např. ekologického charakteru. Československé opozici se dostalo i otevřené mezinárodní podpory, když byli její představitelé pozváni při pražské návštěvě francouzského prezidenta François Mitterranda v prosinci 1988 na oficiální snídani. Ve stejném období se odehrála první oficiálně povolená demonstrace, a to na Škroupově náměstí dne 10. prosince 1988 v den výročí Všeobecné deklarace lidských práv. Na shromáždění více než tři tisícovek lidí promluvil Václav Havel, Rudolf Battěk či Petr Placák. I přesto, že zazněly výzvy k propuštění politických vězňů či ukončení monopolu moci KSČ, nebylo tehdy proti demonstrantům násilně zasáhnuto. Dalším nejen symbolickým krokem bylo ukončení rušení vysílání Rádia Svobodná Evropa právě v roce 1988 – což bylo zapříčiněno primárně ekonomickou neudržitelností zajištění celého systému rušení.²⁷

Pro koncentraci veřejných vystoupení sehrávaly svoji nespornou roli symbolická dvacátá výročí – srpnové okupace v srpnu 1988 a zejména pak připomínka oběti Jana Palacha počátkem roku 1989. V srpnu 1988 se demonstrace účastnilo na deset tisíc lidí a média se snažila vykreslit obrázek demonstrací řízených zahraničními médii. Zásadní byl poté Palachův týden zahájený 15. ledna 1989, jenž symbolicky odstartoval změny klíčového roku 1989. Jakkoliv se pak celostátní média snažila i nadále vykreslovat obraz protestujících směrem k zahraničním médiím, případně asociálním a kriminálním žvlům, důvěryhodnost takového zpravodajství byla čím dál nižší. Svědčí o tom i úspěch petice *Několik vět*, kterou mezi červnem a listopadem 1989 podepsalo ke čtyřiceti tisícům obyvatel, stejně jako demonstrace k dalšímu výročí srpnové okupace v srpnu 1989.²⁸ Situaci pak v září 1989 po-

znamenal exodus obyvatel východního Německa přes pražskou západoněmeckou ambasádu směrem za železnou oponu. Praha se stala cílem šesti tisícovek německých občanů a režim tomuto exodu nedokázal zamezit. Společenská situace se bezpochyby posouvala. Na straně druhé by bylo chybou to vnímat tak, že již tehdy bylo samozřejmé, že dojde ke změnám. Pro většinu obyvatel bylo v podstatě nepředstavitelné, že by měl nastat v brzkém horizontu konec komunistického režimu. Režim totiž zároveň pokračoval v dosavadních represích. Po Palachově týdnu byl opět zatčen a odsouzen Václav Havel, do vězení se ve stejném období let 1988/1989 dostali znovu organizátoři časopisu Vokno, v srpnu 1989 byl zatčen slovenský disident Ján Čarnogurský apod.²⁹

Situace se zkoncentrovala na podzim 1989. Významnou událostí bylo svatořečení Anežky České dne 12. listopadu. Veřejné demonstrace se pak odehrály kolem výročí vzniku Československa v říjnu 1989 a následně pak především kolem výročí smrti studenta Jana Opletala 17. listopadu 1989. Velká studentská demonstrace byla tehdy na Národní třídě zastavena pohotovostními jednotkami Sboru národní bezpečnosti a došlo k brutálnímu napadení demonstrantů. Vzápětí se rozšířila falešná zpráva o smrti jednoho studenta, což ještě zradikalizovalo situaci. Reakcí na zásah byla stávka na vysokých školách, v divadlech a později i v podnicích. Dne 19. listopadu 1989 bylo ustaveno Občanské fórum, které se stalo mluvčím občanů v procesu probíhajících změn.³⁰ Na Slovensku sehrála stejnou roli organizace Veřejnost proti násilí. Komunistický režim nedokázal na situaci reagovat, došlo k rezignaci dosavadního vedení ÚV KSČ a změně vlády. Po jistý krátký okamžik se snažil hrát zásadní roli tehdejší komunistický premiér Ladislav Adamec, ale situace již byla neudržitelná. Vše vyvrcholilo v prosinci 1989, kdy byl po rezignaci Gustáva Husáka zvolen prezidentem republiky Václav Havel. Absurditou doby zůstane skutečnost, že ho volil kompletní komunistický parlament zorganizovaný tehdejším zručným aparátčíkem a tehdy již předsedou vlády Mariánem Čalfou.

27 JUNEK, Marek, et al. *Svobodně!: Rádio Svobodná Evropa 1951–2011: 60 let RFE. Praha: Radioservis ve spolupráci s Českým rozhlasem a Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy, 2011. ISBN 978-80-86212-83-8.*

28 BARTA, Milan. *K zajištění klidu a veřejného pořádku...: Zásah bezpečnostních složek proti demonstrantům na Václavském náměstí 20.–21. srpna 1989. Paměť a dějiny, 2009, roč. 3, č. 4, s. 5–14. ISSN 1802-8241.*

29 SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975–1989. Praha – Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-302-7.*

30 *Ibidem.*

Dalším aspektem této volby pak bylo zklamání Alexandra Dubčeka, který předpokládal politický návrat právě do této funkce, a nakonec skončil na pozici předsedy parlamentu. Situace byla poté nasměrována již k prvním svobodným volbám po desítkách let. V červnu 1990 zvíťazilo Občanské fórum (na Slovensku Verejnost proti násiliu). Komunistický režim v Československu definitivně padl.

Dvacetiletí mezi lety 1969 a 1989 rozhodně nebylo nějakou jednoduše normalizací. Mělo svou vnitřní dynamiku, rozdíly mezi obdobími se odvíjely od mezinárodní situace i vnitřních sociálních a hospodářských problémů. Konsolidační počáteční stabilitu režimu spojenou se sociálními a hospodářskými investicemi po necelých deseti letech vystřídal množství problémů. Symbolickým přelomem je Charta 77, ale pro další vývoj je výraznější rok 1981, nástup Ronalda Reagana, krize sovětské afghánské války, polské události. Uvnitř komunistického monolitu přitom vyrůstá nová generace, která po tvrdém tlaku na alternativní kulturu 70. let začíná realizovat vlastní cesty kultury, samizdatu, hudby, divadla i dalších výtvarných alternativ. Komunistický režim se rozpadá, neschopen reagovat na vlastní problémy i mezinárodní tlak, vnitřně většinu společnosti ovlivňují nejvíce ekonomické problémy, kulturní nesvoboda je však každopádně konkrétním příkladem neschopnosti režimu nechat své občany svobodně dýchat.

Poděkování

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2018/60, 00023272).

Použité zdroje

ALBRIGHT, Madeleine Korbel, et al. *Vzazy domů: příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848–1989)*.

Praha: Labyrint, 2012. ISBN 978-80-87-260-46-3.

BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. ISBN 978-80-7325-130-7.

BÁRTA, Milan. *K zajištění klidu a veřejného pořádku...: Zásah bezpečnostních složek proti demonstrantům na Václavském náměstí 20.–21. srpna 1989. Paměť a dějiny*, 2009, roč. 3, č. 4, s. 5–14. ISSN 1802-8241.

BÁRTA, Milan, BŘEČKA, Jan a KALOUS, Jan. *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha: ÚSTR, 2012. ISBN 978-80-87211-73-1.

BUCHVALDEK, Miroslav, et al. *Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1986.

DEVÁTÁ, Markéta, SUK, Jiří a TŮMA, Oldřich (ed.). *Charta 77 – od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci 1977–1989: sborník z konference k 30. výročí Charty 77: Praha, 21.–23. března 2007*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci s oddělením edice FF UK, 2008. ISBN 978-80-7285-090-7.

GRACLÍK, Miroslav a NEKVAPIL, Václav. *Třicet případů majora Zemana: Příběh legendárního seriálu a jeho hrdinů*. Praha: Dobrovský, 2014. ISBN 978-80-7390-232-2.

JUNEK, Marek, et al. *Svobodně!: Rádio Svobodná Evropa 1951–2011: 60 let RFE*. Praha: Radioservis ve spolupráci s Českým rozhlasem a Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy, 2011. ISBN 978-80-86212-83-8.

KOSATÍK, Pavel. *Fenomén Kohout*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2001. ISBN 80-7185-372-0.

MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-388-7.

MACHOVEC, Martin, NAVRÁTIL, Pavel a STÁREK, František (ed.). *„Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87-211-74-8.

PONDĚLÍK, Josef. *Století fotbalu: z dějin československé kopané*. Praha: Olympia, 1986.

- Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po 13. sjezdu KSČ.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu.* Praha: Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-31-5.
- REIMAN, Michal. *Lenin, Stalin, Gorbačov: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách.* Praha: Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-024-0.
- RÁKOSNÍK, Jakub, TOMEŠ, Igor a kol. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992.* Praha: Auditorium, 2012. ISBN 978-80-87284-30-8.
- STEHLÍK, Michal. *Rozhlas a televize v Československu v časech rozděleného světa.* In: HLAVÁČEK, Petr, STEHLÍK, Michal (ed.). *Rozdělený svět?: Evropa a Češi mezi svobodou a realitou.* Praha: Radioservis, 2016. ISBN 978-80-87530-83-2.
- STEHLÍK, Michal, PLACHÝ, Jiří a kol. *Zničené kostely severních Čech 1945–1989.* Ústěk: Společnost pro obnovu památek Ústěcka, 2011. ISBN 978-80-260-1402-7.
- SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975–1989.* Praha – Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-302-7.
- ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy.* Praha: Epoque, 2009. ISBN 978-80-7425-026-2.
- ŠVEHLA, Marek. *Magor a jeho doba: život Ivana M. Jirouse.* Praha: Torst, 2017. ISBN 978-80-7215-555-2.
- VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989.* Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1870-0.
- VOLNÁ, Katka, et al. *Prověřená fakulta: KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. ISBN 978-80-7285-110-2.

Sbírky Národního muzea spjaté s kulturní opozicí¹

Marek Junek

Collections of the National Museum Related to Cultural Opposition

Collections devoted to culture form an important part of the National Museum collections. Especially those of the Czechoslovak Documentation Centre which were given to the National Museum by Vilém Prečan in 2003 are devoted to the Cultural and Political Opposition. These collections include a wide range of personal collections (Václav Havel, Milan Šimečka, Jiřina Šiklová, Ivan Medek and others). Institutional collections, such as Radio Free Europe, the Charter 77 Foundation or the Czechoslovak Documentation Centre own collections, are also important. The collections show how important cooperation between the dissent and exile culture was, especially during the period of so-called normalization and illustrate their interconnection at the same time.

Keywords: Czechoslovak Documentation Centre, National Museum, Samizdat, Opposition Culture, Exile, Radio Free Europe, Charter 77

Sbírky Historického muzea Národního muzea jsou zaměřeny na různé oblasti kulturního života. Mezi zásadní kulturní sbírky patří divadelní sbírka orientovaná na scénografii, loutkové divadlo, významné osobnosti, ale i např. na cirkus. Lidová kultura v širokém slova smyslu tvoří důležitou část etnografického oddělení. V oddělení novodobých českých dějin se nachází sbírky, které spíše dokumentují oficiální kulturu a společnost. Z opoziční kultury je možné zmínit několik předmětů, které dokládají bytové divadlo odehrávající se v bytě Vlasty Chramostové. Předměty (náušnice, pléd aj.) pochází ze hry o Boženě Němcové s názvem *Dávno, dávno již tomu aneb Zpráva o pohřbívání v Čechách*, kterou zdramatizoval František Havlíček v roce 1979.² V oddělení se nalézá i fotografická dokumentace představení, již před svojí emigrací pořídil Ivan Kyncl. Předměty i fotografie do oddělení darovala Vlasta Chramostová.

Zásadní sbírky pro poznání kulturní opozice se nachází ve sbírce Československého dokumentačního střediska. Československé dokumentační středisko (ČSDS)

vzniklo poté, co historik Vilém Prečan odešel v roce 1976 do exilu. Odcházel s představou, že v Německu bude pomáhat nezávislému písemnictví a aktivitám svých přátel v disentu.³ Od vize k samotné realizaci však byla velmi dlouhá cesta a ČSDS se nakonec podařilo založit až v roce 1986. Dne 1. 3. 1986 se v Hannoveru konala ustavující členská schůze, kde byly schváleny stanovy, a o dva dny později byla notářsky potvrzena zakládací listina a bylo oficiálně založeno Československé dokumentační středisko.⁴

Už v 90. letech se začalo uvažovat o tom, že se sbírky přesunou do České republiky. V prosinci 1998 bylo ČSDS transformováno na obecně prospěšnou společnost a začalo připravovat stěhování do ČR. V roce 1999 přišla nabídka od tehdejšího generálního ředitele Národního muzea Milana Stloukala, aby se ČSDS stalo součástí Národního muzea. O čtyři roky později, v červenci 2003, byla podepsána darovací smlouva, na jejímž základě ČSDS předalo do fondů Národního muzea všechny svoje sbírky, a současně byla podepsána smlouva o spolupráci, jež upravitela vzájemné vztahy obou institucí.⁵

1 Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národního muzeum (DKRVO 2018/29, 00023272).

2 ŠORMOVÁ, Eva. Česká divadelní encyklopedie: Bytové divadlo Vlasty Chramostové [online]. Praha: Institut umění – divadelní ústav, 2000 [cit. 2. 9. 2017]. Dostupné z: http://http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Bytov%C3%A9_divadlo_Vlasty_Chramostov%C3%A9.

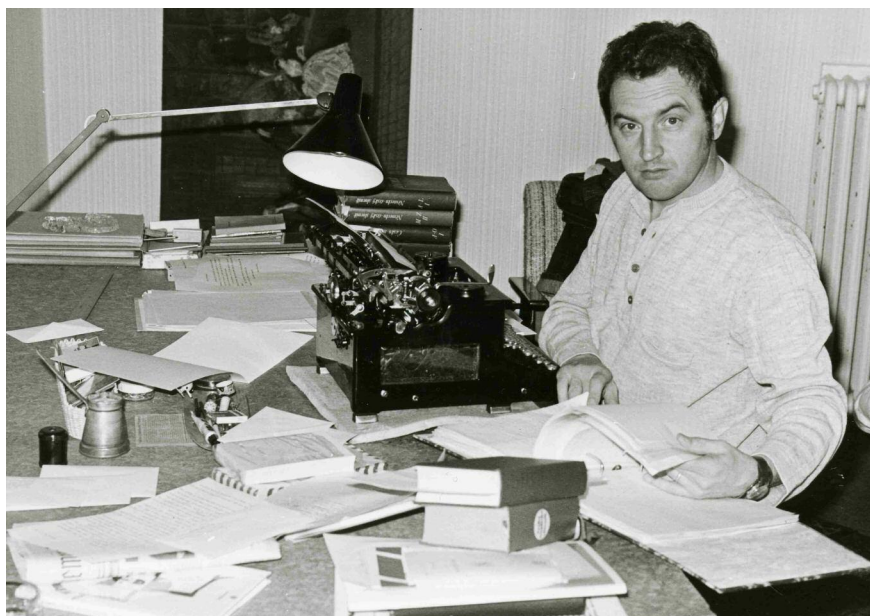
3 GRUŠA, Jiří, et al. HANÁKOVÁ, Jitka (ed.). Archiv svobody na zámku Schwarzenbergu: příspěvek k historii československého exilu. Praha: Československé dokumentační středisko – Národní muzeum, 2011, s. 33.

ISBN 978-80-904228-6-5 a 978-80-7036-302-7.

4 *Ibidem*, s. 77.

5 *Ibidem*, s. 161, 171.

Mgr. Marek Junek, Ph.D.
Národní muzeum – ředitel
Historického muzea
marek_junek@nm.cz

Vilém Prečan, hlavní postava Československého dokumentačního střediska.

6 Kompletní soupis viz NÁRODNÍ MUZEUM. *Soupis samizdatových periodik ve fondu ČSDS* [online]. Praha: Národní muzeum, 2017 [cit. 20. 10. 2017]. Dostupné z:

<http://www.nm.cz/Historicke-muzeum/Oddeleni-HMI/Ceskoslovenske-dokumentacni-stredisko/Seznam-samizdatovych-periodik-ve-fondu-ČSDS/>

7 NÁRODNÍ MUZEUM. *Zvukový archiv Rádia Svobodná Evropa* [online]. Praha: Národní muzeum, 2017 [cit. 20. 10. 2017]. Dostupné z: <http://www.nm.cz/Historicke-muzeum/Oddeleni-HMI/Ceskoslovenske-dokumentacni-stredisko/Zvukovy-archiv-Radia-Svobodna-Evropa/>

8 NÁRODNÍ MUZEUM. *Zvukový archiv Rádia Svobodná Evropa* [online]. Praha: Národní muzeum, 2017 [cit. 20. 10. 2017]. Dostupné z: <http://www.esbirky.cz/hledat/fond/152335>

9 NÁRODNÍ MUZEUM. *Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Acta Creationis* (rkp.).

10 NÁRODNÍ MUZEUM. *Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond ČSDS Scheinfeld – samizdatové edice* (rkp.).

Fondy Československého dokumentačního střediska reflektují jak oblast disentu, tak oblast exilové kulturní politiky. Ta ovšem reaguje na opoziční českou kulturní politiku, a tím ji věrně zrcadlí. Struktura fondů je různorodá, odráží konkrétní sběr materiálu a možnosti, které ČSDS v Scheinfeldu mělo. Kromě jednotlivých rukopisů, dokumentů, korespondence, tisků apod. je velmi důležitá jedna záležitost, která je naprosto zřetelná napříč jednotlivými fondy – ukazují cesty, jakými proudily informace z totalitního Československa do zahraničí a jak byli obyvatelé Československa informováni o tom, co se děje za hranicemi, a tak udržovali aspoň letmý kontakt se svobodou.

V následující části se budeme věnovat jednotlivým fondům a jejich stručné charakteristice. Na úvod pouze zmíníme, že součástí fondů je i soubor exilových a samizdatových periodik a tisků, který zahrnuje zejména vydání z období 80. let 20. století. Řádově se jedná o stovky titulů, cenná je zejména téměř kompletní řada exilových časopisů.⁶

Rádio Svobodná Evropa

Asi nejvýznamnějším exilovým fondem je ten, který se věnuje vysílání československé redakce Rádia Svobodná Evropa (RFE). Jeho součástí, naprosto zásadní pro poznání dějin Československa, je zvukový archiv RFE, obsahující na 2025 zvukových záznamů jednotlivých pořadů RFE, které se věnují situaci v Československu od roku 1951 do počátku 90. let minulého století. Obsahují jednak rozhovory s prominenty exilu (českého i slovenského), hu-

dební nahrávky RFE, monitoring vysílání rozhlasu a televize v Československu a situace na Slovensku, ale i záznamy nahrávek politických pořadů.⁷ Speciální součástí je osobní archiv nahrávek Olgy Kopecké. Část nahrávek je přístupná online na portálu E-sbirky.⁸ Další důležitou součástí fondu je tištěný monitoring tisku, který se kompletně digitalizuje a v roce 2018 bude přístupný pro badatele on-line.

Acta Creationis

Jedná se o soubor studií, které byly plánovány k vydání ve stejnojmenném sborníku, jenž měl vzniknout u příležitosti světového kongresu historiků v Bukurešti. Obsahuje zejména studie vybrané ze samizdatového periodika *Historické studie*.⁹

Samizdatové edice

Fond dokumentuje některé významné samizdatové edice v Československu. Jedná se zejména o Edici Petlice. Jsou zde podklady k připravované bibliografii Edice Petlice, která měla vyjít v samizdatovém časopise *Acta*, a další podklady k této edici. Dále jsou to dokumenty k Edici Expedice. Jedná se nejenom o soupisy titulů, ale je tu uložena i inspirativní studie literárního historika Jana Lopatky z dubna 1989 s názvem *O původu, vzniku a dosavadní historii Edice Expedice (Pokus o historickou rekonstrukci podnikaný pamětníkem)*, kde se pokouší rekonstruovat dějiny Edice Expedice. Poslední část fondu je věnována útržkovitě některým menším samizdatovým edicím, jako např. Židovské edici, České expedici, Novým cestám myšlení, Edici Popelnice, Edici Kvart či Edici spisů Jana Patočky. Fond obsahuje některé analytické studie o samizdatových tiscích v Československu, např. z pera George Moldau (pseudonym Jiříny Šiklové), Viléma Prečana nebo Jiřího Gruši.¹⁰

Akce „Kamion“ a následná perzekuční akce. „Šiklová a spol.“

Složka s dokumenty obsahuje jak oficiální reakce československých médií na obvinění předních československých intelektuálů

a na proces s nimi, tak i korespondenci obviněných se zahraničními obhájci i institucemi.¹¹

Anketa k Evropskému kulturnímu fóru v Budapešti 1985

V roce 1985 se v Budapešti konalo Evropské kulturní fórum, což byl výsledek helsinských dohod z poloviny 70. let 20. století. Vzhledem k tomu, že Československo zde hodlalo prezentovat pouze oficiální kulturu, část československého kulturního exilu (reprezentovaného Vilémem Prečanem, Františkem Janouchem a Janem Vladislavem) se rozhodla uspořádat anketu mezi českými opozičními kulturními představiteli a na jejím základě informovat představitele Evropského kulturního fóra o československém disentu. Anketa se posléze stala základem knihy *A Besieged Culture: Czechoslovakia ten years after Helsinki* vydané péčí Nadace Charty 77 v Helsinkách. Fond obsahuje korespondenci ohledně přípravy ankety a publikace, zejména však odpovědi jednotlivých respondentů.¹²

Nadace Charty 77

Nadace Charty 77 byla založena ve Stockholmu Františkem Janouchem u příležitosti udělení švédské kulturní ceny Monismanien Chartě 77 v roce 1978. František Janouch využil pozornosti, které se Chartě dostalo, a založil účet, na kterém se shromažďovala finanční podpora pro postižené chartisty v Československu. Fond věnovaný Nadaci Charty 77 obsahuje materiály týkající se přesunu nadace ze Stockholmu do Prahy a zakládání české pobočky. Významný je i adresář se seznamem 2609 jmen jednotlivců a institucí, s nimiž si nadace dopisovala. Fond dále obsahuje materiály o fungování nadace či podklady k uděleným podporám a grantům. Důležitá část je věnována jednotlivým osobnostem nejenom z řad disentu, ale i z řad exilových kulturních a vědeckých představitelů. Ty nejvýznamnější materiály se týkají následujících: Dokumentačního střediska pro podporu nezávislé československé litera-

tury, Erasmovy ceny v Rotterdamu, Václava Havla, Vlasty Chramostové, Evy Kantůrkové, Ivana Klímy, Andreje Sacharova, Jaroslava Seiferta, Šafránu, Milana Šimečky, Jana Trefulky, Vlasty Třešňáka, Jana Vladislava či přípravy festivalu nezávislé čs. kultury 3.–5. listopadu 1989 ve Vratislavi. Důležitá je agenda věnovaná udělení Nobelovy ceny Jaroslavu Seifertovi, a zejména Ceně Jaroslava Seiferta, kterou pravidelně udělovala Nadace Charty 77. Nejpodstatnější součástí fondu je ale korespondence z let 1978–1992.¹³ Součástí ČSDS jsou pak i dokumenty, které oficiálně Charta 77 vydávala a které se dostaly mimo území Československa.

Konference ve Franken

V roce 1972 založil břevnovský opat Anastáz Jan Opasek v exilu společně s Vladimírem Neuwirthem katolické laické sdružení Opus bonum. Ve Frankách (Franken) pořádalo pravidelné konference, které se věnovaly zejména kultuře, společnosti a historii v Československu ve 20. století. V ČSDS jsou dochovány programy a jednotlivé příspěvky z konferencí v letech 1981–1989. Jsou věnovány následujícím tématům: 1981: Česká kultura 20. století v životě české společnosti; 1983: Mír, mírové hnutí, křesťanská etika; 1984: Československo 1984 – život proti totalitě; 1985: Historie – náš osud. Československo 1915–1985; 1986: Československý mladý člověk doma i ve světě; 1987: Knihy, spisovatelé, překladatelé, nakladatelé čeští a slovenští 1968–1988; 1989: Československo 1989. Dialog, nebo konfrontace?¹⁴

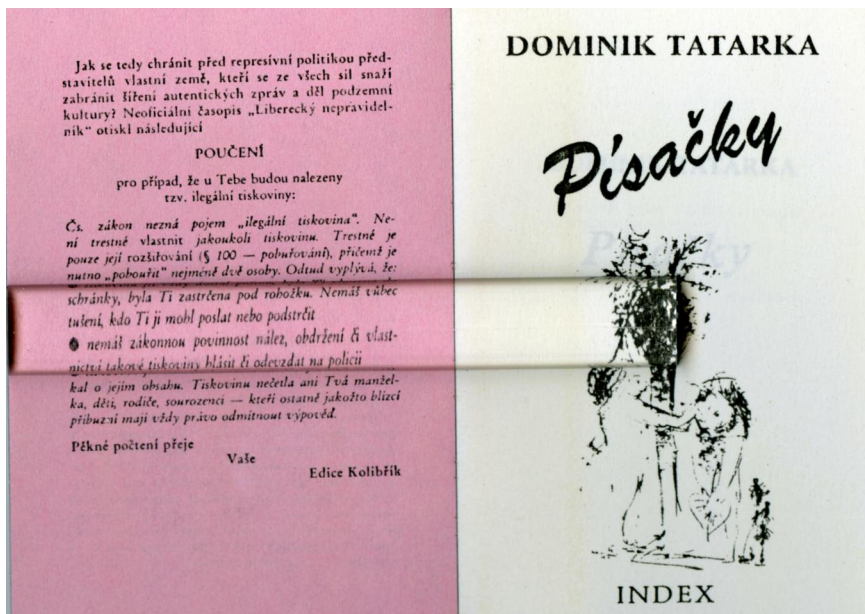
Materiály ČSDS v taškách.

11 NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Akce „Kamion“ a následná perzekuční akce. „Šiklová a spol.“ (rkp.).

12 NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Anketa k Evropskému kulturnímu fóru v Budapešti 1985 (rkp.).

13 NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Nadace Charty 77.

14 NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Konference ve Franken.

Ukázka kolibřího vydání,
která byla pašována do
Československa.

- 15 SKILLING, Harold Gordon.** *Československo – můj druhý domov: paměti Kanáďana.* Praha: Prostor, 2001. ISBN 80-7260-042-7.
- 16 NÁRODNÍ MUZEUM.** *Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond H. G. Skilling.*
- 17 HAVEL, Václav a PREČAN, Vilém.** *Václav Havel – Vilém Prečan: korespondence 1983–1989. K vydání připravil Vojtěch Čelko ve spolupráci s Vilémem Prečanem.* Praha: Československé dokumentační středisko, 2011. ISBN 978-80-904228-5-8.
- 18 Blíže viz HANÁKOVÁ, Jitka.** *Tisková služba Ivana Medka, služba domovu. Sborník Národního muzea, Řada A – historická, 2016, roč. 70., č. 1–2, s. 27–38. ISSN 0036-5335.*
- 19 NÁRODNÍ MUZEUM.** *Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Ivan Medek.*
- 20 NÁRODNÍ MUZEUM.** *Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Ivana Tigridová.*
- 21 NÁRODNÍ MUZEUM.** *Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Jan Vladislav.*
- 22 NÁRODNÍ MUZEUM.** *Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Jiří Lederer.*

Harold Gordon Skilling

Významný kanadský bohemista, historik a politolog, který se zabýval dějinami Československa. Několikrát navštívil Československo, velmi dobře znal Chartu 77. K ní se ve fondu nachází celá řada rukopisných i tištěných studií včetně přípravného materiálu pro Skillingovy paměti, které vyšly i v češtině.¹⁵ Zásadní je anketa, kterou H. G. Skilling realizoval v roce 1986. Významným osobnostem disentu položil čtyři otázky (1. Domníváte se, že termín „nezávislá společnost“ je za současných podmínek ve vaší zemi případný a smysluplný? 2. Pokud ano, co byste uvedl jako základní rysy „nezávislé společnosti“? 3. Jaké jsou bezprostřední cíle nezávislých činností a organizací? 4. V čem záleží jejich dlouhodobé důsledky a jejich možný dosah vůbec?). Jejich odpovědi jsou také součástí fondu.¹⁶

Václav Havel – korespondence

Fond obsahuje korespondenci, kterou Václav Havel zasílal do zahraničí prostřednictvím Československého dokumentačního střediska a Viléma Prečana. Zahrnuje dopisy z let 1983–1988. Korespondence byla v roce 2011 vydána jako kritická edice.¹⁷

Ivan Medek

Fond obsahuje především informace k Tiskové službě Ivana Medka, která si dala za úkol rozšiřovat dokumenty Charty 77 a Sdělení VONS. Neměla konkurovat jiným agenturám, jako např. Palach Press Jana Kavana.¹⁸ Fond dále obsahuje pod-

klady k pořadům Ivana Medka pro Rádio Svobodná Evropa a Hlas Ameriky. V ne-
poslední řadě zde můžeme nalézt materi-
ály k perzekuci věřících v Českosloven-
sku, včetně korespondence adresované
papeži a kardinálu Františku Tomáškoví.¹⁹

Ivana Tigridová

V roce 1978 Ivana a Pavel Tigridovi vytvo-
řili v Paříži organizaci Help and Action,
která podporovala členy Charty 77, vězně
svědomí a další perzekvované příslušníky
opozice v Československu. Fond obsahu-
je materiály k VONS, k procesu Šiklová
a spol., k Olomouckému procesu a k celé
řadě osobností (např. Petr Cibulka, Jiří
Gruntorád, Jaroslav Javorský, Eva Kantůr-
ková, P. Josef Kordík, Ladislav Lis, Jan Li-
tomiský, Jiří Müller, Jan Princ, Jaroslav Ša-
bata, Jiřina Šiklová, Petr Uhl a Jiří Wolf).²⁰

Jan Vladislav

Český básník a překladatel Jan Vladislav
byl v roce 1981 donucen k emigraci. Usa-
dil se ve Francii a po celou dobu emigrace
se věnoval české literatuře. Součástí fondu
jsou zejména strojopisné podklady pro
přípravu literárních pořadů pro vysílání
Rádia Svobodná Evropa a Deutschland-
funk a také celá řada odborných studií re-
flektujících českou literaturu.²¹

Jiří Lederer

Jde o jeden z atypických fondů v rámci
ČSDS. Věnuje se Československu v letech
1968–1969, reflektuje zejména nastupující
normalizaci v profesních organizacích,
jako např. ve Svazu československých
divadelních umělců, Českém odborovém
svazu umění a literatury, Svazu českých
spisovatelů, v novinářských organizacích,
v Koordinačním výboru českých svazů.
Taky obsahuje dokumentaci k periodic-
kým prověrkám hospodaření v různých
kulturních organizacích. Část fondu re-
flektuje proces rehabilitací v Českosloven-
sku v roce 1968.²²

Jiří Pelikán

Fond obsahuje písemnosti z exilu od roku 1969 do 80. let 20. století vztahující se k činnosti Jiřího Pelikána a osob sdružených okolo Skupiny Listy – korespondence, články, úvahy, a zejména zprávy s informacemi či komentáři o dění v ČSSR, které se různými konspiračními cestami dostávaly za železnou oponu. Byly pak dále přeposílány a využívány např. agenturou Palach Press v Londýně (založenou Janem Kavanem) jako podklady pro zprávy v římských Listech apod. Řada materiálů se týká hmotné i morální pomoci organizované v zahraničí na podporu perzekvovaných československých občanů.²³

Jiřina Šiklová

Převážná část fondu je věnována případu Šiklová a spol., tedy odsouzení Jiřiny Šiklové za pašování zahraniční literatury do Československa. Fond obsahuje i rukopisné a strojopisně přepsané *Dopisy z vězení*, které později vyšly i jako samostatná kniha. Jsou zde uloženy i materiály z trestního stíhání Jiřiny Šiklové z let 1988–1989. Jako jeden z mála fondů výrazněji reflektuje i období po roce 1989 jak ve formě odborných prací, tak i vzpomínek na období činnosti v disentu. Součástí fondu jsou i samizdatové tisky a exilová litera-

tura, kterou Jiřina Šiklová dostávala před rokem 1989. Důležitou součástí fondu jsou i otevřené výzvy a prohlášení z 2. poloviny 70. let minulého století, které patří mezi zajímavé dokumenty odhalující fungování komunistického režimu v Československu.²⁴

Josef Jelínek

Jeden ze zakladatelů Československého dokumentačního střediska v Scheinfeldu má rovněž svůj archivní fond a patří mezi nejrozsáhlejší. Jeho součástí jsou zejména tisky, které byly kopírovány v dílně Erlangen a zaslány na různé adresy

Zámek Scheinfeld.

Zakladatelé Československého dokumentačního střediska v Scheinfeldu.

23 NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Jiří Pelikán.

24 NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Jiřina Šiklová.

Prezident Václav Havel,
profesor Vilém Prečan
a generální ředitel NM
dr. Michal Lukeš.

nejenom v Československu. Tato statistika je součástí prvního kartonu fondu, který obsahuje veškerou dokumentaci k provozu kopírek včetně faktur, úřední korespondence a dalších materiálů z let 1979–1988, dále pak kartotéční lístky s jednotlivými tituly a záznamy evidence, komu byla xerokopie zaslána, v kolika kopiích a kdy byla zásilka expedována, z let 1984–1992 atd.²⁵

Fond Memoáry, vzpomínky, rukopisy

Tento fond obsahuje celou řadu rukopisných a strojopisných vzpomínek a životopisů, z nichž některé byly v pozdějším období vydány v exilu či samizdatu; velká část těchto rukopisů vyšla po roce 1989 v Československu. Na tomto místě můžeme zmínit např. Dienstbierovo *Snění o Evropě*, Hájkovy *Memoáry*, Hejdánkovy *Dopisy příteli*, rukopis Mikuláše Chadimy o českém rock'n'rollu v 70. letech, vzpomínky Ladislava Jána Kaliny *Odpočívaj v pokoji* anebo *Dopisy z vězení* Evy Kantůrkové.²⁶

Rozmluvy

Fond obsahuje zejména strojopisy, sazbu knih zakázaných českých a slovenských spisovatelů nebo zahraničních autorů, o jejichž díla byl v Československu zájem. Nakladatelství Rozmluvy, které v roce 1982 založil a vedl Alexandr Tomský, tyto knihy vydávalo a kromě pokrytí poplatky z řad exilu také značnou část nákladu posílalo tajnými kurýrními cestami do Československa.²⁷

Milan Šimečka

Celých 24 kartonů obsahuje pozůstalost Milana Šimečky. Kromě rukopisů patří k nejvzácnějším částem pozůstalosti rukopisné originály dopisů z vězení a korespondence pokrývající období od roku 1954 do roku 1990. Je to jeden z mála fondů, v němž se nachází i trojrozměrné předměty, jako např. brýle (dvoje jsou rozbité z vězení), šachové figurky vyrobené z chleba ve vězení a slovenské státní vyznamenání Pribinův kříž z roku 2000 a listina o propůjčení Řádu Tomáše Garrigua Masaryka z roku 1991.²⁸

Součástí sbírky jsou i jiné fondy, reflektující spíše politický vývoj (např. dokumentace k poválečnému vývoji v Československu anebo *Černá kniha* z roku 1968). Pro poznání kulturní opozice v Československu a jejího propojení s exilovými aktivitami patří tyto archivní fondy k těm nejdůležitějším, na jejichž základě je možné poznat fungování struktur mimo oficiální kulturu v Československu po roce 1968.

Použité zdroje

- GRUŠA, Jiří, et al. HANÁKOVÁ, Jitka (ed.). *Archiv svobody na zámku Schwarzenbergu: příspěvek k historii československého exilu*. Praha: Československé dokumentační středisko – Národní muzeum, 2011, s. 33. ISBN 978-80-904228-6-5 a 978-80-7036-302-7.
- HANÁKOVÁ, Jitka. Tisková služba Ivana Medka, služba domovu. *Sborník Národního muzea, Řada A – historická*, 2016, roč. 70., č. 1–2, s. 27–38. ISSN 0036-5335.
- HAVEL, Václav a PREČAN, Vilém. *Václav Havel – Vilém Prečan: korespondence 1983–1989*. K vydání připravil Vojtech Čelko ve spolupráci s Vilémem Prečanem. Praha: Československé dokumentační středisko, 2011. ISBN 978-80-904228-5-8.
- NÁRODNÍ MUZEUM. *Soupis samizdatových periodik ve fondu ČSDS* [online]. Praha: Národní muzeum, 2017 [cit. 20. 10. 2017]. Dostupné z: <http://www.nm.cz/Historicke-muzeum/Oddeleni-HM/Ceskoslovenske-dokumentacni-stredisko/Seznam-samizdatovych-periodik-ve-fondu-CSDS/>.

25 NÁRODNÍ MUZEUM. *Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Josef Jelínek*.

26 NÁRODNÍ MUZEUM. *Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Memoáry, vzpomínky, rukopisy*.

27 NÁRODNÍ MUZEUM. *Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Rozmluvy*.

28 NÁRODNÍ MUZEUM. *Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Milan Šimečka*.

- NÁRODNÍ MUZEUM. *Zvukový archiv Rádia Svobodná Evropa* [online]. Praha: Národní muzeum, 2017 [cit. 20. 10. 2017]. Dostupné z: <http://www.esbirky.cz/hledat/fond/152335>.
- NÁRODNÍ MUZEUM. *Zvukový archiv Rádia Svobodná Evropa* [online]. Praha: NÁRODNÍ MUZEUM, 2017 [cit. 20. 10. 2017]. Dostupné z: <http://www.nm.cz/Historicke-muzeum/Oddeleni-HM/Ceskoslovenske-dokumentacni-stredisko/Zvukovy-archiv-Radia-Svobodna-Evropa/>.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Acta Creationis (rkp.).
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Akce „Kamion“ a následná perzekuční akce. „Šiklová a spol.“ (rkp.).
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Anketa k Evropskému kulturnímu fóru v Budapešti 1985 (rkp.).
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond ČSDS Scheinfeld – samizdatové edice (rkp.).
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond H. G. Skilling.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Ivan Medek.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Ivana Tigridová.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Jan Vladislav.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Jiřina Šiklová.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Jiří Lederer.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Jiří Pelikán.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Josef Jelínek.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Konference ve Franken.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Memoáry, vzpomínky, rukopisy.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Milan Šimečka.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Nadace Charty 77.
- NÁRODNÍ MUZEUM. Archiv Národního muzea, Soupis fondů uložených v Československém dokumentačním středisku, fond Rozmluvy.
- SKILLING, Harold Gordon. *Československo – můj druhý domov: paměti Kanadana*. Praha: Prostor, 2001. ISBN 80-7260-042-7.
- ŠORMOVÁ, Eva. *Česká divadelní encyklopedie: Bytové divadlo Vlasty Chramostové* [online]. Praha: Institut umění – divadelní ústav, 2000 [cit. 2. 9. 2017]. Dostupné z: http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Bytove_divadlo_Vlasty_Chramostove.

Ako definovať československý underground

Barbara Bothová

How to Define the Czechoslovak Underground

What is an underground? Is it possible to embed this particular way of life into any definition? After all, even underground did not have the need to define itself at the beginning. The presented text represents a brief reflection of the development of underground in Czechoslovakia; attention is paid to the impulses from the West, which had a significant influence on the underground. The text focuses on the key events that influenced the underground. For example, the "Hairies (Vlasatci)" Action, which took place in 1966, and the State Security activity in Rudolfov in 1974. The event in Rudolfov was an imaginary landmark and led to the writing of a manifesto that came into history as the "Report on the Third Czech Musical Revival."

Keywords: Czechoslovakia, contra culture, underground

Motto:

„Čím je celá společnost víc v hajzlu, tím je v undergroundu líp a útulněji.“¹

Subkultúra, kontrakultúra, sociálne hnutie, paralelná kultúra, podzemie, druhá kultúra, apod... Len niekoľko z pojmov, ktoré sú úzko späté s termínom underground. Ako však možno underground definovať? Resp. možno vôbec túto jedinečnú, svojskú entitu zaškatulkovať nejakými definíciami? Koniec koncov, samotný underground sa nepotreboval nijak definovať, či vymedzovať. Bola to spoločnosť, resp. režim, ktorý ho do tejto pozície svojimi krokmi dohnala. V rámci nasledujúceho textu by som sa chcela pokúsiť o krátku reflexiu pojmu underground. Sústreďujem sa v prvom rade na kľúčové udalosti, ktoré na formovanie československého undergroundu výrazne vplývali. Za dôležité však považujem venovať náležitú pozornosť aj impulzom zo západu, ktoré prelomili železnú oponu a dostali sa do Československa.

Kde to všetko začalo

Pokiaľ chceme pochopiť československé undergroundové hnutie a príčiny jeho vzniku musíme sa na chvíľku zastaviť pri americkej kontrakultúre. Všetko má svoje

korene, nič nevznikne zo dňa na deň mávnutím čarovného prútika. Preto je logické, že aj underground má svoje korene a predchodcov, tak v Československu ako na západe. Veď to bola práve západná kontrakultúra, z ktorej československý underground čerpal impulzy.

Termín *kontrakultúra* sa spája s menom historika a sociológa Theodora Roszaka. Prvýkrát tento pojem použil v roku 1969 pre označenie sociálneho disidentstva vo svojej knihe.² Podľa Roszaka bola americká kontrakultúra akýmsi vedľajším produktom vysoko industrializovanej americkej spoločnosti. Potom, čo sa krajina spamätala z Veľkej hospodárskej krízy, začala modernizovať priemysel a stala sa jednou z najbohatších krajín sveta. Napokon bola to Amerika, ktorá po skončení vojny dotovala obnovu hospodárstva v Európe. Z Ameriky sa tak stala krajina, ktorá v podstate nemala žiadneho ekonomického súpera. Všetkého bolo dostatok, až priam nadbytok.³ A práve táto hojnosť mala svoj podiel na vzniku kontrakultúry. Ďalej to bol výrazný generačný rozdiel. Americká mládež 60. rokov vyrastala ako v bavlnke. Všetko na čo si zmyslela mala po ruke a nemusela sa strachovať, čo bude zajtra. Nemala skúsenosti s chudobou, ktorú priniesla kríza, či vojna. Paradoxne, táto mládež, ktorá vyrastala v blahobyte, svojimi rodičmi opovrhovala, keďže podľa

1 Autorom výroku je František Stárek Čuňas.

2 Srov. ROSZAK, Theodore. *Kde končí pustina: politika transcendence v postindustriální společnosti*. Praha: Prostor, 2005. ISBN 80-7260-146-6.

3 TÝŽ. *Zrod kontrakultury: úvahy o technokratické společnosti a mládeži v opozici*. Praha: Malvern, 2015. ISBN 978-80-7530-035-5.

Mgr. Barbara Bothová
Univerzita Karlova – Ústav českých dějin, interní doktorand
barbarab.bothova@gmail.com

nich mali „zapredať“ svoje duše veľkým korporáciám. Našli sa dokonca takí, ktorí tvrdili, že beatníci, či folkoví speváci z Green Village predstavujú lepší vzor ako ich rodičia.⁴

Táto generácia si čoraz viac uvedomovala samú seba, zaujímala sa o východné náuky (napr. Zen), hľadala zmysel života a v prvom rade začala zdôrazňovať potrebu venovať náležitú pozornosť otázkam vzťahov k životnému prostrediu. Nakoniec sa energia týchto mladých ľudí sústredila na dva najpálčivejšie problémy – vojnu vo Vietname a na aféru Watergate. Môžeme teda povedať, že táto generácia sa sústredila na individualistický spôsob myslenia a života. Vytvorila tak akúsi opozíciu, v ktorej odmietala technokratickú spoločnosť a mainstream.⁵

Základným vyjadrovacím prostriedkom tejto mládeže sa stáva hudba, ako nositeľka emocionality. Vznikajú tak prvé nahrávky skupín ako Deep Purple, The Doors, The Fugs či The Velvet Underground, ktoré sa prekvapivo rýchlo dostávajú aj do Československa, kde si získavajú zástup obdivovateľov.⁶

Protounderground

Československý underground sa začal formovať v 60. rokoch, teda v období, ktoré označujeme termínom *protounderground*.⁷ Išlo o obdobie, kedy na mládež výrazne vplyva nová populárna hudba zo západu, hnutie beat generation, či hippies. Vznikali prvé big beatové kapely a rocková hudba zažívala doslova rozmach.⁸ Mládež sa tak začala vymedzovať voči väčšinovej spoločnosti a to hlavne fyzickým vzhľadom. V Československu sa tak objavil dovtedy nevidaný fenomén, nosenie dlhých vlasov u chlapcov. Tento fenomén sa však stretol so všeobecnou nevoľou a opovrhovaním. Táto nevoľa vyvrcholila na jeseň 1966, kedy sa spustila celoštátna akcia „Vlasatci“. Celú kampaň sprevádzala nenávisťná kampaň televízie, rozhlasu a dennej tlače. V rámci celej akcie bolo zatknutých celkom 3976 osôb, z ktorých väčšina bola násilne ostrihaná.⁹ Kampaň bola najvýraznejšia na jeseň 1966, čo

dokazujú aj dobové dokumenty. V nasledujúcom roku došlo zo strany Československého zväzu mládeže k využitiu rockovej hudby na získanie podpory zo strany mladej generácie. Vyvrcholením týchto snáh bol veľký celoštátny 1. Československý beatový festival, ktorý sa konal 20.–22. decembra 1967 v Prahe v Lucerne. Po roku 1968 a počas normalizácie však opäť došlo k represiám, čo už niektorí neunesli a dali sa ostriať.¹⁰

Aj keď sa „máničky“ vymedzili voči establishmentu, ich revolta nemala prvky politického odporu. A práve táto skutočnosť, teda vymedzenie sa čisto po fyzickej stránke (dlhé vlasy) je základným rozdielom medzi protoundergroundom a undergroundom.

Vytvor si systém, alebo ťa zotročí systém iného¹¹

Pocit liberalizácie, ktorý priniesla Pražská jar, bol v noci z 20. na 21. augusta 1968 okupantskými vojskami okamžite potlačený. Do čela KSC sa dostal v apríli 1969 Gustáv Husák, ktorého prvoradou úlohou bolo znormalizovať pomery. Po likvidácii odporu spoločnosti, likvidácii nezávislých médií došlo napokon aj k čistkám vo vnútri strany. A napokon v decembri 1970 bol prijatý rozhodujúci dokument, ktorý dostal názov *Poučení z krízového vývoje ve straně a společnosti*. Dokument bol akousi reflexiou strany na „nemilé“ udalosti, ktoré prebehli v 60. rokoch.¹²

Je to práve obdobie normalizácie, kedy došlo k „prevteleniu“ protoundergroundu do undergroundu. A začalo sa formovať spoločenstvo okolo kapely *Plastic People of the Universe*. Organizovali sa rôzne akcie, kde sa stretávali ľudia, ktorí boli naladení na rovnakú vlnu. Toto spoločenstvo sa riadilo vlastnými pravidlami, pričom si zachovávalo odstup od normalizačnej spoločnosti. Naivne verili, že ak si budú žiť po svojom, režim ich nechá na pokoji.¹³

Spomínaná mládež však tým, že odmietla dobovú ideológiu a chcela žiť podľa vlastných pravidiel, na seba pritiahla pozornosť bezpečnostných zložiek. Tá na označenie tejto neorganizovanej mládeže

4 *Ibidem*, s. 24–28.

5 Srov. VODRÁŽKA, Mirek. *Vytvor si systém, nebo tě zotročí systém jiného. Paměť a dějiny*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 14. ISSN 1802-8241.

6 *Ibidem*, s. 21.

7 Srov. STÁREK Čuňas, František a KUDRNA, Ladislav. *(Proto)underground. Paměť a dějiny*, 2016, roč. 10, č. 4, s. 3–15. ISSN 1802-8241; STÁREK Čuňas, František. *Protounderground*. In: Kudrna, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 30–33. ISBN 978-80-87912-55-3.

8 Srov. STÁREK Čuňas, František. *Na počátku bylo slovo... byli Hells Devils. Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 2, s. 17–27. ISSN 1802-8241.

9 POSPÍŠIL, Filip a BLAŽEK, Petr. *„Vraťte nám vlasy!“ První máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1853-3.

10 KUDRNA, Ladislav. *Nepřizpůsobiví. Studenti, máničky a další pohledem československých mocenských orgánů*. *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 2, s. 3–16. ISSN 1802-8241.

11 BLAKE, William. *Napišu básně kytkám na listy*. Praha: Československý spisovatel, 1981, s. 167.

12 TŮMA, Oldřich. *Politická kultura v Československu v letech 1968–1989*. *Moderní dějiny [online]*. PANT, 2012 [cit. 27. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.modernidejiny.cz/lanek/politicka-kultura-v-ceskoslovensku-v-letech-1968-1989/>.

13 Srov. STÁREK Čuňas, František a KUDRNA, Ladislav. *(Proto)underground. Paměť a dějiny*, 2016, roč. 10, č. 4, s. 6–7. ISSN 1802-8241.

14 Srov. TOMEK, Prokop. „Volná“ mládež pohledem StB napříč 70. a 80. lety. In: Kudrna, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 76. ISBN 978-80-87912-55-3.

15 *Ibidem*, s. 76–79.

16 Srov. KUDRNA, Ladislav. *Rudolfof aneb reflexe jednoho zásahu v širších souvislostech*. In: Kudrna, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 176–187. ISBN 978-80-87912-55-3.

17 Srov. *Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli – X. správa FMV (SNB). Organizační řád správy kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli*, z 24. 2. 1975 [online]. Praha: FMV, 1975 [cit. 27. 3. 2017].

Dostupné z:

https://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/orstb71-89lrnv_10_1975.pdf.

18 Ako definuje slovník *undeground*.

19 JIROUS, Ivan Martin. *O české undergroundové kultuře 70. a 80. let*. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 73.

ISBN 978-80-87053-22-5.

20 TÝŽ. *Zpráva o třetím českém hudebním obrození*. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 32–33. ISBN 978-80-87053-22-5.

21 MACHOVEC, Martin. *Od avantgardy přes podzemí do undergroundu: skupina edice Půlnoc 1949–1955 a undergroundový okruh Plastic People 1969–1989*. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 122.

ISBN 978-80-87053-22-5.

zaviedla vykonštruovaný termín „volná mládež“, resp. „volně žijící mládež“. Samotný termín označoval súbor rôznych spoločností – od undergroundu, cez hippies, punkáčov až po trampov. Tak sa vďaka bezpečnosti dostali do jednej skupiny spoločnosti, ktoré mali spoločného naozaj minimum, ak vôbec niečo.¹⁴

Treba však podotknúť, že postup Štátnej bezpečnosti v prípadoch „volnej mládeže“ nebol celkom jednotný a napokon nešlo o ten najpálčivejší problém. Viac sa ŠtB v danom období zaujímala o tzv. pravicových oportunistov, teda vylúčených komunistov. Približne do druhej polovice 70. rokov sa v rámci problematiky vyskytujú ojedinelé prípady sledovania, od roku 1975 však dochádza k systematickej príprave rôznych kampaní zameraných na mládež.¹⁵

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že naivná predstava androšov, ktorá by sa dala vyjadriť v zmysle „ja sa nezaujímam o teba, ty sa nezaujímaš o mňa“, sa na ojedinelé prípady naplnila. Opak bol však pravdou a 30. marca 1974 prišlo obrovské vytriezvenie. Udalosť, ktorá vošla do dejín ako *Budejovický masaker*,¹⁶ stanovila jasnú deliacu čiaru. Práve brutálny zásah polície v Rudolfove predstavuje pre androšov akýsi zlomový bod. Došlo k jasnému vymedzeniu, kedy režim stál na jednej strane, underground na druhej. Po udalostiach v Rudolfove sa androši utiahli do súkromia a koncerty, resp. rôzne happeningy prebiehali v rámci súkromných akcií (ako napr. svadba). Samozrejme ani režim nezaostával a pritvrdil ešte viac.¹⁷

Československý underground

Ako som už spomínala vyššie, zásah v Rudolfove stanovil deliacu čiaru. Týmto krokom došlo k akémusi praktickému vymedzeniu undergroundu. Dlho na seba nenechalo čakať ani teoretické vymedzenie a 13. decembra 1975 v Přešticích predniesol Ivan Martin Jirous *Zprávu o třetím českém hudebním obrození*.¹⁸ Táto správa definovala základné postuláty undergroundu a stala sa jeho manifestom.

A tak sa dostávame konečne k tomu, čo underground je/bol a kto k nemu patrí. V správe Magor použil pojem underground v podstate prvýkrát. Pojem sa prebral zo Spojených štátov, pretože najlepšie vystihoval rozdiel medzi oficiálnym umením a tým o čo sa androši usilovali.¹⁹

V správe sa uvádza, že „...underground není vázán na určitý umělecký směr nebo styl, přestože například v hudbě se projevuje převážně rockovou formou. Underground je duchovní pozice intelektuálů a umělců, kteří se vědomě kriticky vymezují vůči světu, ve kterém žijí. Je to vyhlášení boje establishmentu...“²⁰ Z uvedeného citátu teda jasne vyplýva, že underground je duchovný postoj. Ide o spoločenstvo, ktoré tvorili básnici, umelci, filozofovia, feministi, ekológovia, rockeri, radikáli, atď. Išlo, ide o rozsiahlu škálu ľudí, ktorí však mali niečo podobné. Vystúpili zo spoločnosti a rezignovali na konzum a odmietli establishment. Vznikol teda akýsi mikrosvet, ktorý bol produktom snahy žiť normálne v nenormálnej dobe, pričom sa sloboda paradoxne prejavuje v priestoroch uzavretého spoločenstva („ghetta“).²¹

Ako Magor uvádza na konci svojho textu „...cílem undergroundu u nás je vytvoření druhé kultury. Kultury, která bude naprosto nezávislá na oficiálních komunikačních kanálech a společenském ocenění a hierarchii hodnot, jak jimi vládne establishment...“²² Práve táto druhá kultúra mala dodať ľuďom to, čo tá prvá nemohla. Teda pocit spolunáležitosti, vzájomnú toleranciu a na strane druhej pocit, že vytvárajú niečo nové, autentické.²³

Typickým rysom československého undergroundu bola koexistencia intelektuálov a umelcov s rockerskými „primitívmi“. Underground tak vytvoril priestor, v ktorom sa stretávali ľudia, ktorí by za „normálnych“ okolností vôbec neprišli do kontaktu.

Zhrnutie

Za československý underground býva zvyčajne považovaná komunita, ktorá vznikla v 70. rokoch okolo kapely Plastic People of the Universe. Zúžiť však tento

pozoruhodný jav len na hudobníkov by bolo veľkou chybou. Underground totiž združoval hudobníkov, básnikov, umelcov, radikálov, feministov, ekologov, etc. A práve táto rôznorodosť členov a rozmanitosť názorov z neho urobila unikátnu komunitu. Musíme však mať na pamäti, že táto komunita, ktorá odmietla hodnoty a životný štýl väčšinového obyvateľstva sa vyvíjala v podmienkach totalitného štátu. Zákonite teda musela počítať s nejakou formou represie. Totalitný režim totiž akokoľvek vymedzenie sa voči dobre zabehnutému systému musel považovať za hrozbu. Preto na rozdiel od máničiek malo undergroundové hnutie určitý politický náboj. Aj keď na prvý pohľad by sme usúdili, že opak bol pravdou. Underground sa snažil vyhnúť priamemu stretu s mocou, chcel žiť po svojom, nemal záujem diskutovať s režimom, avšak nemôžeme s určitosťou vyhlásiť, že išlo o úplne apolitické hnutie. Napokon potom, čo sa undergroundové hnutie pripojilo k Charte 77, ktorá naopak s režimom chcela diskutovať, na tieto zásady úplne rezignoval. A napokon nesmieme zabúdať, že na rozdiel od americkej kontrakultúry, ktorá rezignovala na vymoženosti vyspelej technokratickej spoločnosti, tým pádom sa dobrovoľne stala súčasťou „podzemia“ československému undergroundu bol tento odchod vnútený.

Použitý zdroj

- BLAKE, William. *Napíšu básně kytkám na listy*. Praha: Československý spisovatel, 1981, s. 167.
- JIROUS, Ivan Martin. O české undergroundové kultuře 70. a 80. let. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 71–82. ISBN 978-80-87053-22-5.
- JIROUS, Ivan Martin. Zpráva o třetím českém hudebním obrození. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 7–38. ISBN 978-80-87053-22-5.
- KUDRNA, Ladislav. Nepřizpůsobiví. Studenti, máničky a další pohledem československých mocenských orgánů. *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 2, s. 3–16. ISSN 1802-8241.
- KUDRNA, Ladislav. Rudolfof aneb reflexe jednoho zásahu v širších souvislostech. In: KUDRNA, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 176–187. ISBN 978-80-87912-55-3.
- MACHOVEC, Martin. Od avantgardy přes podzemí do undergroundu: skupina edice Půlnoc 1949–1955 a undergroundový okruh Plastic People 1969–1989. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 97–149. ISBN 978-80-87053-22-5.
- MACHOVEC, Martin. Podzemí a underground. *Paměť a dějiny*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 4–13. ISSN 1802-8241.
- POSPÍŠIL, Filip a BLAŽEK, Petr. „Vraťte nám vlasy!“ *Proní máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1853-3.
- ROSZAK, Theodore. *Kde končí pustina: politika transcendence v postindustriální společnosti*. Praha: Prostor, 2005. ISBN 80-7260-146-6.
- ROSZAK, Theodore. *Zrod kontrakultury: úvahy o technokratické společnosti a mládeži v opozici*. Praha: Malvern, 2015. ISBN 978-80-7530-035-5.
- Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli – X. správa FMV (SNB). Organizační řád správy kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli, z 24. 2. 1975 [online]. Praha: FMV, 1975 [cit. 27. 3. 2017]. Dostupné z: https://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozказы/orstb71-89/rmv_10_1975.pdf.
- STÁREK Čuňas, František a KUDRNA, Ladislav. (Proto)underground. *Paměť a dějiny*, 2016, roč. 10, č. 4, s. 3–15. ISSN 1802-8241.
- STÁREK Čuňas, František. Na počátku ~~bylo slovo...~~ byli Hells Devils. *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 2, s. 17–27. ISSN 1802-8241.

22 JIROUS, Ivan Martin. Zpráva o třetím českém hudebním obrození. In: MACHOVEC, Martin (ed.). *Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 34. ISBN 978-80-87053-22-5.

23 MACHOVEC, Martin. Podzemí a underground. *Paměť a dějiny*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 12. ISSN 1802-8241.

- STÁREK Čuňas, František. Protounderground. In: KUDRNA, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 30–33. ISBN 978-80-87912-55-3.
- TOMEK, Prokop. „Volná“ mládež pohledem StB napříč 70. a 80. lety. In: KUDRNA, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 76–87. ISBN 978-80-87912-55-3.
- TŮMA, Oldřich. *Politická kultura v Československu v letech 1968–1989*. Moderní dějiny [online]. PANT, 2012 [cit. 27. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/politicka-kultura-v-ceskoslovensku-v-letech-1968-1989/>.
- VODRÁŽKA, Mirek. Vytvoř si systém, nebo tě zotročí systém jiného. *Paměť a dějiny*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 14–26. ISSN 1802-8241.

Oficiální a neoficiální v československém umění. Poznámky k výtvarnému umění v projektu COURAGE

Johana Lomová

The Official and the Unofficial in the Czechoslovak Art. Notes on Visual Art in the COURAGE Project

The text represents the division of Czechoslovak art into the official and unofficial art. On the structure and the changing number of the members of the Union of Czechoslovak (Czech) Visual Artists it shows, that official art may indicate different meaning according to the contemporary political situation. The division of visual art into official and unofficial thus seems not to be fixed or clear.

Keywords: Czechoslovakia, official art, unofficial art, political art, COURAGE, Union of Czechoslovak (Czech) Visual Artists, Czech Fund of Visual Arts

Když v roce 1975 vytvořil Hugo Demartini fontánu pro atrium památníku Šahjád v Teheránu, jednalo se o součást širšího vývozu československého umění do zahraničí. Šáh Muhammad Rezá Pahlaví si na montrealské světové výstavě a na dalších zahraničních výstavách nejprve práce skupiny československých umělců vyhlédl a o necelých 10 let později jejich povětšinou nové práce připravené speciálně pro budovaný reprezentativní prostor získal.¹ Sochař Hugo Demartini se tak v 70. letech stal součástí mezinárodního obchodu organizovaného československým Art centrem – institucí podřízenou nejprve ministerstvu kultury, následně pak ministerstvu zahraničního obchodu² –, a tedy součástí politické objednávky, potažmo specifické formy státní reprezentace.³ Jakkoli byl výběr děl i autorů definován osobním zájmem šáha,⁴ oficiální rozměr obchodu uskutečněného skrze státní instituci nelze přehlížet. V kontextu dějin českého umění je ale Demartini jednoznačně považován za jednoho z nonkonformních a neoficiálních umělců. Již v roce 1972 o něm takto pro časopis Studio International psal Jindřich Chalupecký⁵ a počátkem 80. let mu bylo věnováno jedno z čísel edice Situace, vydávané Jazzovou sekci, kterou Karel Srp,

jr. vytvářel v opozici vůči oficiální linii výkladu umělecké tvorby.⁶ Při zpětném zhodnocování dějin umění pak informace o zakázce ustoupila do pozadí. V rozsáhlé monografii umělce z roku 2010 o teheránské mramorové kašně vrstevník umělce Josef Hlaváček píše jen následující: „Veřejných zakázek realizoval Demartini předtím už celou řadu, především doma; a pokud jsme se o nich nezmiňovali, respektovali jsme názor samotného autora, který ostatně sdílíme, že veřejné zakázky většinou neposouvají výtvarné otázky dopředu (musí respektovat řadu mimouměleckých hledisek) a jsou především záležitostí perfektně odvedené řemeslné práce.“⁷ Hlaváček tak zpětně artikuluje dobový pohled dělicí tvorbu umělců na tu soukromou a veřejnou (neoficiální a oficiální). Veřejné zakázky přitom v Československu překvapivě často realizovali autoři dnes označovaní jako nonkonformní. Různé reliéfy či sochy na sídlištích totiž podle Zuzany Bartošové byly považovány za příklad dekorativního umění a na rozdíl od umění volného nemusely nést ideologický obsah.⁸

Sochy ve veřejném prostoru či třeba mozaika Zdeňka Sýkory na větracích komínech Letenského tunelu tak nejsou považovány za důvod, proč odmítnout označení díla toho kterého umělce jako

1 KRAMEROVÁ, Daniela. *We Sell Dreams. Umění, 2013, roč. 61, č. 4, s. 341.*

2 1977 bylo Art centrum převedeno pod Ministerstvo zahraničního obchodu. *Ibidem, s. 344.*

3 BARTLOVÁ, Milena a VYBÍRAL, Jindřich (ed.). *Budování státu: reprezentace Československa v umění, architektuře a designu. Praha: Umprum, 2015, s. 320. ISBN 978-80-87989-01-2.*

4 KRAMEROVÁ, Daniela. *We Sell Dreams. Umění, 2013, roč. 61, č. 4, s. 344–346.*

5 CHALUPECKÝ, Jindřich. *Letter from Prague. Studio International, 1972, č. 945, s. 256–259.*

6 DEMARTINI, Hugo. *Modely. Situace 14. Jazzová sekce Svazu hudebníků, leden 1983.*

7 HLAVÁČEK, Josef. *Hugo Demartini. In: Demartini. Praha: Gallery, 2010, s. 38. ISBN 978-80-86990-28-6.*

8 BARTOŠOVÁ, Zuzana. *Napriek totalite: neoficiálna slovenská výtvarná scéna sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia. Bratislava: Kalligram, 2011, s. 15. ISBN 978-80-8101-570-0.*

Mgr. Johana Lomová, Ph.D.

Vysoká škola umělecko-průmyslová v Praze
johana.lomova@vsup.cz

neoficiálního. Označení se z podstaty výše zmíněného totiž vždy vztahuje jen k tvorbě soukromé. Jak ale v této situaci přistupovat k tématu projektu COURAGE, v centru jehož pozornosti se objevuje umění neoficiální, potažmo kulturní opozice?⁹ Je možné veřejnou činnost umělců přehlížet?

I

V *Dějínách českého výtvarného umění*, knize, kterou lze považovat za kanonický výklad tuzemských dějin umění, označení neoficiální nebo oficiální neodkazuje jen k popisu socio-ekonomických podmínek existence umělce, ale mnohem spíše se jedná o měřítko hodnotové, o kvalitativní soud. Na jedné straně tak v publikaci nalezneme kapitoly věnované oficiálnímu umění, spojenému především s označením socialistický realismus, na straně druhé pak tradičně tematicky dělené texty pokrývající umění považované za kvalitní (např. Informelní projevy, Neokonstruktivismus a kinetismus, Akční umění).¹⁰ Součástí pojednání o oficiálním umění je i téma organizace umělců, jejich sdružování do svazu, prostor dalších kapitol tuto problematiku výrazněji netematizuje, a to ani přesto, že většina umělců byla tím či oním způsobem někdy během dlouhého období více než 40 let organizována (viz dále), od státu pobírala stipendia, získávala ateliéry a materiál pro svou tvorbu, plnila soutěžní úkoly s ideologickým obsahem a také vstupovala do veřejného prostoru.

Symptomatické je, že oddíl sledující léta 60. problematiku oficiálního umění samostatně neřeší. Jako by v době, kdy se i kvalitní umělci stali součástí oficiálního systému reprezentovaného reformovaným svazem, neexistovalo umění oficiálně reprezentující svazovou politiku. Josef Hlaváček v úvodní stati akademických dějin umění schizofrenickou situaci 60. let vnímá a popisuje ji následujícím způsobem: „Neměli bychom však pustit ze zřetel (...) viditelný rozštěp na větev oficiální, jež pokračovala jen v oně pouhé doplňkovosti a sloužila režimu nejen tím, že ho vynášela, ale i tím, že ho nechávala v klidu (...), a větev, jež se z re-

belského postavení stala téměř oficiálním projevem až v druhé polovině dekády (...).“¹¹ Taková situace však podle Hlaváčka byla možná jen proto, že „(...) najednou bylo nad slunce jasné, že umění není ideologickým nástrojem moci (...).“¹²

Za oficiální umění je v *Dějínách českého výtvarného umění* označována ve většině případů práce těch autorů, kteří splňovali zadání socialistického realismu (ať to s postupem času znamenalo cokoli). Když v polovině 50. let mizí dogmatický požadavek socialistického realismu, jako jediné požadované formy umění, a objevuje se možnost různorodějšího spektra přístupů stvrzených umožněním zakládat tvůrčí skupiny, pak mizí i kategorie oficiálního umění. Takový výklad dějin umění lze považovat za kanonizovaný a opakující se i v dalších publikacích.

V roce 1975 Ivan M. Jirous formuloval pro underground jasný požadavek. V programovém textu *Zpráva o třetím hudebním obrození* zmiňuje v souvislosti s politickou rolí umění jeho obecnější cíle, které se dotýkají i každodenního života umělce. „Cílem undergroundu na Západě je přímo destrukce establishmentu. Cílem undergroundu u nás je vytvoření druhé kultury. Kultury, která bude naprosto nezávislá na oficiálních komunikačních kanálech a společenském ocenění a hierarchii hodnot, jak jim vládne establishment.“¹³ Taková druhá kultura si musí vytvořit vlastní infrastrukturu. Ivan Jirous proto v polovině 70. let odmítá vše spojené s principy definovanými představiteli kulturní politiky státu a jejich mocenskými strukturami. Druhou kulturou tak jsou především ti, kdo neprošli uměleckými školami, nevěnovali se kariéře profesionálního umělce a jejich práce se nestala součástí žádné veřejné výtvarné instituce. Mohli bychom doplnit: Vyhnuli se hlavnímu mocenskému nástroji kulturní politiky – Svazu českých výtvarných umělců.¹⁴ Členstvím ve svazu se umělci, průmysloví výtvarníci i kritici přihlašovali k určité formě oficiální struktury uměleckého provozu i oficiální ideologie strany. Přihlášení jistě mělo odlišnou podobu u aktivních členů KSČ na počátku 70. let, těch, kteří v 60. letech chtěli svaz reformovat,

9 Hledat příklady kontrakultury je na poli výtvarného umění problematické. Marie Klimešová používá polaritu alternativní a oficiální kultury. KLIMEŠOVÁ, Marie. *České výtvarné umění druhé poloviny 20. století*. In: BITRICH, Tomáš, et al. ALAN, Josef (ed.). *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 377–419. ISBN 80-7106-449-1.

10 BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 5, 6/1, 2*. Praha: Academia, 2005, 2007. ISBN 80-200-1390-3, 978-80-200-1487-X, 978-80-1488-8.

11 MOKREJŠ, Antonín a HLA-VÁČEK, Josef. *Osobitost českého duchovního života šedesátých let*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dějiny českého výtvarného umění 6/1*. Praha: Academia, 2007, s. 26. ISBN 80-200-1487-X, 80-1488-8.

12 *Ibidem*.

13 JIROUS, Ivan M. *Zpráva o třetím hudebním obrození*. In: ŠEVČÍK, Jiří, MORGANOVÁ, Pavlína a DUŠKOVÁ, Dagmar (ed.). *České umění 1938–1989: programy, kritické texty, dokumenty*. Praha: Academia, 2001, s. 376. ISBN 80-200-0930-2.

14 BINAROVÁ, Alena. *Svaz výtvarných umělců v českých zemích 1956–1972*. Olomouc, 2016. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra historie. Vedoucí disertační práce Ivo Barteček.

a u nestraníků, pro něž bylo členství jen jistou formou pragmatického rozhodnutí. Právě různorodá povaha toho, kdo všechno se mohl členem svazu stát, ukazuje, jak těžko uchopitelná je charakteristika neoficiálních umělců, pokud se nebudeme řídit pohledem *Dějín českého výtvarného umění*.¹⁵

II

Svaz výtvarníků,¹⁶ stejně jako jiné kulturní svazy, byl součástí sítě kulturních organizací a institucí, jež pomáhaly „implementovat centrálně stanovené politiky a působit tak jako prostředník mezi ‚revoluční politickou avantgardou‘ (KSC) a veřejností“, tedy jako forma vlastní stalinské kulturní politiky, jak popisuje Jan Mervart především v souvislosti se Svazem československých spisovatelů.¹⁷ Po roce 1956 spolu s kritikou kultu osobnosti došlo i k reformě stalinského modelu kulturních svazů, byla zpochybněna představa o umění jako „nástroji třídního boje“ a ustupuje se i od doktríny socialistického realismu.¹⁸ V prostředí výtvarného umění tato proměna umožnila vznik tvůrčích skupin.¹⁹ V 60. letech se pak svazy stávají součástí reformního hnutí²⁰ a pevné navázání na politickou situaci se projevuje i po srpnu 1968, kdy jsou nové federalizované svazy označovány za jeden z „pilířů při budování socialistické společnosti“.²¹ I když v roce 1964 na sjezdu Svazu československých výtvarných umělců zazníval požadavek soustředěného zájmu především na výtvarné umění namísto svazové byrokracie,²² k plnému odpoutání svazu od státní politiky nikdy nedošlo.

Od svého založení v roce 1947 svaz rozdělával poukazy na výtvarné materiály, rozhodoval o pojištění umělců a určoval právo na subvence pro umělce ve finanční nouzi.²³ Po únoru 1948 postupně získávala jeho činnost výrazný ideologický rozměr. Svým členům uděloval stipendia, existovala povinnost přihlašovat své práce na svazové výstavy a také účastnit se povinných soutěžních úkolů, vše na náměty spojené s politikou KSC a životem v socialismu.²⁴ Svaz byl institucí rozhodující

o tom, kdo je a kdo není profesionálním umělcem, a tak kdo bude muset plnit pracovní povinnost jiným než svobodným povoláním výtvarného umělce. Specifikem výtvarného umění je také potřeba materiálních a prostorových podmínek pro tvorbu, které po roce 1948 mohl uspokojit výhradně svaz. Členství ve svazu proto bylo „jedinou právně schůdnou možností, jak se věnovat profesionálně výtvarnému umění“.²⁵

Svazová činnost neprobíhala jen uzavřeně mezi členy. Svaz utvářel i podobu veřejné diskuse o výtvarném umění skrze svá svazová periodika noviny *Výtvarná práce*, jež vycházely od roku 1952 až do roku 1971, a časopis *Výtvarné umění* (1950–1971, 1990–1996) ovlivňoval i pohled veřejnosti.

III

V souvislosti s naším tématem se jako výrazný ukazuje proměňující se základní koncept svazu, který se střídavě stával organizací výběrovou a masovou. Zatímco v době následující po jeho založení se pohyboval počet členů okolo jednoho tisíce,²⁶ již v druhém funkčním období svazu počínajícím druhým sjezdem v roce 1952 čítala členská základna členů 3000 a do roku 1955 stoupla na více než 3700.²⁷ Další nárůst členů po roce 1952 odpovídá publikované kritice svazu, tak jak ji formuloval Antonín Pelc, předseda svazu zvolený v roce 1952. Předěšlé vedení kritizoval za příliš úzce vymezenou perspektivu, na jejímž základě byli autoři do svazu přijímáni. „Nyní, kdy byla na konferenci nastoupena nová linie nejširší fronty, kdy byl odmítnut úzký názor na socialistický realismus, budeme nadále rozvíjet úsilí našich výtvarníků o dosažení cílů socialistického realismu (...)“²⁸ A pokračuje: „Chceme těžit ze zkušeností minulého vedení, ale chceme se zároveň vyvarovat jeho chyb, vyhnout se všemu sektářství a vulgarisátorství, všem nedemokratickým metodám donucování.“²⁹ Jakkoli je nutné veřejná prohlášení číst kriticky a členové svazu měli i po sjezdu za úkol především „bojovat proti kosmopolitnímu formalismu i proti popisnému naturalismu“,³⁰ rozšiřování představy o tom, co charakterizuje

15 Příkladem může být Mikuláš Medek, který byl v roce 1964 zvolen na místě kandidáta do Ústředního výboru SČSVU. *Výtvarná práce*, 1964, roč. 12, č. 23, s. 3.

16 Do roku 1956 sdružoval svaz i architektky.

17 MERVART, Jan. *Kultura v karanténě: umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 11. ISBN 978-80-7422-303-7.

18 *Ibidem*, s. 12. Mervart situaci popisuje v návaznosti na svaz spisovatelů.

19 ŠETLÍK, Jiří. *Počátky činnosti tvůrčích skupin a jejich význam*. In: *Česká kultura na přelomu 50. a 60. let: kolokvium konané v Galerii hl. města Prahy u příležitosti retrospektivy Jiřího Balcara: Dům U kamenného zvonu 22.–23. června 1988*. Praha: Galerie hlavního města Prahy, 1992. ISBN 80-7010-016-8.

20 *Ibidem*, s. 126.

21 *Ibidem*, s. 130.

22 HOFFMEISTER, Adolf. *Výtvarná práce*, 1965, roč. 12, č. 24–26, s. 11.

23 HYL MAR, Tomáš. *Od Bloku ke Svazu*. *Umění*, 2016, roč. 64, č. 2, s. 177.

24 PETIŠKOVÁ, Terezie. *Socialistický realismus v Československu 1948–89*. Praha: Nadační fond Eleutheria, 2008, s. 17.

25 PETIŠKOVÁ, Terezie. *Československý socialistický realismus 1948–1958*. Praha: Galery, 2002, s. 25.

26 Svaz až do roku 1956 zaštiťoval činnost výtvarných umělců, kritiků i průmyslových výtvarníků.

27 Svaz československých výtvarných umělců. In: FRANC, Martin a KNAPÍK, Jiří. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Praha: Academia, 2012, sv. II., s. 896. ISBN 978-80-200-2019-2.

28 PELC, Antonín. *K práci svazu sochařů, malířů a grafiků*. *Výtvarná práce*, 1952, roč. 1, č. 1–2, s. 3.

29 *Ibidem*.

30 *Ibidem*.

- 31** PETIŠKOVÁ, Terezie. *Oficiální umění padesátých let*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSÁ, Marie (ed.). *Dejiny českého výtvarného umění 5*. Praha: Academia, 2005, s. 367. ISBN 80-200-1390-3.
- 32** Svaz československých výtvarných umělců. In: FRANČ, Martin a KNAPÍK, Jiří. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967, sv. II*. Praha: Academia, 2012, s. 896. ISBN 978-80-200-2019-2.
- 33** Celostátní konference delegátů ÚSČSVU. *Výtvarná práce*, 1956, roč. 4, č. 2, s. 1.
- 34** Před sjezdem SČSVU. *Výtvarná práce*, 1964, roč. 12, č. 21, s. 1.
- 35** *Ibidem*, s. 2.
- 36** HOFFMEISTER, Adolf. *Výtvarná práce*, 1965, roč. 12, č. 24–26, s. 11.
- 37** *Nové ústřední orgány Svazu československých výtvarných umělců*. *Výtvarná práce*, 1965, roč. 12, č. 25, s. 3.
- 38** PETIŠKOVÁ, Terezie. *Oficiální umění sedmdesátých a osmdesátých let*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSÁ, Marie (ed.). *Dejiny českého výtvarného umění 6/1*. Praha: Academia, 2007, s. 450. ISBN 80-200-1487-X.
- 39** Pro ilustraci uvedme, že v roce 1968 se kandidátkou svazu stala například pozdější žena Ivana M. Jirouse Julia. Autorka neškolená, soustřeďující se na práci insitní a náboženskou. JIROUSOVÁ, Juliana. *Juliana Jirousová. O autorce* [online]. ©2012–2017 [cit. 5. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.juliana-jirousova.cz/lo-autorcel>.
- 40** ŠETLÍK, Jiří. *Léta sedmdesátá a osmdesátá*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSÁ, Marie (ed.). *Dejiny českého výtvarného umění 6/1*. Praha: Academia, 2007, s. 369. ISBN 978-80-200-1487-X. „Společenské a politické předpoklady celkové kulturní situace, včetně mezinárodních vazeb, byly odlišné a stěží srovnatelné také proto, že se vytvořila hluboká brázdá mezi umělci oficiálními a nonkonformními.“

socialistický realismus, znamenalo jisté uvolnění dovolující privilegia svazu užívat i těm, kdo dříve mohli stát na straně neoficiality. Rostoucí počet členů ustal se založením Českého fondu výtvarných umění v roce 1954. Fond, který se stal „záchytnou organizací pro umělce, kteří nebudou přijati do výběrového svazu“,³¹ převzal v návaznosti na nový autorský zákon do své kompetence ekonomicko-hospodářské aspekty existence umělců. V jeho gesci byla stipendia, soutěže, ceny, nákupy děl, podpora v nemoci, invaliditě, stáří apod.

Toto rozštěpení ovlivnilo výchozí stav Svazu československých výtvarných umělců, který byl založen roku 1956 poté, co se z Ústředního svazu československých výtvarných umělců vydělili architekti. Svaz v době založení čítal 420 českých a 101 slovenských autorů a jednalo se opět o organizaci silně výběrovou.³² Ti, kdo se na základě výběrovosti členy nestali, byli u svazu evidováni jako výtvarníci z povolání. Na základě toho, jak se v dobovém tisku o evidenci u svazu píše, lze usuzovat na propojení právě se zmiňovaným fondem. Evidence umělcům poskytovala pracovní ochranu a sociální a hospodářská opatření, ale také vytvářela povinnost evidovaných obesílat svazové výstavy a soutěže a jejich činnost podléhala „pěči“ komisi.³³

V 60. letech se svaz postupně rozrůstal, až počet členů v roce 1964 dosáhl více než 1500 lidí. Zlomový sjezd v roce 1964 měl naplnit předem formulovaný úkol schválený ústředním výborem KSČ. Cílem bylo „aktivní, společensky a umělecky všestranné uplatnění celé výtvarné oblasti v kontextu naší socialistické kultury a ekonomiky“.³⁴ „Celou výtvarnou oblast“ pak v textu označují „mnohotvárnost tvůrčích názorů a činů“.³⁵ Takto formulovaná tvůrčí svoboda potenciálních členů vedla k demokratičtější podobě fungování svazu, jak ukázalo předem neplánované zvolení předsedy Adolfa Hoffmeistra, který v diskusi předcházející volbu zdůraznil, že naplní činnosti svazu by mělo být dosažení světové úrovně československého umění.³⁶ V roce 1964 v předsednictvu zasedla řada dnes ceněných autorů označovaných na zá-

kladě své pozdější činnosti za představitel umění neoficiálního.³⁷ Měníci se podoba svazové politiky, která v zásadě směřovala k ukotvení svazu jako organizace odborové, nikoli hodnotící, neznamovala ale vyvázání se z vlivu ústředního výboru KSČ. Hoffmeisterem formulovaná orientace na světovou uměleckou scénu se tak v podstatě stala programem oficiálním, jež až do roku 1968 také svaz podporoval. Když v roce 1968 Svaz československých výtvarných umělců odmítl okupaci Československa i novou politiku KSČ,³⁸ jednalo se o čin oficiálních umělců.³⁹

Vyjádření podpory reformám vedlo ke zrušení československého svazu a umělcům byla členství zrušena. V roce 1969 nejprve vznikl Zvaz slovenských výtvarných umělců a o rok později Svaz českých výtvarných umělců, jehož členská základna čítala osm procent z původních necelých dvou tisíc členů. Tehdy dochází k ostrému rozdělení umělců na oficiální a neoficiální,⁴⁰ když nový svaz má být opět nástrojem hodnotícím. V prohlášení následujícím rozpuštění československého svazu, které otiskla v jednom z posledních čísel *Výtvarná práce*, čteme nový program organizace. „Považujeme za nutné obnovit činnost uměleckých svazů jako dobrovolných, výběrových uměleckých organizací s ideově tvůrčím a kulturně politickým posláním a rozvíjet ji v plném souladu s kulturní politikou Komunistické strany Československa a státní kulturní politikou reprezentovanou ministerstvem kultury ČSR.“⁴¹ V době ustavujícího sjezdu v roce 1972 svaz čítal 300 členů, z toho 240 bylo členy KSČ.⁴² Již na konci 70. let se ale situace opět proměňuje. Počet nestraníků nejprve převýšil počet straníků, až nakonec v roce 1982 svaz od výběrovosti ustupuje úplně.⁴³

Jakkoli se zdá, že na počátku 70. let musela vzniknout velká skupina oficiálně neorganizovaných umělců, situace je komplikovanější. Hned v roce 1971 totiž přípravný výbor českého svazu doporučil zařazení bývalých členů a kandidátů Svazu československých výtvarných umělců do evidence, rozuměj do fondu, proces nově podléhal přímo svazu, který

jednotlivá jména uchazečů ověřoval.⁴⁴ Od poloviny 70. let pak byli absolventi tří uměleckých škol automaticky registrováni ve fondu jako součást svého absolutoria.⁴⁵ Vysoký počet umělců evidovaných u fondu vedl k tomu, že se jednalo o „(...) relativně masový decentralizovaný proces svěřený do kompetence krajských organizací, nad nímž jeho vedení zdaleka nemá plnou kontrolu. Navíc v případě žádosti o evidenci má být posuzována spíše než ochota „aktivně se angažovat“ profesní způsobilost“⁴⁶ jak popisuje Josef Ledvina v souvislosti s výstavní praxí kolem roku 1980. Na počátku 80. let se ukazuje, že ve fondu byli evidováni i nevyškolení umělci, jejichž práci v dobových materiálech členové svazu označovali proto za nekvalitní.⁴⁷ Tehdy fond registroval 5255 umělců, členem svazu tehdy bylo 1023 lidí.⁴⁸

V návaznosti na politické dějiny země lze mluvit o jisté dynamice sledující proměny četnosti členů. Zatímco v době politicky svobodnější členská základna narůstala, v době stalinské, respektive v době nastupující normalizace, se členy se všemi výhodami mohli stát jen vybraní autoři. Tehdy zase strmě stoupal počet umělců evidovaných u dceřiné organizace svazu, fondu. Po celou dobu fungování byl Svaz československých (českých) výtvarných umělců organizací politickou, formálně řízenou Národní frontou a po roce 1971 Ministerstvem školství a kultury.⁴⁹ Svaz napříč dobou svého fungování měl funkci „převodové páky“ mezi politickou objednávkou strany, umělci a veřejností. To, jaká témata si svaz vybíral a jak přímé napojení na politickou reprezentaci svaz měl, se proměňovalo.

Podobně jako se do svazu i fondu dostávali v určitých situacích i lidé bez uměleckého vzdělání, tak v galeriích řízených svazem mohli vystavovat ústředním výborem svazu neschválení autoři. V roce 1978 například znepokojovala vedení svazu až příliš svobodná činnost oblastních a okresních galerií, jak dokládá i dobový zápis: „Některé (...) pořádají výstavy, jež jsou v rozporu s kulturní politikou strany a státu. Je na příslušných orgánech, aby této činnosti

čelily.“⁵⁰ To, že umělci se svazem, fondem a nakonec třeba i v úvodu zmíněným Art centrem spolupracovali, ukazuje na nepevnost toho, co reprezentuje označení oficiální kultury, jejíž součástí se mohli na základě vystavování či prodeje svých děl stát i ti, kdo třeba nepodléhali přímému tlaku ideologie. Jiří Šetlík tento postoj popisuje následujícím slovy: „Pud sebezáchovy tak v různé míře nutil výtvarníky ke kompromisům, aniž by to znamenalo, že by většina z nich s oficiální politikou souhlasila; vedl ke schizofrenii, v níž na jedné straně stálo soukromí jako oáza svobodného myšlení a na straně druhé veřejná sféra, ve které chování většiny občanů navenek odpovídalo právním režimu.“⁵¹ Tzv. neoficiální umělci tak vyváželi své práce oficiální cestou do zahraničí, jejich práce nakupovaly do svých sbírek regionální galerie, a dokonce se v 80. letech stávaly i součástí sbírky ministerstva kultury.⁵² Věřím proto, že situaci můžeme interpretovat i odlišně. I ti, které tradičně označujeme jako neoficiální, utvářeli oficiální výtvarnou tvář režimu.

IV

Samotné podmínky každodenní existence umělců se jen pomalu stávají součástí uměleckohistorického bádání.⁵³ Informace o členství ve svazu nebo evidenci u fondu nepatří mezi obvykle zveřejňované.⁵⁴ Skupina autorů, kteří se ze struktury svazu a fondu vyvázali, je pravděpodobně jen velmi malá a jejich práce je úzce formálně a generačně vymezená. Jedná se především o ty, kdo neabsolvovali umělecké školy, kdo nevystavovali, a kdo tak nepodléhali kontrole ideové ani kvalitativní. Takoví byli především umělci, kteří dospívali na konci let 60. a v letech 70. a jejichž projevem byly konceptuální přístupy.⁵⁵ Ti by také odpovídali Jirousově představě ze zmiňovaného textu z roku 1975. On sám jako příklad druhé kultury uvádí kapelu *Plastic People of the Universe* nebo akce skupiny *Sen noci svatojánské band* složené z členů Křižovnické školy.⁵⁶

- 41** Stanovisko umělců a kulturních pracovníků. *Výtvarná práce*, 1971, roč. 19, č. 1, s. 1.
- 42** PETIŠKOVÁ, Terezie. *Oficiální umění sedmdesátých a osmdesátých let*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dejiny ceskeho vytvarneho umeni 6/1*. Praha: Academia, 2007, s. 451. ISBN 978-80-200-1487-X.
- 43** *Ibidem*, s. 454.
- 44** Z jednání Přípravného výboru Svazu českých výtvarných umělců. *Výtvarné umění*, 1971, roč. 19, č. 5, s. 3.
- 45** PETIŠKOVÁ, Terezie. *Oficiální umění sedmdesátých a osmdesátých let*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dejiny ceskeho vytvarneho umeni 6/1*. Praha: Academia, 2007, s. 452. ISBN 978-80-200-1487-X.
- 46** LEDVINA, Josef. *České umění kolem roku 1980 z pohledu kulturní sociologie*. Praha, 2010. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav pro dějiny umění. *Vedoucí diplomové práce Vojtěch Lahoda*, s. 20.
- 47** Zpráva o činnosti Svazu českých výtvarných umělců za léta 1977–1982. *Výtvarná kultura*, 1982, roč. 6, č. 5, s. 9.
- 48** *Ibidem*.
- 49** Z jednání Přípravného výboru Svazu českých výtvarných umělců. *Výtvarné umění*, 1971, roč. 19, č. 5, s. 3.
- 50** LEDVINA, Josef. *České umění kolem roku 1980 z pohledu kulturní sociologie*. Praha, 2010. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav pro dějiny umění. *Vedoucí diplomové práce Vojtěch Lahoda*, s. 26.
- 51** ŠETLÍK, Jiří. *Léta sedmdesátá a osmdesátá*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dejiny ceskeho vytvarneho umeni 6/1*. Praha: Academia, 2007, s. 371. ISBN 978-80-200-1487-X.
- 52** PETIŠKOVÁ, Terezie. *Oficiální umění sedmdesátých a osmdesátých let*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dejiny ceskeho vytvarneho umeni 6/1*. Praha: Academia, 2007, s. 455. ISBN 978-80-200-1487-X.

53 *Každodennosti umělců se postupně historici umění začínají věnovat. Příkladem je konference Contested Spheres: Actually Existing Artworlds under Socialism, která proběhla v roce 2016 v Kassák Museum v Budapešti.*

54 *Fond Svazu československých výtvarných umělců v Národním archivu je nezpracovaný. Disertační práce Aleny Binarové je prvním materiálem, který se k archivu vztahuje.*

55 *LEDVINA, Josef. České umění kolem roku 1980. Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny, 2010, č. 9, s. 30–65.*

56 *JIROUS, Ivan M. Zpráva o třetím hudebním obrození. In: ŠEVČÍK, Jiří, MORGANOVÁ, Pavlína a DUŠKOVÁ, Dagmar. České umění 1938–1989: programy / kritické texty / dokumenty. Praha: Academia, 2001, s. 374. ISBN 80-200-0930-2.*

57 *PIOTROWSKI, Piotr. Art and Democracy in Post-Communist Europe. London: Reaktion Books, 2012, s. 57. ISBN 978-1-86189-895-1.*

58 *POSPISZYL, Tomáš. Srovnávací studie. Praha: Fra, 2005, s. 137. ISBN 80-86603-27-X.*

59 *KEMP-WELCH, Klara. Antipolitics in Central European Art. London – New York: I. B. Tauris, 2014. ISBN 978-1-78076-696-6.*

60 *Ibidem, s. 8.*

61 *Ibidem.*

62 *Ibidem, s. 31.*

63 *ŠETLÍK, Jiří. Léta sedmdesátá a osmdesátá. In: Dejiny ceskeho vytvarneho umeni: 6/1. BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSKÁ, Marie (ed.). Praha: Academia, 2007, s. 373. ISBN 978-80-200-1487-X.*

64 *LEDVINA, Josef. České umění kolem roku 1980 z pohledu kulturní sociologie. Praha, 2010. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav pro dějiny umění. Vedoucí diplomové práce Vojtěch Lahoda, s. 17.*

65 *KEMP-WELCH, Klara. Antipolitics in Central European Art. London – New York: I. B. Tauris, 2014, s. 104.*

V

Polský historik umění Piotr Piotrowski upozorňuje v souvislosti s uměním bývalého východního bloku na depolitizaci uměleckého projevu, která v 90. letech 20. století vedla k neschopnosti umění vstupovat do veřejného prostoru. Piotrowski tvrdí, že umělci před rokem 1989 především toužili po umělecké autonomii, tj. po vytvoření prostoru pro osobní vyjádření a individuální kreativní svobodu.⁵⁷ Neoficiální umělci tak povětšinou nekritizovali oficiální politiku, byli to umělci hledající autonomní umění. Český historik umění Tomáš Pospiszyl pro změnu upozorňuje na jiné specifikum tvorby vznikající na východ od železné opony. Tvrdí, že každé umění, které neodpovídalo představě o oficiální tvorbě, mělo politický náboj, bylo uměním kritickým.⁵⁸ Angažovaný postoj se tak podle jeho názoru objevuje i v tvorbě těch, kteří pracovali například s jazykem abstrakce. Britská historička umění Klara Kemp-Welch téma antipolitics staví do středu svého zájmu a v práci autorů zemí východního bloku se soustřeďuje na odmítání politického výkladu vlastní práce.⁵⁹ Pokud Jirous vyzývá k vytvoření druhé kultury, která nemá žádné společenské ani politické ambice, tak Kemp-Welch ukazuje vystoupení z rámce možné politické interpretace jako typický přístup nonkonformních umělců. Antipolitičtí umělci se vymezují vůči vprázdněnosti slova politika v reálném socialismu tím, že své práci politickou interpretaci upírají.⁶⁰ Jedná se o různé strategie, které umělci volí, ať už jde o nestrannost Tadeusze Kantora, pochyby Julia Kollera, či humor Endre Tóta.⁶¹ Postoje umělců dobře ilustruje komentář polského umělce Tadeusze Kantora, který odmítal tajnou policii prováděné politické čtení své práce.⁶² Objednávkou socialistického realismu, ale opakovaně i zmiňovaného svazu jako takového, byl zájem o společenskou roli umění, o umění chápané jako nástroj politického boje. Vymezení se vůči takovému rámci interpretace stavělo umělce mimo oficiální systém hodnot.

Zde vzniká prostor pro volnější uvažování o tom, co všechno bylo umění neoficiální.

Autonomní tvorbu nakonec mohlo umožnit členství ve fondu nebo prodej děl přes Art centrum, strohé konstruktivistické gesto autora vytvářejícího i sochy do panelových sídlišť můžeme prizmatem zmíněných vykládat jako umění politické a vlastní umělecké gesto vyvazující se z možné politické interpretace je kritikou socialistického realismu.

VI

Projektem COURAGE tematizovaná kulturní opozice, ve smyslu aktivního vystupování proti politickému a společenskému uspořádání, na poli výtvarného umění v podstatě neexistovala. Získávala subtilnější podoby, jak popisuje Pospiszyl, a měla specificky neangažované podoby, jak zmiňuje Piotrowski a Kemp-Welch. Proto se mnohem častěji setkáme s označením umění neoficiální, popřípadě umění alternativní či nonkonformní a autentické.⁶³ Koho můžeme takto nazvat, je problematické, Josef Ledvina v této souvislosti píše: „Stále musíme totiž mít na mysli, že připojení přívlastku ‚oficiální‘ k nějakému umělci či dílu nebylo ve své době nějakým objektivním hodnotícím aktem prováděným podle jasných pravidel, ale prostředkem v tehdejší boji o uměleckou legitimitu.“⁶⁴ A právě mocenský rozměr označení tvorby jako oficiální či neoficiální přetrvává i dnes.

Klara Kemp-Welch v souvislosti s maďarským uměním 50. let pracuje namísto dvojice oficiálního a neoficiálního umění s triádou – umění podporované, tolerované a zakazované – a tvrdí, že hranice mezi jednotlivými kategoriemi se podle politické situace různě posouvají a samotní umělci se aktivně o posouvání pokoušeli jak veřejně, tak i v rovině osobní.⁶⁵ Sbírkou zařazené do registru COURAGE by tyto posuny měly být schopny zohledňovat. Autora, který by se po celé období vymezoval vůči politickému a organizačnímu systému, tematizoval přístupy popsané výše a navíc sbíral jen tvorbu těch, kdo splňují to samé, nenalezneme. Přesto existují lidé, kteří se vůči politice a její infrastruktuře v jistou dobu vymezovali. Nejneoficiálnější byly jistě soukromé

sbírky Jiřího Valocha (dnes majetek MG a NG) a Jiřího Hynka Kocmana (soukromí),⁶⁶ které se soustřeďují na akční a konceptuální umění. Podobně lze zmínit soukromou sbírku Jiřího a Běly Kolářových (Museum Kampa a NG),⁶⁷ která má však velmi široký historický záběr.

Sbírka, která vznikla v 80. letech kolem galerie H v Kostelci nad Černými lesy (majetek Archivu výtvarného umění),⁶⁸ sice shromažďovala i knihy a katalogy vydávané Svazem českých výtvarných umělců, vytvářela ale paralelní kulturní instituci stojící mimo existující systém. Naopak sbírka vytvářená Milošem Saxlem od poloviny 60. let v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem⁶⁹ vznikala přímo uvnitř regionální galerie, tedy veřejné instituce, její obsah však výrazně zasahuje do prostředí umění nonkonformního. A nestandardně standardním způsobem sbírala umění i řada dalších regionálních galerií. Jedním z autorů, kterého v oficiálních sbírkách takto nalezneme, je právě v úvodu zmiňovaný Hugo Demartini.

Text vznikl v rámci projektu COURAGE – Kulturní opozice – porozumění kulturnímu dědictví disentu v zemích bývalého socialistického bloku, který je financován z Rámcového programu pro výzkum a inovace EU – Horizon 2020, na základě grantové smlouvy č. 692919, v reakci na diskusi o možnostech kategorizace uměleckých sbírek.

Použité zdroje

- ARCHIV VÝTVARNÉHO UMĚNÍ. *O nás* [online]. ©2017 [cit. 5. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.artarchiv.cz/onas>.
- BARTLOVÁ, Milena a VYBÍRAL, Jindřich (ed.). *Budování státu: reprezentace Československa v umění, architektuře a designu*. Praha: Umprum, 2015. ISBN 978-80-87989-01-2.
- BARTOŠOVÁ, Zuzana. *Napriek totalite: neoficiálna slovenská výtvarná scéna sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia*. Bratislava: Kalligram, 2011. ISBN 978-80-8101-570-0.

- BERGMANOVÁ, Marie (ed.). *Jiří Kolář: Sběratel: Veletržní palác 19. října 2001 – 3. února 2002*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80-8601047-3.
- BINAROVÁ, Alena. *Svaz výtvarných umělců v českých zemích 1956–1972*. Olomouc, 2016. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra historie. Vedoucí disertační práce Ivo Barteček.
- BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSKÁ, Marie (ed.). *Dejiny českého výtvarného umění 5, 6/1, 2*. Praha: Academia, 2005, 2007. ISBN 80-200-1390-3, 978-80-200-1487-X, 978-80-1488-8.
- Celostátní konference delegátů ÚSČSVU. *Výtvarná práce*, 1956, roč. 4, č. 2, s. 1.
- DEMARTINI, Hugo. *Demartini*. Praha: Gallery, 2010. ISBN 978-80-86990-28-6.
- DEMARTINI, Hugo. *Modely. Situace 14*. Jazzová sekce Svazu hudebníků, leden 1983.
- FRANC, Martin a KNAPÍK, Jiří. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2019-2.
- HOFFMEISTER, Adolf. *Výtvarná práce*, 1965, roč. 12, č. 24–26, s. 11.
- HLAVÁČEK, Josef. Hugo Demartini. In: *Demartini*. Praha: Gallery, 2010, s. 13–51. ISBN 978-80-86990-28-6.
- HYLMAR, Tomáš. *Od Bloku ke Svazu. Umění*, 2016, roč. 64, č. 2, s. 177–181.
- CHALUPECKÝ, Jindřich. Letter from Prague. *Studio International*, 1972, č. 945, s. 256–259.
- JIROUS, Ivan M. Zpráva o třetím hudebním obrození. In: ŠEVČÍK, Jiří, MORGANOVÁ, Pavlína a DUŠKOVÁ, Dagmar (ed.). *České umění 1938–1989: programy / kritické texty / dokumenty*. Praha: Academia, 2001, s. 373–376. ISBN 80-200-0930-2.
- JIROUSOVÁ, Juliana. *Juliana Jirousová. O autorce* [online]. ©2012–2017 [cit. 5. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.juliana-jirousova.cz/o-autorce/>.
- KEMP-WELCH, Klara. *Antipolitics in Central European Art*. London – New York: I. B. Tauris, 2014. ISBN 978-1-78076-696-6.
- KLIMEŠOVÁ, Marie. České výtvarné umění druhé poloviny 20. století. In: BI-

- 66 KLÍMOVÁ, Barbora. *Navzájem: umělci a společenství na Moravě 70.–80. let 20. století*. Brno: FaVU VUT v Brně, 2013. ISBN 978-80-214-4793-6.
- 67 Bergmanová, Marie (ed.). *Jiří Kolář: Sběratel: Veletržní palác 19. října 2001 – 3. února 2002*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80-8601047-3.
- 68 ARCHIV VÝTVARNÉHO UMĚNÍ. *O nás* [online]. ©2017 [cit. 5. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.artarchiv.cz/onas>.
- 69 Míchlůvská, Nina a POTÚČKOVÁ, Alena (ed.). *50 uměleckých děl ze sbírek Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem. Roudnice nad Labem: Galerie moderního umění, 2014. ISBN 978-80-87512-38-8.*

- TRICH, Tomáš, et al. ALAN, Josef (ed.). *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 377–419. ISBN 80-7106-449-1.
- KLÍMOVÁ, Barbora. *Navzájem: umělci a společenství na Moravě 70.–80. let 20. století*. Brno: FaVU VUT v Brně, 2013. ISBN 978-80-214-4793-6.
- KRAMEROVÁ, Daniela. *We Sell Dreams. Umění*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 341–355.
- LEDVINA, Josef. *České umění kolem roku 1980 z pohledu kulturní sociologie*. Praha, 2010. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav pro dějiny umění. Vedoucí diplomové práce Vojtěch Lahoda.
- LEDVINA, Josef. *České umění kolem roku 1980. Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny*, 2010, č. 9, s. 30–65.
- MERVART, Jan. *Kultura v karanténě: umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. ISBN 978-80-7422-303-7.
- MICHLOVSKÁ, Nina a POTŮČKOVÁ, Alena (ed.). *50 uměleckých děl ze sbírek Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem*. Roudnice nad Labem: Galerie moderního umění, 2014. ISBN 978-80-87512-38-8.
- MOKREJŠ, Antonín a HLAVÁČEK, Josef. *Osobitost českého duchovního života šedesátých let*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSÁ, Marie (ed.). *Dejiny ceskeho výtvarneho umeni 6/1*. Praha: Academia, 2007, s. 21–29. ISBN 80-200-1487-X, 80-1488-8.
- Nové ústřední orgány Svazu československých výtvarných umělců. *Výtvarná práce*, 1965, roč. 12, č. 25, s. 3.
- PELC, Antonín. *K práci svazu sochařů, malířů a grafiků*. *Výtvarná práce*, 1952, roč. 1, č. 1–2, s. 3.
- PETIŠKOVÁ, Terezie. *Oficiální umění padesátých let*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSÁ, Marie (ed.). *Dejiny ceskeho výtvarneho umeni 5*. Praha: Academia, 2005, s. 341–369. ISBN 80-200-1390-3.
- PETIŠKOVÁ, Terezie. *Oficiální umění sedmdesátých a osmdesátých let*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSÁ, Marie (ed.). *Dejiny ceskeho výtvarneho umeni 6/1*. Praha: Academia, 2007, s. 447–459. ISBN 80-200-1487-X.
- PETIŠKOVÁ, Terezie. *Československý socialistický realismus 1948–1958*. Praha: Gallery, 2002.
- PETIŠKOVÁ, Terezie. *Socialistický realismus v Československu 1948–89*. Praha: Nadační fond Eleutheria, 2008.
- PIOTROWSKI, Piotr. *Art and Democracy in Post-Communist Europe*. London: Reaktion Books, 2012. ISBN 978-1-86189-895-1.
- POSPISZYL, Tomáš. *Srovnávací studie*. Praha: Fra, 2005. ISBN 80-86603-27-X.
- Před sjezdem SČSVU. *Výtvarná práce*, 1964, roč. 12, č. 21, s. 1–2, 11.
- Stanovisko umělců a kulturních pracovníků. *Výtvarná práce*, 1971, roč. 19, č. 1, s. 1.
- ŠETLÍK, Jiří. *Léta sedmdesátá a osmdesátá*. In: BREGANTOVÁ, Polana, et al. ŠVÁCHA, Rostislav a PLATOVSÁ, Marie (ed.). *Dejiny ceskeho výtvarneho umeni 6/1*. Praha: Academia, 2007, s. 368–385. ISBN 978-80-200-1487-X.
- ŠETLÍK, Jiří. *Počátky činnosti tvůrčích skupin a jejich význam*. In: *Česká kultura na přelomu 50. a 60. let: kolokvium konané v Galerii hl. města Prahy u příležitosti retrospektivy Jiřího Balcara: Dům U kamenného zvonu 22.–23. června 1988*. Praha: Galerie hlavního města Prahy, 1992. ISBN 80-7010-016-8
- Výtvarná práce*, 1964, roč. 12, č. 23, s. 3.
- Z jednání Přípravného výboru Svazu českých výtvarných umělců. *Výtvarné umění*, 1971, roč. 19, č. 5, s. 3.
- Zpráva o činnosti Svazu českých výtvarných umělců za léta 1977–1982. *Výtvarná kultura*, 1982, roč. 6, č. 5, s. 9.

Abstrakty publikovaných článků v němčině

Abstracts of Published Articles in German Language

Abstrakta von publizierten Artikeln in deutscher Sprache

1.

Schaffung einer elektronischen Datenbank der Sammlungen zur kulturellen Opposition

Der Aufruf der Europäischen Kommission im Rahmen des Programms „Horizon 2020“, genannt *Kulturelle Opposition in den Ländern des ehemaligen sozialistischen Blocks*, ging davon aus, dass es eine Vielzahl an historischen Quellen gibt, die auf eine große Variabilität der unabhängigen, kulturellen Aktivitäten und Bewegungen hindeuten. Dabei kommt die Ablehnung gegenüber dem sozialistischen Regime in Europa deutlich zum Ausdruck. Es wurde darauf hingewiesen, dass die Belege der zivilen und politischen Courage nach 1989 eine wichtige Rolle gespielt haben. Deshalb wurde ein Wettbewerb zur Schaffung eines zusammenfassenden Online-Registers für diese Sammlungen ausgeschrieben.

Der Text widmet sich der Vorstellung des erfolgreichen Zusammenschlusses COURAGE. Die Vertreter des tschechischen Teils des Projektteams machen die Leser mit den geplanten Aktivitäten und vor allem auch mit den Aktivitäten bekannt, die mit der Schaffung der Online-Datenbank verbunden sind. Die Datenbank bringt ihrerseits die Schicksale verschiedener Sammlungen näher und verbindet die Tätigkeit der Akteure. Außerdem bietet sie eine einzigartige Einsicht in die Geschichte der oppositionellen Aktivitäten ausgewählter Sammlungen in Vergangenheit und Gegenwart

Schlüsselwörter: kulturelle Opposition, Dissens, Exil, H2020, Sammlungen, Datenbank

2.

Kulturelle Opposition: Konzepte und Ansätze

Dieser Artikel beschreibt die Konzepte und Ansätze der kulturellen Opposition, die das Projekt COURAGE verwendet (finanziert von der Europäischen Kommission durch das Programm „Horizon 2020“).

Wir untersuchen hier, wie das Vermächtnis der kulturellen Opposition aus der Perspektive des kulturellen Erbes und der Sammlungen analysiert werden kann. Es wird auch gezeigt, welche Versprechen der Begriff „kulturelle Opposition“ für die Schaffung neuer Möglichkeiten in der Geschichtsschreibung über die kommunistische Ära bietet. In diesem Artikel wird so argumentiert, dass die Benutzung des kulturellen Erbes der sozialistischen kulturellen Opposition stark an die Geschichte und die möglichen von den Sammlungen der kulturellen Opposition gewählten Lösungswege gebunden ist. Bei einer Analyse der Geschichte der Sammlungen kann so ein klareres Verständnis der postkommunistischen Umwandlung aus einem anderen Blickwinkel gesehen werden.

Schlüsselwörter: Postkommunistischen Länder, kulturelle Opposition, Projekt COURAGE, l'histoire croisée, Sozialismus, Geschichte

3.

Die tschechoslowakische Realität 1969–1989

Der Beitrag setzt das Thema der kulturellen Oppositionen in den historischen und gesellschaftlichen Kontext der zwei langen Jahrzehnte der Normalisierung 1969–1989. Er widmet sich den Veränderungen des Regimes, der internationalen Verankerung

der Tschechoslowakei in der Ära Gustav Husáks, sowie den Repressionen ab der Hälfte der 70er Jahre. Eingeschlossen sind besonders auch die ökonomischen Probleme des Staates, vor allem in den 80er Jahren. Das spezifische Augenmerk richtet sich auf Aktivitäten der Opposition und der Underground-Bewegung.

Schlüsselwörter: Normalisierung, Dissens, Opposition, Underground, Sozialpolitik

4.

Die mit der kulturellen Opposition verbundenen Sammlungen des Nationalmuseums

Der Kultur gewidmete Sammlungen bilden einen wichtigen Teil des Nationalmuseums. Der kulturellen und politischen Opposition hingegen sind überwiegend Sammlungen des Tschechoslowakischen Dokumentationszentrums (Československé dokumentační středisko) gewidmet, die Vilém Prečan dem Nationalmuseum im Jahre 2003 geschenkt hat. Die Bestände enthalten eine Reihe von Personen bezogenen Beständen (Václav Havel, Milan Šimečka, Jiřina Šiklová, Ivan Medek usw.). Wichtig sind auch Bestände institutioneller Provenienz, wie z.B. Radio Free Europe, Stiftung der Charta 77 oder der eigene Bestand des Tschechoslowakischen Dokumentationszentrums. Die Bestände zeigen, wie wichtig die Zusammenarbeit der Dissens- und der Exilkultur vor allem in der Zeit der sogenannten Normalisierung war, und veranschaulichen auch ihre enge Verflochtenheit.

Schlüsselwörter: Tschechoslowakisches Dokumentationszentrums, Nationalmuseum, Samisdat, Oppositionskultur, Exil, Radio Free Europe, Charta 77

5.

Wie soll man den tschechoslowakischen Underground definieren?

Was ist der Underground? Kann man diese eigentümliche Lebensweise und diesen „Zusammenschluss“ überhaupt in

eine Definition zwingen? Letztendlich kommt man zu dem Schluss, dass der Underground selbst anfangs kein Bedürfnis zeigte, sich irgendwie abzugrenzen.

Der vorliegende Text stellt eine kurze Reflexion der Entwicklung und der Schlüsselereignisse für den Underground in der Tschechoslowakei dar; er geht auch auf Impulse aus dem Westen und deren erheblichen Einfluss auf den Underground ein. Es geht z.B. um die Aktion „Vlasatci“, die 1966 vonstattenging und um das Einschreiten der Staatssicherheit in Rudolfov im Jahr 1974. Eben diese Aktion in Rudolfov wurde zu einem Meilenstein und führte zur Verfassung eines Manifests, das unter dem Namen Bericht über die dritte tschechische musikalische Wiedergeburt in die Geschichte einging.

Schlüsselwörter: Tschechoslowakei, Gegenkultur, Underground

6.

Das Offizielle und Inoffizielle in der tschechoslowakischen Kunst. Bemerkungen zur bildenden Kunst im Projekt COURAGE

Der Text stellt eine Aufteilung der tschechoslowakischen bildenden Kunst auf offizielle und inoffizielle Gremien vor. Am Beispiel des Verbands tschechoslowakischer (tschechischer) Künstler (Svazu československých /českých/ výtvarných umělců), seiner Struktur und sich verändernden Mitgliederzahlen wird gezeigt, dass je nach aktueller politischer Lage offizielle Kunst verschiedene Kriterien für die Definition von „offizielle Kunst“ galten. Die Unterscheidung der bildenden Kunst in offizielle und inoffizielle ist somit weder festgeschrieben noch eindeutig.

Schlüsselwörter: Tschechoslowakei, offizielle Kunst, inoffizielle Kunst, politische Kunst, COURAGE, Svaz československých (českých) výtvarných umělců (Verband tschechoslowakischer /tschechischer/ Künstler), Český fond výtvarných umění (Tschechischer Fonds der bildenden Künste)